

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

148428

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ONGUNLAR VE SEMBOLLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selçuk Kürşad KOCA

Enstitü Anabilim Dalı : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Enstitü Bilim Dalı : HALK BİLİMİ

148428

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Türker EROĞLU

HAZİRAN - 2004

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ONGUNLAR VE SEMBOLLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

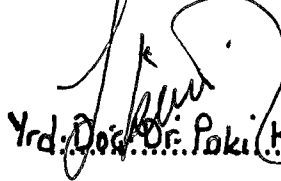
Selçuk Kürşad KOCA

Enstitü Ana Bilim Dalı : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Enstitü Bilim Dalı : HALK BİLİMİ

Bu tez 28 / 06 / 2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr.
Alâeddin MEHMEDOĞLU
Türk Dil ve Edeb. Bil. Fak.

Yrd. Doç. Dr. Peki KÜÇÜK

Yrd. Doç. Dr. Türker EROĞLU

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Semboller ve sembolizm toplumların meşrulaştırılmasında büyük bir önem taşımaktadır. Milleti millet yapan değerler içerisinde milli sembollerin önemi büyüktür. Bu yönü ile toplumların ortak değerlerinin bütününe sembollerle tespit etmek mümkündür. Toplumsal değerler inanç çerçevesinde ele alındığında anlam daha da iyi anlaşılacaktır.

Milletlerin tarihleri boyunca oluşturdukları ortak unsurlar toplumların kültürünü meydana getirmektedir. Kültürlerin tespiti ve gün ışığına çıkarılmasında Halk Bilimi büyük bir önem taşımaktadır. Bu bakımdan Türk kültürünün her yönüyle değerlendirilmesi ve en iyi şekilde geleceğe aktarılmasında halk bilimcilere büyük bir sorumluluk düşmektedir.

Milli semboller toplumların geçmişlerinin aynası, geleceklerinin ise bütünleştirici unsurlarıdır. Bu çalışma ile tespit etmeğe çalıştığımız, Türk toplumunun bu güne kadar oluşturduğu belli başlı milli semboller, Türk toplumunu bir arada tutan değerlerden birkaçıdır diyebiliriz. Bu bakımdan çalışmamızın kültür bilimcilerin çalışmalarında yol gösterici bir niteliği de bulunmaktadır.

Lisans dönemimden, bu çalışmanın tamamlanmasına kadar geçen süre içerisinde bilimsel düşünmeyi ve bilimsel düşünme tekniklerini kendisinden öğrendiğim ve çalışmalarıyla bizlere örnek olan ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Türker EROĞLU'ya; çalışmalarım sırasında anlayış, sabrı tezime katkıları için eşime; desteklerinden dolayı aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
1. KUTSAL VE KUTSALIN KAYNAĞI	3
1.1. Kutsalın Tanımı.....	3
1.2. Kutsalın Belirleyicileri ve Kaynağı.....	4
2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ONGUNLAR VE SEMBOLLER	5
2.1. Ongun ve Sembol Kelimelerinin Manası, Kapsamı ve İlişkide Buldukları Diğer Terimler.....	5
2.1.1. Ongun.....	5
2.1.2. Tös.....	6
2.1.3. Totem.....	7
2.1.4. Sembol.....	8
2.2. Türk Kültüründe Ongunlar.....	9
2.3. Sayıların Sembolizmi.....	19
2.3.1. Bir Sayısı Sembolizmi	19
2.3.2. İki Sayısı Sembolizmi	20
2.3.3. Üç Sayısı Sembolizmi	21
2.3.4. Dört Sayısı Sembolizmi	23
2.3.5. Beş Sayısı Sembolizmi	24
2.3.6. Altı Sayısı Sembolizmi	24
2.3.7. Yedi Sayısı Sembolizmi	25
2.3.8. Sekiz Sayısı Sembolizmi	25
2.3.9. Dokuz Sayısı Sembolizmi	26
2.3.10. Kırk Sayısı Sembolizmi	28
2.4. Renklerin Sembolizmi.....	29

2.4.1. Kara Renk Sembolizmi.....	31
2.4.2. Beyaz Renk Sembolizmi.....	32
2.4.3. Mavi Renk Sembolizmi.....	33
2.4.4. Sarı Renk Sembolizmi.....	34
2.4.5. Yeşil Renk Sembolizmi.....	35
2.4.6. Kırmızı Renk Sembolizmi.....	36
2.5. Hayvan Sembolizmi.....	38
2.5.1. Ayı Sembolizmi	42
2.5.2. Arslan Sembolizmi	43
2.5.3. Kaplan Sembolizmi	44
2.5.4. Kurt Sembolizmi	45
2.5.5. At Sembolizmi	52
2.5.6. Geyik Sembolizmi	55
2.5.7. Ejder Sembolizmi	56
2.5.8. Kartal Sembolizmi	60
2.5.9. Garuda Sembolizmi	66
2.5.10. Anka Sembolizmi	66
2.5.11. Humay-Huma Sembolizmi	67
2.5.12. Kuş Donuna Girme	68
2.6. Hakimiyet ve Hükümranlık Sembolleri.....	69
2.7. Türk Bayrak ve Sancaklarda Yer Alan Semboller ve Kökenleri.....	73
3. TÜRK KÜLTÜRÜNDE KUTSİYET TAŞIYAN VARLIKLAR.....	78
3.1. Türk Kültüründe Kutsal Yerler.....	80
3.2. Türk Kültüründe Kutsal Ağaçlar.....	83
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	91
ÖZGEÇMİŞ.....	98

ÖZET

Anahtar Kelimeler: Ongun, sembol, sembolizm, kutsal, mitoloji, inanç.

Bir çok milletin tarihi içerisinde önemli yer tutan semboller, Türk kültüründe ve Türk tarihinde de önemli bir yer tutmaktadır. Bu sembollerin neler oldukları ve tarihçesi, hangi dönemlerde ortaya çıktıkları ve neleri ifade ettikleri, yaşayan insanların kültürlerini, yaşam tarzlarını ve etkilendikleri tabiat olaylarını anlamak bakımından önemlidir.

Ongun ve sembollerin ortaya çıkışı insanlık tarihi kadar eskidir. İlk insanlardan günümüze kadar insanoğlu kendisiyle özdeşleştirdiği, önemli saydığı, kutsal gördüğü bütün değerleri mutlak bir surette onu ifade edecek tarzda göstermiştir. Bu gösterimler bazen kutsal sayılan ve zarar verilmeyen bir hayvan, bazen sık sık ziyaret edilen kutsal bir yer, bazen de bir sembol olmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde kutsalı, kutsalın tanımını kaynağı ve nitelikleri üzerinde durmaya çalıştım. Türklerin nelere kutsal gözüyle baktıklarını ve bu kutsallığın ortak niteliklerinin neler olabileceği üzerinde durdum.

İkinci bölümde ise; Türk kültüründe bulunan ongunları ve sembolleri konu olarak aldım. Bu bölümde ise ongunların ve sembollerin manası, kapsamı ve ilişkide bulunduğu diğer terimleri ele aldım. Türk kültüründe öne çıkan sayıların, renklerin, hayvanların, hakimiyet ve hükümranlık sembollerini ayrı ayrı ele aldım.

Üçüncü bölümdeyse kutsiyet taşıyan varlıkların üzerinde durdum. Türk kültüründe kutsiyet taşıyan sembolleri ayrı ayrı başlıklar altında ele aldım ve açıklamaya çalıştım.

Bu çalışmamda Türk kültüründe değer ifade eden ongunları ve sembolleri inceleyerek elde edilen bulguları çalışmamın amacı doğrultusunda değerlendirdim.

SUMMARY

TOTEMS AND SYMBOLS IN TURKISH CULTURE

Key Words: Totem, symbol, symbolism, holy, mythology, belief

The symbols that have an important place in many nations' histories have an important place in Turkish culture and Turkish histories too. It is also important to understand these symbols, their histories and their meanings for learning about the people's cultures, lifestyles and the natural events that affected these people.

The appearance of the prosperousness and the symbols is as old as the humanity histories. From the human beings till now, humanity indicates the cultural values which represent them and have a sacred meaning. These indications are sometimes for a sacred and unhurted animal, sometimes for the frequently visited sacred-places, sometimes for a symbol and sometimes for a flag.

I have prepared this study to establish the importance of the prosperous uses and the symbols in Turkish history, to understand the cultural values that changed and influenced Turkish folk.

In the first section of the study, I have tried to determine the sacred, sacred's meaning, its source and its qualities. Also I have determined the kind of sacreds that Turks interested and the common qualities and properties of these sacreds.

In the second section, I have pointed about the prosperous and the symbols that exist, in Turkish culture. Also, in this section, I have described the meaning of the prosperous and the symbols, their scope and other related terms. I have determined the symbols about the numbers, colors, animals, sovereignty and kingdom of the Turkish culture.

Also, in the third section, I have pointed about the sacred existences. And I have the sacred symbols on separated headings.

In this study of mine, I have appraised the obtained findings of the prosperous and the symbols that have a strong value in Turkish culture, according to the aim.

GİRİŞ

En az bir veya birkaç ortak faktörü paylaşan insan topluluğuna halk denir[Eroğlu].

Toplum tarafından kabul edilmiş, fakat ilâhî dinlerin bilinen hükümleri dışında kalan, halk içinde yaşayan ve araştırmacılar tarafından tespiti yapılan inançlara da “Halk İnançları” denir. Buna göre bugün Türklerin buldukları coğrafyalarda yaşayan, bir yönü ile millî, bir yönü ile de dinî bir nitelik arz eden değerlerin bir kısmının İslâm öncesi inançlardan kaynaklandığı muhakkaktır.

Metodoloji

Konu

Dünyanın dört bir tarafında, insanların varoluşundan bu yana türlü inançlar ve bu inançlar doğrultusunda çeşitli davranışlar ortaya çıkmıştır. Bu inançlar içerisinde, özellikle Türk toplumu için, ongunlar ve semboller ayrı bir öneme sahiptir. Bu önemin farkında olarak, Türk toplumunda varlığını sürdürmüş ve sürdürmekte olan ongunlar ve semboller çalışmamıza konu olmuştur.

Amaç

Bu çalışmada, Türk kültüründe geniş bir yere ve öneme sahip millî sembollerle ongunların, Türk tarihindeki önemini, Türk halkına kattığı kültürel değerleri ve insanları etkileme şekillerini tespit edebilmek; bu tespitleri Halk Bilimi açısından değerlendirmek amaçlanmıştır.

Kapsam

Çalışmamız, ele aldığımız konuların kültürel boyutları ile birlikte bunların Halk Bilimi adına önemini içermektedir. Ayrıca inanç, kutsallık, semboller, sembollerin dini, millî ve kültürel boyutları, ongunlar ve ongunların millî sembollere dönüşmesi ve bu ele alınan konuların günümüz Türk kültürü açısından değerlendirmesini kapsamaktadır.

Metod

Türk kültürü içerisinde, geçmişten günümüze kadar yer alan ongunlar ve sembollerin tespitini, açıklamasını amaçladığımız bu çalışma, kaynak araştırmasına dayanmaktadır.

Çalışmamızın amaç ve kapsamı doğrultusunda Türklerin en eski dil, tarih ve kültür varlıklarına ilişkin bilgilerin yer aldığı kaynaklarda, Türklerin en eski inanç ve kutsallıklarının tespiti ve ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır. Bu tespitler tarihi bir süreç gözetilerek incelenmiş ve tespit edilen kaynaklar taranarak konu ile ilgili fişlemeler yapılmıştır. Yaptığımız çalışmada Türkçe basılmış kaynaklar kullanılmıştır.

1. KUTSAL VE KUTSALIN KAYNAĞI

1.1. Kutsalın Tanımı

Kutsal kelimesi sözlükte: Güçlü bir dini saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsî, mukaddes, manasına; Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede külsî, mukaddes; Bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken; üstüne titrenilen; Tanrıya adanış olan, tanrısal olan manalarına gelir[Türkçe Sözlük, Ankara, 1998: 1424].

Türklerde Kutsal kelimesinin karşılığı olarak "ıduk" kelimesi kullanılmıştır. Orhun kitabelerinde "ıduk" kelimesi, "ıduk-Ötüken" [Ögel, İstanbul, 1971: 161]; "Tamag-ıduk baş" [Ergin, 1971: 12]; "Iduk Yer-Sub"[a.g.e.: 6,9,12] şeklinde geçmektedir. Diğer yazıtlarda ise "Öz yerim - Iduk yerim"[Orkun, Ankara, 1987: 449, 450, 505, 507] ifadeleri geçmektedir.

Orta Asya Türk Lehçelerinin fonetik özelliklerine göre ıduk, ıtık ıyık, irih, izik, şeklinde kullanıldıkları da olmuştur[İnan, Ankara 2000: 98].

Iduk kelimesi izzetli, hürmetli, mukaddes, mübarek manasına gelir. Divan-ı Lügat-it Türk'te kutlu ve mübarek olan, sahibinin yaptığı adak için saklanarak yünü kırılmayan hayvan olarak başıboş bırakılan, salıverilen hayvan olarak tanımlanmıştır[Mahmud, Ankara 1939].

Bir görüşe göre kutsal, "Kendini her zaman doğal gerçeklerden tamamen farklı bir şeyin, bizim dünyamıza ait olmayan bir gerçeğin, doğal, din dışı dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan nesnelere içinde açığa çıkmasıdır"[Eliade, Ankara, 1991: VIII].

Kutsallık ise; menşee ve özü itibarıyla, gizemli ve tabiat üstü güçle olan teması sebebiyle bir kısım eşyaya, bazı insanlara ve hayvanlara, bazı yerlere, olay ve faaliyetlere atfedilen üstünlük yada meziyet olarak tanımlanmıştır[Göç, Ankara 1998: 340].

Tanımlardan da anlaşıldığı gibi kutsal varlıklar, kutsal yer ve mekanlar bizzat tanrı

tarafından belirlenmiş ve bunlarla ilgili temasın nasıl olması gerektiği yine Tanrı tarafından bildirilmiştir. Türklerce de kutsal kabul edilen mekanların Gök-Tanrı tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür. Dolayısı ile Tanrı tarafından belirlenen, kutsal bir mekan içerisinde bulunan unsurlar da kutsaldır. Bu unsurlar gözle görülebilen bütün unsurlar olabilir.

O halde kutsal: Toplumun Tanrı tarafından belirlendiğini kabul ettiği, köken itibari ile tabiat üstü güçle teması olduğu düşünülen, toplum tarafından dini boyutta saygı gören, ilahi olduğu varsayılan varlık ve nesnelerdir.

1.2. Kutsalın Kaynağı ve Belirleyicileri

Kutsal varlıklar, kendilerine inanan toplumların hayatlarının her safhasında önemli bir konumda tutulur. Bu varlık ve nesnelere özel törenler düzenlenir, kurbanlar sunularak saçılar saçılır.

Bir görüşe göre kutsal; kaynağını toplumdaki kolektif değerler manzumesidir. Hiçbir şey; taş, ağaç, kaya, mezar vb. kendiliğinden kutsal değildir. Onlara kutsallık kazandıran "Mana" diye tanımlanan ve yayımlacı bir karaktere sahip olan görülmeyen güçtür[Güngör, İstanbul, 1990: 40].

Dukhim'den aktarılan bu görüş yalnız başına toplumu kutsalın belirleyicisi olarak alması yönünden eleştirilmiştir. İnanç kavramının merkezinde yer alan yaratıcı güç dikkate alınmamıştır. Kutsalın belirlenmesinde iki temel unsurun insan ve tanrı olduğunu söylenebilir.

Konu özellikle kitaplı dinler açısından incelendiği zaman kutsalın belirlenmesinde en önemli unsurun "Tanrı" olduğunu yani, kutsalın kendisini gülmekteyiz. Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim'de bu husus herkesin görebileceği şekilde ortadadır[Özdemir, Kayseri 1999: 17].

2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ONGUNLAR VE SEMBOLLER

2.1. Ongun ve Sembol Kelimelerinin Manası, Kapsamı ve İlişkide Buldukları Diğer Terimler

2.1.1. Ongun

Gerek kelimenin kökeni ve gerekse de içeriğinde ortaklık ve farklılıklar yoğunluk kazanmıştır. Kelimenin “ongun”, “ongon”, “ungun” şekillerinde farklı kullanımları da görülmektedir.

Abdülkadir İnan'a göre, “Ongon terimi Moğolca bir terimdir. Türkler bunun karşılığı olarak töz(=tös) kelimesini kullanmışlardır. Ongon kelimesini Çağataylılar Moğolca'dan alarak damga, ayırıcı belge anlamında kullanmışlardır. Ongon kelimesi Moğollarda Türkçe'deki “ıdık (kutsal)” kelimesi yerine de kullanılır, yani Moğollar töz ile ıdık'ı ayırt etmezler. Ongonlar insanları koruyan ruhların timsalidir, mukaddesattan sayılırlar.” denektedir[İnan, 2000: 44].

Ziya Gökalp ise kelimeyi Türkçe bir kelime olarak düşünerek, Türk Medeniyeti Tarihi isimli eserinde Ongon kelimesinin eski Oğuzca'da totem demek olduğunu söylemektedir.

H.Çiğdem Kılıç ise, Ongon kelimesinin aslı Moğolca olsa bile, Türkçe'ye iyice yerleşmiş olacak ki, Avşarların Deler (Deliler) Oymağının kurduğu köyün adı "Ongoncular Köyü" dür. Çeşitli Türkmen ve Yörük oymaklarında kelimenin "Onmak" (şifa bulmak, deva bulmak), "Onmasın" (deva bulmasın, saadet yüzü görmesin) anlamlarında kullanıldığını söylemektedir[Kılıç, 2003: 111].

Sencer Divitcioğlu ise [Divitcioğlu, 2000: 40], daha önceden yapılmış tanımlara katılmayarak ongun ile totem kelimelerinin birbirleri ile eşdeğer olduğu görüşünden

hareketle Ongunu, “bir insan öbeğiyle belli bir hayvan ya da bitki arasında hissedilen fiziksel ve psikolojik yakınlık ilişkisidir” şeklinde tanımlamıştır.

Ongun kelimesini totem kelimesine karşılık olarak görenler, onguna inananların oluşturduğu inanç sistemine ongunculuk demişlerdir. Bu düşünceden hareketle Felicien Challaye [Challaye, 1998: 11], ongunculuğu şöyle tanımlamıştır: “Ongunculuk adına kılan denen bir insanlar grubunu bazı kutsal yaratıklara, yada kimi kutsal yaratıklara bağlayan dindir.” Bu görüş bir çok bilim adamı tarafından eleştirilmiş, yapılan çalışmalarla ongun inancının Türkler arasında atalar ruhuna ve ölümlere saygı çerçevesinde gelişen bir kült olduğu inancı yaygınlık kazanmıştır.

Ongun hakkında uzun yıllar araştırmalar yapan A. İnan da konu ile ilgili olarak “Ongon kültürüne ait tetkikler gösteriyor ki, bu kült ceddiala ve ölümler kültürünün bakiyesinden başka bir şey değildir” demektedir[İnan, 1998: 269].

Ongunlar, atalar ruhuna duyulan saygıdan dolayı ortaya çıkmış olmakla birlikte ongun kabul edilen varlıklar zamanla çeşitlenmiştir. A. İnan, büyük, ünlü Şamanların ve bazı hayvanların da ongun sayıldığını söylemektedir[İnan, 2000: 44].

2.1.2. Tös

Tös yahut Töz, Moğolların Ongon tesmiye ettikleri putları Şamanlıktan kalan Yenisey ve Altay Türkleri Tös, Töz, Lamayizm tesiri altında bulunan Tuba, Uranhay Türkleri, Moğollarla karışık yaşadıkları halde, “eren” Yakutlar ise “tangara”, “emeget” diyorlar [a.g.e. : 269, 270].

Tös-töz bugünkü şamanist Türklerin lehçelerinde “asıl, kök, menşe” demek olduğu gibi eski Uygur ve Hakaniye Türk lehçelerinde de aynı anlamda kullanılmıştır. Türk topluluklarının bu put-fetiş benzeri varlıklara töz-tös adı vermeleri de bunların atalar ruhu hâtırası olarak yapıldığını göstermektedir [İnan, 1976:59].

Konu, kamlık ile atalar tapunu arasında yer alır; çünkü her kamın tös biçiminde koruyucu ruhu olduğu gibi, Kök Türk insanının da atalarını ya da başka ruhları tasvir eden tösleri vardır.

Tösler genellikle deri, keçe, kumaş ve tahta gibi malzemeden yapılır. Bu inanç Asya'da o kadar köklüdür ki, aradan yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen XIII. Yüzyılda da Rubrouch aynı geleneği Moğollar, Tatarlar ve hatta Uygurlar arasında gözlemlemiştir [Divitcioğlu, 2000: 82, 83].

2.1.3. Totem

Totemizm terimi totam kelimesinden türetilmiştir. Kelimenin aslı Kuzey Amerika'daki Kızılderili dilinden gelmektedir. Bu dilde akrabalık ve aile işareti sayılmakla birlikte bireysel olarak kişilerin koruyucu ruhları anlamını da karşılamaktadır.

Totem terimi, bir klanın bütün üyelerinin kutsal saydıkları yaratıklar yada şeyler çeşidini göstermektedir. Genellikle totemizmde bir grup veya klanın bir varlığa çeşitli yönlerden bağlantısı söz konusudur.

Felicien Challaye, Dinler Tarihi isimli eserinde Totemi klanın bütün üyelerinin taşıdıkları ve bunların hepsini birleştiren ad olarak nitelendirmektedir[Challaye, 1998: 12]

Fuat Köprülü ise totem kelimesini şu şekilde izah etmiştir: "Totem herhangi bir aşiret parçasının kendisinin atası saydığı ve ismini aldığı nebat veya hayvanın ma'bud tanınmasıyla belirlenmiş olur" [Köprülü, 2003: 38].

Freud'e göre totem inancında kutsal tutulması gereken yalnızca totem değil, türün bütün temsilcileridir. Totem üyelerinin totemin etini yemesi yasaktı ya da bunu yapmaya yalnızca özel durumlarda izin verilir. Buna ters düşmeyen önemli bir karşıt

görüş de belli durumlarda totem eti yemenin bir tür tören oluşturmasıydı. [Freud, 2002: 157].

Totemizmde grup arasında akrabalık bağının vardır, yani grubun aynı atadan(totem) gelmiş olması inancı vardır. Bu inanç grup yada kılanın tüm yaşamın etkiler. Öyle ki grup totemin ismini alır ve işaretini kullanır. Aynı toteme sahip bireylerin birbirleri ile evlenmeleri yasaktır ve grup ve bireyler totem tarafından korunmaktadır.

2.1.4. Sembol

Latince **symbolum** kelimesinden gelen ve Batı dillerinden Türkçe'ye giren sembol (İng. Symbol,Fr. Symbole,Alm.Symbol) kelimesi, Türkçe'de kullanıla-gelmiş olan **alâmet, işaret, timsal** veya **remz** kelimelrinin karşılığıdır.

Sözlük anlamıyla sembol: “Devam edegelen veya bir başka şeyi gösteren bir şey”, “Özellikle soyut bir şeyi temsil eden bir nesne,amblem”, “Bir yazılı veya basılı işaret (marka,damga vb.) harf remiz”, “Matematik ve Kimya'da olduğu gibi bir nesnenin niteliğini (sınıfını,özelliğini),niceliliğini gösteren şey (işaret)”, “Psiko-analiz esnasında,bilinçaltında tutulan bir arzuyu,isteği,özlemi ortaya çıkarmak için,hastaya yada deneğe gösterilen nesne veya anlatılan olay”, “Teolojide bir dini faaliyetin özünü oluşturan ve iman ikrarını sağlayıcı temel özet ifade veya soyut herhangi bir şey”, gibi çeşitli şekillerde açıklamaktadır.

Sembolün mana yapısı çok katlardan oluşuyor ve okuyucunun aktif olarak zihinsel çalışmasını gerektirmektedir. Sembolü okumanın her aşaması daha yeni ve derin manalara yol açıyor [Bakişova, 2002: 607].

Sembolün esas anlamı, onun kastettiği nesne veya olayın başlıca özellikleri ile karakterize olmasıdır ve bu mananın da dışında, sembol, çok sayılı farklı manalar kazanıyor. Onun mana alanı genişledikçe, anlamı da büyümektedir.

Akıl gücü ile insanların rasgele insanların da anlayabileceği alegoriden farklı olarak, sembolün-yalnızca sırrını bilen anlayabilmesi gibi bir özelliği de var [a.g.e. : 607].

Sembol nesnenin direkt değil, mecazen yansımasıdır, o her hangi bir nesnenin mahiyetini şartı olarak, onun belirti ve özellikleri vasıtasıyla bildiriyor. “Nesnenin sembolü, onun yansıması olmasına rağmen, gerçek nesnenin kendisinde bulunanlardan daha çok şeyler ifade etmektedir”, sembol gizli şekilde, “nesnede bulunabilecek tüm özellikleri taşıyor.

Simge ve sembol birbirlerine zıt gelmektedirler. Simge tek manalığa, sembol ise çok manalığa yöneliyor. Netice olarak, asıl sembolün manası, anlam koşulması arabuluculuğuyla gerçekleşiyor [a.g.e. : 606].

2.2. Türk Kültüründe Ongunlar

Türk inanç sisteminde yer alan ongun kültürü ile ilgili olarak ilim adamları tarafından çeşitli görüşler öne sürülmüştür. F. Köprülü ongun karşılığı olarak “totem” kelimesini vermekte ve totemi “Totem herhangi bir aşiret parçasının kendisinin atası saydığı ve ismini aldığı nebat veya hayvanın ma’bud tanınmasıyla belirlenmiş olur şeklinde açıklamaktadır. A. İnan ise, "Ongon"un Moğolca olduğunu, Türkçe'sinin "Töz" olduğunu söyler.

Ongun(töz) inancında totem inancına benzer yönler bulunmakla birlikte ikisi farklı şeyleri ifade etmektedir. Totem inancında grup totemciliği yaygınlık gösterir.

“Grup totemciliği lokal bir grubun, bir klanın ya da aile gibi daha küçük bir ünitenin bir hayvan ya da bitki türüne duygusal bir akrabalık ve dinsel büyüsel bir inançla bağlıdır. Bu çeşit totemciliğin karakteristik yanı söz konusu klanın üyesi ile totemin ortak bir atadan geldikleri inancında görülmektedir. Bu ata, mitik bir atadır. Böylece totemleri aynı olan kimseler birbirine akraba gözüyle bakarlar. Grup totemciliğinin tipik özellikleri en çok klanlarda görülmektedir” [Örnek, 1988: 38].

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi totem inancında soy ve akrabalık toteme dayalıdır. Türklerde totem inancının var olmadığı konusunda sadece bu unsurlar bile yeterlidir. Çünkü Türklerde soy babaya, akrabalık ise kan bağına dayalıydı. Ongun inancı ise, Türklerde ölmüş atalara saygı ve bağlılık, onların suretlerini yapmak ve saklamak şeklinde kendisini göstermekteydi. Keçeden, paçavradan, kayın ağacının kabuklarından ve hayvan derilerinden yapılan bu suretlere, Altay Türkleri “töz/tös”, Yakut Türkleri “tangara”, Moğollar da “ongun” adını veriyorlardı. Bunlar duvarlara asılır veya torbalarda saklanırdı. Yolculuğa çıkarken de üzerlerine saçı saçılır ve ağızlarına yağ sürülürdü. Öte yandan, tarihi kayıtlara göre, Karlukların yanmayan ağaçtan yapılmış tapınakları bulunmakta ve bu tapınakların duvarlarında da eski kağanların resimleri yer almaktaydı. Bunlar şüphesiz atalara saygının farklı şekilleridir.

Ayrıca İ. Kafesoğlu, Tös denilen put'ların da totem olmadığını, daha ziyade ata ruhlarının timsalleri olduğunu belirtmiştir[Kafesoğlu, 1980: 16].

Putlara tapmanın menşei hakkında Ebü'l-Gazi Han'ın fikirleri de doğrudan doğruya “töz” ile ilgilidir. Ona göre : “... O zaman onlarda (Türklerde) bir âdet vardı ki birinin oğlu, bir kızı, ağabeyi veya küçük kardeşi veya başka bir kıymetlisi ölürse onun suretini kuğurcak (yani kukla) yapar, evinde saklardı. Ara sıra o sureti öpüp sevip, okşayarak bu filanın sureti derlerdi. Bu suretin önüne yemeklerinin ilk lokmalarını korlardı. Yüzlerini gözlerini kuklaya sürtüp, önünde yere eğilirlerdi. İşte böylelikle haberleri olmaksızın puta tapmayı meydana getirdiler [İnan, 1976: 60].

Bir görüşe göre [İnan, 2000, s. 45]; “ongun (tös-töz) kültürünün, totemcilik devrinin bir hatırası ve kalıntısı olduğunu birçok etnograflar iddia etmekte, ongon (töz) lerin çoğu hayvan tasvirleri veyahut hayvan adları taşıdıkları ve töz kelimesinin eski ve yeni Türk lehçelerinde “esas, menşe, kök” anlamına gelmesi bakımından bu faraziyeyi kuvvetlendirmektedir” deniyor.. Ayrıca “Türk ırkına mensup şamanistlerde çok yaygın olan töz'ler Tilek, Kozan (=tavşan), Aba (yani ayı), Bürküt (yani kartal), Tiyin (yani sincap-Sciurusvolgaris), As (yani kakum) ve bunlara benzer adlar taşıyan putlardır. Bunlardan başka büyük kamlar, kahramanlar, iyi ve kötü ruhlar namına yapılan putlar da vardır” deniyor..

Ongon yalnız hayvan şeklinde (zoomorf) olmaz, insan şeklinde (antropomorf)da olabilir. Ölümler, bilhassa hükümdârlar ve Şamanların ruhları da, onları gösteren ongon suretine bürünebilirler kimin ongon olabileceğini şaman tayin eder [Rasony, 1996: 29].

İbrahim Kafesoğlu'da ongunların sadece hayvan şeklinde olmadığını doğrular. Orta Asya Türkleri arasında görülen ve bazıları keçeden, paçavradan, kayın ağacı kabuğundan, bazıları da hayvan derilerinden yapılan put-fetişlerin duvarlara asıldığını veya torbalarda saklandığını, mühim bir yolculuğa veya ava çıkarken üzerlerine saçılarak, ağızlarına yağ sürüldüğünü söyler.

Ayrıca ongun olarak kabul edilen canlı varlıkların, yani “ongunun” varlığı ölümle de sona ermez. Görünmeyen kısmı iskelette veya doldurulmuş derisinde veya suni olarak yapılan eşya da, meselâ: ağaçtan yontulmuş töste veya keçeden kesilmiş nesne v.b. ongun'da yaşamaya devam eder..

Atalar ruhuna tapınma veya onları kutsama, bir çok din ve inanış biçiminde olduğu gibi şamanist Türkler arasında da yaygındı. "Eski-Orta Asya şamanizminin(Gök Tanrı inancının) esasları Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata (Cedd-i a'la), ateş (ocak) kültleri idi." Ayrıca Gök-Tanrı'ya ulaşmayı sağlayacak iyi ruhlar ve buna engel olan kötü ruhlar vardı. Özel ayinlerden en önemlisi ruhlardan birine ıdık bağışlarken yapılan tören ve ayindir. Bu töreni de Şaman yapar[Düzgün, 1999: 22].

Eski Türk topluluklarında ölümlere saygı gösterilmesi, ölünün arkasından yuğ törenlerinin düzenlenmesi ölü kültürünün Türk düşüncesindeki yerini belirlemesi açısından önemlidir.

Ölmüş atalara duyulan bu saygı onların hatıralarının yaşatılması hususunda Türklerde değişik âdetlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu adetlerden birisi de ibadet yerlerine konan “töz”lerdir. Ölmüş atalara ait hatıraların, ata ruhlarına duyulan saygıyı A. Yaşar Ocak'ın da belirttiği üzere “Türlere has değişik bir evliya kültürünün doğmasına yol açmıştır.”[Ocak, 1983: 26].

Bir görüşe göre ise [Çay, 1993: 225,226]; bu gün Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görülen evliya inancı, dağ ruhundan atalar kültü ile ilgilidir.

Türklerin ölü anma törenlerine önem vermişlerdir. Gök Türkler devrinde ölüyü anma törenleri için mezar üzerine yapılan ölünün heykeli ve tapınak, töz (yani atalar) kültürünün daha olgunlaşmamış şekli ibaretti.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, atalara duyulan saygı Türkler tarafından birtakım varlıklara atfedilen sembol ve değerlerle ifade edilmiştir. Bu varlıkları şu şekilde gruplamak mümkündür:

- a. Gökle ilgili varlıklar; Güneş, Ay, yıldızlar;
- b. Yeryüzünün parçası olan varlıklar; dağ, orman, ateş, rüzgar, nehir, kaya, taş,;
- c. Yeryüzü ile ilgili canlı varlıklar; ağaç, balık, yılan, kartal, saksagan, turna, kuğu, leylek, karga, öküz, kaplumbağa, ayı, geyik, kurt vs.;
- d. Yapma varlıklar; tösler, fetişler

Bu güne kadar bulunan kurganlarda, mezar taşlarından, yazılı taş, kaya ve sütunlardan elde ettiğimiz bilgilere göre, Türkler ongun olarak pek çok hayvanı tanıyorlar, bunları kutsal addedip, hem avlamıyorlar, hem de etlerini yemiyorlardı. Şamanlık devrinde Türklerin bu hayvanlara tapındıkları da bilinmektedir. Müslümanlığın Türkler tarafından kabul edildiği yıllarda bile, henüz İslamiyet'le karşılaşmamış olan Ural bölgesindeki Başkurt Türkleri, sayısı 12 olan (kış, yaz, yağmur, ağaç, yel, at, su, gece, gündüz, ölüm, toprak, gök gibi) tabiat tanrılarına tapıyorlardı. Başkurtların, yılanlara, ballıklara ve turnalara da taptığı bilinmektedir [Gülensoy, 1989: 20].

Altay ve Yenisey oymaklarının töz, tös kelimeleri epeyce yaygın olduğu görülmektedir. Altaylarda her oymağın aru tözü vardır. Bu töz ekseriya kabileye mensup büyük bir kamın yahut kabilece iduk sayılan dağ, hayvan veya bir efsanevi şahsın adını taşır.

Altayların akidelerinde göre aleml idare eden ruhlar-ilahlar iki turlüdür:

1) Tözler (harfiyen mebbe, menşe demektir). Bunlar mahluk değillerdir; ezelden mevcut ruhlardır.

Tözler yine ikiye ayrılırlar:

a) Arutözler, b) karatözler, ülgen: arutöz, erlik ise karatöz'dür.

2) Yayağan neme'ler (yaratılmış ve sonradan var olmuş nesnelere) [İnan, 1998: 270].

Tarihte her kabilenin kutsal bir kuşu ve kutsal bir ağacı varmış. Bu anlayışa göre; "on iki bavu", yani on iki kabile anlamına gelir. Başkurtların her "bavu"sunun bir kutsal kuşu ve ağacı varmış. Eskiden tanımadık bir adama rastladıklarında kendi kutsal kuşlarının ve ağaçlarının adını sorarlarmış. "On iki kabile" ve "on iki kuş" tanımları İbni Fadlan'da geçen "On İki Tanrı"yı ve bazı kuşlara tapan Başkurtları anlatmaktadır. Ağaçlara bağlanan ip, bez, kıl, tüy gibi nesnelere de bu fetişlerden sayılır [Şener, 1997: 55-56].

Burada belirtilenlere benzer şekilde, Başkurt Türklerinde de, her Başkurt oymağının bir kutsal kuşu bulunuyordu. Bunlar arasında yırtıcı-avcı kuşlar da yer almaktaydı. Başkurtlarda şahin, kartal (karakuş), atmaca gibi kuşların insan ruhlarının koruyucusu ve kahramanın yardımcısı sayılması yine sözünü ettiğimiz konuyla ilgilidir.

A. İnan'ın bir altın putla ilgili olarak Çin tarihçilerinden aktardıkları ilginçtir. "M.Ö. 121 inci yılda cereyan eden bir savaşta Çinliler bir Hun prensini yenerek karargahını ellerine geçirmişlerdi. Aldıkları ganimetler arasında bir altın put da vardı. Çin vakanüvisinin verdiği malümete göre Hun prensi bu putun karşısında Gök-Tanrı'ya kurban sunardı. Herhalde bu put Altaylılarda ve başka çağdaş şamanistlerde müşahade edilen *ogon* yahut *töz*'lere benzer bir sanem olsa gerektir. Altından yapılmış olan Hun putu Altaylıların deriden yahut keçeden yaptığı *töz* (ongon) den, şüphesizdir ki, daha

mütekamil olmuştur. Aynı kaynakların bildirdiklerine göre Hunlar bir işe teşebbüs etmek isterlerse yıldızların ve aynı durumlarına bakarlardı. Bu kayıttan anlaşılıyor ki Hun kam'ları heyet ilminden de haberdar olmuşlardır." [İnan, 2000 : 2,3].

Türk ırkına mensup şamanistlerde çok yaygın olan "töz"ler, tilek, kozan (tavşan), aba (ayı), bürküt (kartal), tiyin (sincap), as (kakım) ve bunlara benzer adlar taşıyan putlardır. Ayrıca büyük kamlar (şamanlar), kahramanlar, iyi ve kötü ruhlar namına yapılan putlar da vardır... Bu meşhur tözlerden, Televüt boyunun koyucusu olan Tilek tözüne şaman dualarında hitap edilir. Bu töz insan şeklindedir. Kozan töz (buna Urunhalar Ak-eren, Buretler Sayan-Ongon diyorlar) aslında Tuba-kaç boyuna mahsus olup boylar arasında evlenme neticesinde yayılmıştır. Aba töz şamanistlerin en çok saydıkları putlarda biridir, ayı tasviridir. Şor avcıları Sanğır denilen putu sayarlar, bu da insan şeklindedir, üzerine av hayvanlarının derilerinden parçalar asarlar. İnançlarına göre, kendisini memnun eden avcılara bol av verir; darılırsa ormanları yakar, avcıları hasta eder... Kuş gibi tasvir edilen ruhlar daha ziyade Yakutlarla komşuları Dolganlarda bulunur. Yakutlarda en çok sayılan kuş, kartaldır. İlkbahar ve güz mevsimleri, kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlıdır. Kartal kanatlarını bir defa sallarsa buzlar erimeğe başlar, ikinci defa sallarsa ilkbahar gelir. Kartal kültü ile ilgili geleneklerden anlaşıldığına göre, eski zamanlarda bu kuş Güneş ve Gök-Tanrı'nın sembolü sayılmıştır... Kartal geleneği son zamanlara kadar Başkurtlar arasında da yaşamıştır. Kartal ile ağaç kültü arasında münasebet vardır. Başkurtlarda eski zamanda tanımadık bir adama rastlandığı zaman, kuşunun ve ağacının ne olduğu sorulmuş. Bu rivayetteki (12 kabile) ve (12 kuş) hikayesi İbn Fadlan'ın haber verdiği (12 Tanrı) ve bazı kuşlara tapan Başkurtları6 hatırlatmaktadır...) [Kafesoğlu, 1980: 11,12].

Bu meşhur töz'lerden "Tilek töz" Televüt boyunun koruyucusu olan ruh namına yapılmıştır. Şaman dualarında bu ruha şöyle hitap edilir: "Aba-Tura şehriden kır ata binerek geldin. Eğerinin koksunu gümüştedir; elinde tuttuğun asa kumsal yerlerde biten söğüt ağacındandır. Yeşil çuha parçalarıyla süslenmişsin. Buraya gelip biz Tilevütlere koruyucu oldun. Senin aşın iç yağdır". Bu töz insan şeklindedir. Büyük Şamanlardan birinin namına yapılmış olsa gerektir.

“Ozan töz” (buna Urenha’lar “Ak Eren”, Buretler ise “Sağan Ongon” diyorlar ki “Ak Ongon” demektir) tavşan derisinden yapılır, bu töz aslında Tuba-Kaç boyuna mahsus bir put olup boylar arasında yapılan evlenmeler neticesinde yayılmıştır.[İnan, 2000: 46].

Anuhin’in verdiği malumata göre, dağ tözlerini takdis adetini Altaylılar yedi babadan kalma adet sayarlarsa da, tözün yer ile bir zamanda yaratılmış olduğuna kaildirler. Kam dualarında Bukan dağına hitaben okunan ilahide:

Yetti öbökö paşurup kalgan
Aru tözibiz Abu-Kaan
Yer püderde yayalıp kalgan tözibiz

deniliyor ki “yedi babamız tapmış olan mukaddes tözümüz Abukan’sın; yer yaratıldığı zaman yaratılmış tözümüzün” demektir. Abukan bir dağ adı olmakla beraber Baba Han demektir ki ceddiala sayıldığında şüphe yoktur.

Türk boylarının menşeleri hakkında söylenen efsanelerde ağaç önemli yer tutmaktadır. Uygur efsanesinde Uygur hakanlarının ağaçtan türedikleri söylenir. Dede Korkut kitabında adı geçen bir kahraman (Basat) “atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan” diyor. Oğuz destanlarında Kıpçak boyunun menşei hakkındaki rivayette de ağaçtan türeme efsanesinin izi mevcuttur. Bu rivayete göre Oğuz Han bir sefer dönüşünde, savaşta ölen bir askerinin eşi ağaç kovuğunun içinde bir oğlan doğurmuştu. Oğuz Han bu çocuğu evlat edinir ve Kıpçak (“ağaç kovuğu”) adını verir.

Türklerde “atalar kültü”nün bir diğer tezahürü de “kurt”a duyulan saygıdır. Hun ve Göktürk destanlarının bir çoğunda “kurt” temel unsur olarak kendini gösterir. Meselâ, Göktürk Türeyiş Destanında (Ergene-kon) “kurt” hem kurtarıcı, hem de ata durumundadır. Göktürkler “kurt”u sadece destanlarına yansıtmakla kalmamışlar, aynı zamanda onun suretini de bayraklarında bir sembol olarak kullanmışlardır.

Türeyişle ilgili mitler Türklerin tükenmişlikten kurtulup yeniden yaradılışlarının, yani, onların Altın Çağının kurtla başladığının öyküsüdür. Böylece, kutrun (börinin) Türklerin ongunu olduğu söylenmiş oluyor.

Yine bir çok Başkurt efsanesinde kurt motifinin önemli yer tuttuğunu, hatta Başkurt isminin bu Türk boyunun kurtla olan yakınlığının bir delili olduğunu da söyleyebiliriz.

Ongun olan hayvanların bir çoğunun resimlerine şaman davulunda rastlamak mümkündür. Bu durum, o hayvanların ongun olduğuna delil olarak da gösterilmektedir.

Bu konu ile ilgili olarak bir görüşe göre[Gülensoy, 1989: 36]; “şamanların davul ve elbiselerinin üzerinde, boya ile çizilmiş olarak görülen yelesi ve yelesiz kurt figürleri, bu hayvanın tanrılaştırılmış olduğunu gösterir.”

Tözler (putlar, totemler) kutsal tanınan atanın veya kendisinden tüendiği kabul edilen hayvan-ana, hayvan-atanın yahut kutsal sayılan herhangi bir şeyin sembolü olarak yapılan idollerdir. Orta ve İç Asya'daki bazı Türk topluluklarında hatıraları hala yaşayan bu tözler arasında ayı da vardır.

“Aba tös” şamanistlerin en çok saydıkları putlardan(tös) biridir. Ayı tasviridir, “aba” (apa) eski Türkçe’de baba, ata anlamlarını ifade etmiştir. Bütün eski Türk lehçelerinde ayı’ya, gerçek adı olarak, azığ (azığ, ayığ, ayu, ayı) denildiği halde bazı boylarda bu canavar *aba* (XI. Asır Kıpçaklarında ve bazı Altay lehçelerinde) yahut “ese, ebe, ebüğe” (yakutçada) denilmektedir. Bu kelimelerin hepsi “ata” manasına gelir ki kuzey kavimlerinde bu hayvanın adı tabu sayıldığı devirden kalma gelenektir [İnan, 2000: 46].

Bir görüşe göre[Çoruhlu, 1995: 156-157] “Aba Tös” denilen ayı tasviri için kullanılan aba, azığ, ese, ebe, ebüğe gibi kelimelerin hepsi “ata” manasına gelir Böylece ayının da yer aldığı bu tözlerin koruyuculuk vasfı da vardır. Bu nedenle çadırların içine asılır veya çadır tepeliği olarak kullanılırlardı.”

Ongun olarak kullanılan hayvanlar arasında kuşların ayrı bir yeri vardır. Kuşların veya onlardan alınmış parçaların, şamanlar tarafından farklı alemler arasında geçiş için, uçma yolu ile yolculuk yapmada kullandıkları bilinmektedir. Bu kuşlardan en önemlilerinden birisi hiç şüphesiz yüksekte uçması ile tanrıdan haber getirdiğine

inanılan, bu sebeple Gök-Tanrının sembolü olarak kullanılan ve mevsimlerle ilişkilendirilen kartaldır.

Kuş gibi tasvir edilen ruhlar daha ziyade Yakutlarla Dolğanlarda bulunur. Yakutlarda en çok sayılan kuş kartaldır. İlkbahar ve güz mevsimleri kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlıdır. Kartal bir defa kanatlarını sallarsa buzlar erimeğe başlar, ikinci defa sallarsa ilkbahar gelir. Kartal kültürüyle ilgili geleneklerden anlaşıldığına göre eski zamanlarda bu kuş güneş ve Gök-Tanrının sembolü sayılmıştır. [İnan, 2000, s. 46].

İstemi Kağan'ın tahtını süsleyen "yonkuş" (tavus) yanında yırtıcı kuşlar da ongun mahiyetinde idi. Çince muharref şekilde, Mukan olarak verilen Kök-Türk Tagarırır (553-572) unvanları arasında, Cumilev, kuş manasına "kuşu" ve "muzaffer" manasına "Yandığı" adlarına dikkati çekmektedir. Kuşu, bir boyun da adı idi (Bugün Kütahya'nın Simav ilçesinebağlı kuşu kasabasının adı da buradan gelmiş olabilir.). Su kuşlarından "kaz" ve "korday" (kuğu kuşu, kuğu cinsinden iri kuş) ise "beylik" ve "kut" (uğur, devlet, baht, talih, saadet) Remzi idi [Gülensoy, 1989: 16].

Yapılan araştırmalar kartalın ve kartal cinsi (şahin,doğan,atmaca vs.) diğer kuşların Türk mitolojisinde çok önemli bir türeme sembolü olduğunu göstermektedir. Kartal kendisinden türenildiğine inanılan bir hayvan-ana veya hayvan-atadır. Bu yönüyle de o aynı zamanda bir ongunur.

Yakutlar'ın soylu kabilelerinin atasının kartal olarak kabul edilmesi bu duruma delil teşkil eder. Bir kabilenin türeme sembolü (totem) ya da bir hükümdar veya kahramanın ata sembolü olan kartalın zamanla bir alplik ongunu haline geldiği görülmektedir.

Kuş gibi tasvir edilen putlara daha çok Yakutlarda rastlanır. Kuşlardan da daha çok Kartal'a önem verilir. Kartal kültürü ile ilgili inançlardan çıkan sonuca bakılırsa Kartal, Güneş ve Gök-Tanrı'nın sembolü sayılırdı.

Şamanın elbisesi üzerinde temsil edilen kuşlardan bir tanesi de kartaldı. Kartal çeşitli şekillerde temsil ediliyordu. Kartal tüyleri ve kartal pençeleri bu temsili öğelerdendir.

Bunlar sayesinde mistik bir havaya bürünen şaman, göğe olan seyahati sırasında kartal biçimine girebildiğini göstermektedir.

Burada belirtilenlere benzer şekilde, Başkurt Türklerinde de, her Başkurt oynağının bir kutsal kuşu bulunuyordu. Bunlar arasında yırtıcı-avcı kuşlar da yer almaktaydı. Başkurtlarda şahin, kartal (karakuş), atmaca gibi kuşların insan ruhlarının koruyucusu ve kahramanın yardımcısı sayılması yine sözünü ettiğimiz konuyla ilgilidir.

10. yüzyılda Abbasoğulları döneminde özel bir görevle Türklerin yaşadığı bölgeleri gezmiş olan Arap bilgini İbni Fadlan, Başkurt Türklerinden bir kısmının turnaya taptığından söz eder. U. Holmberg Yakut kabilelerinin kutsal ataları arasında turnanın da bulunduğunu belirtir.

Şükrü Elçin de Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi adlı değerli araştırmasında turnanın totem unsuru oluşuyla ilgili olarak şu tespitlerde bulunuyor:

“Kuşlar içinde konumuzu teşkil eden su kuşu turnanın, Türklerde Gök Tanrı tasavvuru dışındaki ilahlardan biri olarak hikmet sahibi ruhu temsil ettiği kabul edilmektedir. Prof. W. Eberhard, milattan önce iki bin yıllarında yaşamış, proto-türk olmaları ihtimal dahilinde bulunan Chon'larda su kuşu motifi içinde hakim ruhun timsali turnanın yaşadığına işaret etmektedir. Masao Mori, Türklerin ataları sayılan Tie-le 'ler vasıtası ile Tingling'lere atfedilen geyikli alp abidelerinde turnanın yer aldığını söyler. Aynı motif Göktürk abidelerinde devam eder. Henüz Müslüman olmamış Kırgızlar arasında seyahat eden İbni Fadlan, onuncu asırda turnanın Gök Tanrı dışındaki ilahlardan biri olduğunu kaydeder.”

Şükrü Elçin, söz konusu yazıda, turnanın Başkurtlar tarafından 'selamet yolunu açan bir ilah' olarak kabul edilmesiyle şamanist Türklerin dişi ruhlar zümresine ad olarak verdikleri Ayzıt arasında ilgi kurar ve turnanın Ayzıt gibi telakki edildiğini savunur.

Zamanla İslâmî inançların etkisiyle tanrısal özelliğini kaybeden turna, halk düşüncesinde 'mübarek kuş' olarak tanınmış, sılaya haber götüren sevecen bir yaratık

biçiminde telakki edilmiştir. Turna, halk hikayelerinde de habercilik fonksiyonuyla yer alır, şiirlere konu olur. Bugün Erzurum'da turna mübarek ve uğurlu bir kuş olarak kabul edilir. Turnayı öldürmek veya yaralamak günah sayılır. Şenkaya'nın Kaynak köyünde turna katarı geçtiği zaman yere on beş-yirmi tane taş dizilir, sonra bu taşlar dağıtılsa turna katarı da dağılır. Genellikle turnanın eti yenilmez. Bu turnanın bir totem unsuru olarak günümüze kadar önemini koruduğunu ve bir halk dansıyla dramatize edildiğini gösteriyor [Düzgün, 1999: 23].

2.3. Sayıların Sembolizmi

Toplumların hayatlarında yer alan önemli semboller içerisinde sayı sembolizmi, kaynağı ve kendisine yüklenen anlamlar bütünü ile karmaşık bir yapıya sahipti. Bu yüzden kaynağını insanların kutsal duygulardan, toplumların sosyal bünyelerinde oluşan bir takım geleneklerden alan sayılara, inanış ve bağlanışın ana sebeplerini, her sayının nelere delâlet ettiğini ayrı ayrı, iyice açıklayabilmek kolay bir iş değildir.

Türklerin inançlarını göz önünde bulundurursak İslam öncesinde gerek kozmolojik ve gerekse de mitolojik bir çok unsurun sayılarla sembolize edildiği aşikardır. Bu bakımdan sayıların sembolik anlamlarını ele alırken Türk kozmolojisi, mitolojisi, inançları ve sosyal yaşantısı göz önünde tutulacaktır.

Türkler yüzyıllar boyu yaşamış oldukları coğrafyalar gereği çeşitli inanış şekilleri göstermişlerdir. İnanışları gereği kullandıkları semboller de zamanla farklılık göstermiştir.

2.3.1. Bir Sayısı Sembolizmi

Eski Türk inancı hiç şüphesiz Gök Tanrı dinine dayanıyordu. Bu inanç sisteminde yaratıcı olan varlık bütün alemlerin yaratıcısıdır. Dünyanın yaratılışı ile ilgili olarak gök ve yerden bahsedilmektedir. Gök gerek dünyanın dışındaki sonsuz alemleri

gerekse de Tanrı sembolü olarak kullanılmıştı. Türk kozmolojisinde ve mitlerinde göğün tasviri yapılırken, gök katlara ayrılmış ve bu katların en üstünde de tanrının yaşadığı varsayılmıştır.

Bir görüşe göre [Çoruhlu, 1995: 196]; “göğün en yüksek katında Gök Tanrı'nın bulunması bu tanrının bütün diğer tanrıların üstünde olduğuna işaret ediyor. Bu da belki İslam öncesi dönemde 1 sayısının ifade edilmiş şekli olabilir. Her şeyin yaratıcısı olan 'bir tanrı' vardır, O da Gök Tanrı'dır, yani göğün kendisidir.”

Türklerin İslam inancını kabul etmeleri safhasında, bu inancın bir çok yönden kendilerinin inançları ile benzerlikler göstermesi İslam inancını kabullenmelerinde büyük bir rolü olmuştur. Bunlardan en önemlisi yaratıcı varlığın tek olmasıdır. Zira Eski Türk inancında yaratıcı olan Gök-Tanrı da tekdir. İslam inancında yaratıcı varlık Allah'tır. Bir sayısı Allah'ın birliğini ifade eder. Allah'ın isminin başladığı *elif* harfinin sayısal değerinin de bire tekabül etmesi gibi hususlar bir sayısının Türkler arasında önemini arttırmıştır.

2.3.2. İki Sayısı Sembolizmi

Sayıların tekrarlanması ve vurgulanması bakımından zengin olan eski Türk dinsel inanışlarını iki temel unsurda toplayabiliriz: gök ve yer. Bu evrenin yaratılışı ile ilgili ikili bir unsurdur. Bu unsurlar birbirini tamamlar niteliktedirler.

Gökten kasıt sadece gökyüzü olmadığı gibi, yerden kasıtta toprak değildir. Gök, gökyüzünün dışında kalan bütün alemleri ve iyiliklerin hakim olduğu bir yapıda tasavvur edilmiştir. Yerden kasıt ise, yerin altında bulunan karanlık alemlerdir ve kötülüklerin hüküm sürdüğü düşünülen yerdir. Yer unsuru zaman içerisinde yer-su-atalar şeklinde bölünmüştür. Zaman zaman da yer, yeraltından ayrılarak ikili bir grup halinde karşımıza çıkıyor [Çoruhlu, 1995 : 195].

İki sayısı tarihsel süreç içerisinde bir çok Türk toplumunun askeri, siyasi ve sosyal yapılanmasında önemli yer tuttuğu bilinmektedir. İkili sistem aynı zamanda bu toplumlarının hayatlarına da yön vermektedir.

Oğuzların sosyal, idarî ve askerî düzeninin ikili teşkilât esasına dayanması buna bir örnektir. Gerçekten de Hunlardan itibaren Türk sosyal yapısındaki bu ikili düzen, değişik şekillerde ve değişik ifadelerle bütün Türk devletlerinde ve cemiyetlerinde görülmektedir. Örnek olarak Hunlar, Tabgaçlar ve Göktürklerdeki, “doğu-batı” veya “kuzey-güney” şeklindeki coğrafi esasa göre teşkilatlanma, Bulgar Türklerindeki “büyük-küçük” esasına göre teşkilatlanma gösterilebilir [Erarslan, 1988: 6].

Oğuz Türkleri “Bozok-Üçok”, “iç-dış” şeklinde ikili bir teşkilatlanma yapısına sahiptirler. Dede Korkud hikâyelerinde ve Uygurca Oğuz-nâme’de bu teşkilatlanma yapısı belirtilmektedir.

İkili teşkilatlanmada daima hâkim unsuru, veyâ idare eden unsuru, “doğu, kuzey, büyük, iç, ak, kara, sol” sözleriyle belirtilen unsur teşkil eder. Uygurca Oğuz-nâme metninde “Üç-ok” sözleriyle ifade ettikleri ok “kabile” esasına dayanan teşkilatlanma şeklidir. Ok’un “kabile” mânasına geldiği, bazı Türk zümrelerinin kabile sayısına göre isim aldıkları Orhun kitabeleri’nde açıkça görülmektedir [a.g.e.: 6].

Bütün bunlara İslam inancında bulunan Cennet, Cehennem ile dünya hayatı ve ahret hayatı ikilemelerini de eklediğimizde iki sayısının Türk toplumlarında sahip olduğu önem daha iyi anlaşılacaktır.

2.3.3. Üç Sayısı Sembolizmi

Evreninin yaratılışı ile ilgili mitlerde ikili sistemin zaman içerisinde değişerek “yer-gök-su” şeklini aldığını ve üçlü sisteme dönüştüğü görülmektedir. Ayrıca yer ve gök unsurları arasında insan oğlunun yaşadığı, yerin görünen yüzünden, göğün görünen yüzüne kadar olan kısmın tasvirleri ile de üçlü bir sembol ve sistem ön plana

çıkılmaktadır.

Üç sayısına işaret eden motifler Türk inanç sisteminde ve mitlerinde sıkça rastlanan unsurlardır.

Asya'nın şamanist inanışlara sahip Türk topluluklarında bir insan öldüğünde onun ruhunun üç gün içinde öldüğü yeri terk ettiğine inanılır [Çoruhlu, 1995:198].

Sütgözü'nden çıkan, resimleri Şaman'ların davullarına da yapılmış olan (Pura) adındaki koçlar üç boynuzludur [Uraz, 1994 : 254].

Oğuz'un oğullarından Dağ Han'ın yönetiminde bulunan boyun ongunu üç çubuk dikilirdi. Bu çubuklardan birisinde üç mavi şerit vardır ki bu çubuk Solrol Hana'a aittir[a.g.e. : 255].

Oğuz kağanın ilk eşinden üç ve ikinci eşinden de üç oğlu olur. Birinci eşinden olanlara Gün, Ay, Yıldız; ikinci eşinden olan çocuklarında da Gök, Dağ, Geniz isimlerini koyar. Oğuz destanında, İrkil Ata bir gece rüyasında bir altın yay ile (üç) gümüş ok görmüştür [a.g.e. : 255].

Ölü törenlerinden birinde; ölümden (üç) gün sonra ziyafet tertip edilirdi [a.g.e. : 257].

İslamiyet'ten sonrasında da üç sayısı ile ilgili inanışlar tespit edilmiştir.

Tasavvufi ruhun üç derece olarak sınıflandırıldığı görülür. Bunlar; kötülüğe teşvik eden ruh, suçlayan ruh, huzurlu ruh. Bu sayı aynı zamanda Şiilikteki üçlemeye (Allah, Muhammed, Ali) işaret eder. Kimi Alevi topluluklarda Güneş Muhammed, ay Ali ve Zühre (Çoban, Çolpan) Fatma olarak görülür [Eröz, 1992: 110,115].

2.3.4. Dört Sayısı Sembolizmi

Eski Türklerin evren-dünya anlayışı ele alındığında, dünyanın dört köşe olduğu düşüncesinden dört ana yön tasavvur etmekteydiler. Bu yönler doğu, batı, güney ve kuzeydir. Bu yönleri ifade eden dört renk; doğu=yeşil,(veya gök; gök günümüz Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi bazen yeşil, bazen de mavi anlamını ifade eder şekilde kullanılmaktadır.), batı=ak, güney=kızıl(kırmızı, al) ve kuzey=kara kullanılmıştır.

Bu dört ana yöne bağlı olarak dört unsur ateş, su, maden, ağaç, dört hayvan, yıldız kümeleri vb. söz konusudur [Çoruhlu, 1995:195].

Gök Türklerin ve Taoist'lerin dört yönü temsil eden, dört tanrıları(iyeleri) vardır. Şaman'ların giydikleri "Manyak" adındaki hırkanın sağ kolunda dört çingirak bulunmaktadır. Abakan Türkleri dini törenler yapmak üzere dört kutsal kayın ağacının yanında toplanırlardı. At ilk defa cennetten çıkmıştır. Bu atların dört gözü vardır [Uraz, 1994: 254,258].

Dört rakamı İslamiyet'e göre ilk dört halife, dört ana mezhep, Allah'a ulaşmanın dört yolunu, şeriat, tarikat, hakikat, marifet, ifade eder.

Ahilik teşkilatında bu teşkilata mensup bireyler dört temel esasa göre davranmak (güçlüyken affetme, kızgınken yumuşak davranabilme, düşmanına da iyilik yapabilme, muhtaçken bile sahip olduğunu başkalarıyla paylaşma) durumundaydılar [Çoruhlu, 1995:200].

Toprak, hava, su, ateşten ibaret dört unsur (*anasırı erbaa*) divan edebiyatında sevgili ve âşığın birtakım özelliklerine ve dünya yada evrene atıfta bulunur.

Bektaşilerin kullandığı dört kapı selamı denilen bir selam şekli vardı. Bu selam şeriat, tarikat, marifet ve hakikat erenlerine selam vermek şeklindeydi[a.g.e. : .200].

Osmanlı devrinde "dört kitap hakkı için" diye yemin yerine kullanılan bir ifade vardı.

Ayrıca "dört üstüne" ya da "dört üstü dört" şeklinde kullanılan tabirler mükemmellik ve eksiksiz olma yerine kullanılırdı. Bunun tersine "dört yanı deniz kesilmek" ise zorluğa, ümitsizliğe düşmek demektir [a.g.e. 1995: 201].

Günümüzde "dört dörtlük" şeklinde kullanılan tabirle mükemmellik ve eksiksiz olma yerine kullanılırdı.

2.3.5. Beş Sayısı Sembolizmi

Eski Türklerin evren ve dünya anlayışlarında dünyanın dört köşeli tasavvuru ile oluşan dört ana yöne zamanla merkezi(toprak, vatan, ülke) ifade eden beşinci rengin yani sarının eklendiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Tulga ve Selenga ırmaklarının birleştiği Kumlanço adındaki yerde; bir fıstık bir de kayın ağacı vardı. Bu iki ağaçtan (beş) çocuk doğmuştu. Yuğur'ların kurban törenlerinde büyük tanrı adına dikilmiş üç çubuktan birisine (beş) şerit vardır ki bu çubuklar Ongol Han'a aitti. Şaman'ların Manyak adındaki hırkalarının sol kolunda (beş) çingirak bulunmaktadır [Uraz, 1994: 254,258].

2.3.6. Altı Sayısı Sembolizmi

Altı kollu bir yıldız olan Mührü Süleyman, Türk sanatı ve mimarisinde en çok tasvirine rastlanılan kötülükten ve nazardan korunma amaçlı simgelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır [Çoruhlu, 1995:201].

Ayrıca altı sayısı, Allah'ın dünyayı altı günde yaratışına işaret eder. Kuran'ın A'raf Suresinin 54. ayetiyle, Yunus Suresinin 3. ayetinde Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yarattığı ifade edilir.

2.3.7. Yedi Sayısı Sembolizmi

A.İnan'a göre, Şamanın giysisinde birtakım sayısal simgeler söz konusudur. Şamanın giysisinde Ülgen'in oğulları yada çoğunlukla kızlarını ifade eden belli sayıda kuklalar ya da çingiraklar bulunmaktadır. Altaylı Türklerde şaman giysisindeki yedi çingirak göğün yedi kızını temsil ediyor.

Altaylı'lara göre ölü bir evden çıktıktan sonra, Aldacı denilen kötü ruhlar evde bulunurlar. Bunun için (yedi) gün dışarıya eşya verilmez, içeriye alınmaz. (Yedi) gün sonra ev temizlenir, Şaman'lar bundan sonra ölü evinde bir ziyafet verilir [Uraz, 1994: 254,258].

Yedi sayısı İslam inancında yaygın olarak karşımıza çıkar. Bunları sıralayacak olursak:

Allah göğü yedi katlı olarak yaratmıştır. [Kuran, Bakara Suresi 29. ve Mü'minün Suresi 17. ayetler]

Yedi sayısı en çok cehennem konusuyla ilgili olarak geçer. Kuran'da el-Hicr Suresinin 44. ayetinde cehennemin muhtemel yedi kapısı olduğu beyan edilir.

Yedi sayısı Peygamberin miraç hadisesiyle ilgili olarak da karşımıza çıkar. Minyatürlerde Peygamberin Burak üzerinde, Tanrı katı sayılan arşın yer aldığı, yedinci göğe çıktığını görüyoruz.

2.3.8. Sekiz Sayısı Sembolizmi

Geleneksel İslam inancına göre, yedi cehenneme karşılık sekiz cennet vardır. Bir kısmı minyatürlü *heşt behişt* (sekiz cennet) isimli kitaplar da buradan ortaya çıkmıştır. Türk ve İslam bahçe düzenlemelerinde bahçelerin dört ya da sekiz katlı ya da bölümlü olması da cennet kavramına atıfta bulunur.

Bazı İslami inanışlara göre arşı sekiz melek taşır. Şii inanışına göre bu sekiz melek, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, Ali, Hasan ve Hüseyin'den ibarettir [Çoruhlu, 1995: 201].

2.3.9. Dokuz Sayısı Sembolizmi

W. Radloff, *Sibirya'dan* isimli meşhur eserinde derlediği yaratılış efsanesini anlatırken şöyle bir aktarına yapıyor:

Kayra Kan kızgınlıkla kişiye Erlik adını taktı ve onu ışık diyarından kovdu; bunun üzerine arz üzerinde yerleşsinler diye başka kişiler yarattı. Yerden dokuz dallı bir ağaç büyüterek, her dalın altında bir kişi yarattı. Bu dokuz kişi, bugüne kadar yeryüzünde yaşayan dokuz boyun cedleri olmuşlardı [Radloff, 1986: 4].

Eski mitlerin izlerini içeren bu metinde dokuz sayısının bu kadar vurgulanması, ağaçtan türeme konusuna bağlı olarak dokuz boyun buradan türemesi bir tesadüf değildir. Nitekim ilk akla gelen Dokuz Oğuzlar denen ve dokuz kısımdan oluşan Türk boyudur.

Dokuz sayısı pek çok yerde karşımıza çıkar: 9 çoban, 9 dev, 9 deve kurbanı, 9 felek, 9 gün, hakanı 9 defa çevirme, 9 havuz, 9 inek, 9 insan, 9 karış kar, 9 kız, 9 kişi, 9 kolanlı at, 9 kat kumaş, 9 oğul, 9 ok, 9 örmeli saç, 9 püskül, 9 defa selam, 9 soy, 9 tanrı, 9 ülke, 9 zincir.

Dokuzun İslâmî dönemdeki varlığı daha çok İslâm öncesi Türk mitleri ve inanışlarındaki dokuzun öneminden kaynaklanır.

Tasavvufta da dokuz gök inanışı vardır. Ayrıca Allah'ın kudret ve azametinin tecellisine kinaye olarak Allah'ın dokuzuncu kat gökte olduğu düşünülen tahtına arş denirdi.

Türk kozmolojisine bağlı ikincil derecedeki unsurlarda da bazı sayılar sıklıkla yinelenir. Nitekim dünyanın eksenini temsil ettiği kabul edilen ve yeraltından çıkarak, yeryüzü ve

gökyüzünün en üst katlarına kadar ulaşan Dünya Ağacının dokuz dallı olması dokuz sayısının sembolizmi bakımından önem taşımaktadır.[Sepetcioğlu, 1969]

Dünyayı yaratan Kara Han, dünyanın tam merkezine dokuz dallı çam ağacını dikmesi de dokuz sayısını vurgulamaktadır.

Şaman ya da kam dokuz gök katını içeren bu dallara çıkmak için ağacın yedi ya da dokuz çentiğini ya da budağını ki bunlar engellerdir kullanır; örneğin Yakutlar kurban sunmak için dokuz çentikli bir ağaca tırmanır, bunun bir modelini de yurdun (çadırın) içinde bulundururlar[Çoruhlu, 1995:196-197].

Altaylılara göre insanın iskeletinde; baş, bel, diz, topuk, ayak bileği olmak üzere dokuz ek vardır.

Şaman'ların davulunda tanrı Ülgen'in dokuz kızının (bir anlatıda da üç) resmi vardır.

Şaman'ların giydikleri Manyak adındaki hırkanın sağ kolunda dört, sol kolunda beş olmak üzere dokuz çingirak bulunmaktadır. Yine Şaman'lara göre yer altı dokuz tabakadır.

Destanında görüldüğü üzere dokuz oğuzlardan büyük bir soy türemiştir.

Yâkut'lara göre gök tanrıları dokuz dur.

Türkler, Oğuz Kaan destanında, Oğuz'un verdiği şölende dokuz ile ilgili olarak 900 at, 9000 koyun kesilmiş ve 90 havuzda kımız yapılmıştır.

Altaylı'ların bir kıyamet tasvirinde de; denizin dibinde dokuz çatallı karataş vardır ki, kıyamet zamanında bu taş dokuz yerinden ayrılacak, demirden ve koyu sarı renkte atlara birmiş dokuz süvari etrafa saldıracaktır [Uraz, 1994: 254,258].

2.3.10. Kırk Sayısı Sembolizmi

Türk destanlarında 'kırk' sayısı çok yer alır ve 'kırk yiğitler', 'kırk kızlar' epeyce geçer. Manas destanında olduğu gibi, Dede Korkut hikâyelerinde de 'kırk yiğitler' görülmektedir.

Bazı ejderhalar vardır ki onlar yenilmez ve ölmezler, ancak bunların tılsımları bozulursa ölürlür. Bu gibi ejderhaların kırk günlük bir uyku zamanı vardır. İşte o zaman ejderhanın yanına gidilir, üzerinden kırk tane kıl koparılır, ateşe atılarak yakılırsa ejderha da ölür.

Oğuz'un verdiği şölende, diktirdiği sııkların boyu kırk kulaç uzunluğunda idi. Hikâyelerde ve masallarda; kırk gün ve kırk gece düğünler, kırk haramiler, kırk satır ve kırk katır çok geçer [Uraz, 1994: 254,258].

İslam öncesi Türk geleneklerinde de çok yer tutan bu sayı Muhammed'in kırk yaşında Allah'tan ilk vahyini alması, Allah'ın Adem'in çamurunu kırk gün yoğurduğuna inanılması, Mehdi'nin dünyaya tekrar geldiğinde kırk yıl kalacak olması, diriliş esnasında göklerin kırk gün boyunca dumanla kaplanacağı ve dirilişin kırk yıl süreceğini ifade eder. Muhammed'in isminin başladığı ilk harf olan *mim* harfinin sayısal değeri kırktır.

Doğum ve ölümle ilgili birtakım geleneklerin uygulanmasında, bu kırk günlük süre önemli sayılmıştır. Doğumdan sonra anne ve çocuğu korumayı amaçlayan uygulamalar içerisinde 'kırklama' unsuru da vardır. Amaç temizlikle birlikte arınmadır. Çocuk ve annenin kırk gün sonra yıkanması ile hastalıklardan ve kötü güçlerden korunacağı düşünülür.

Ölün sonrası ölen kişinin ruhunu rahatlatma amacı yapılan törenlerden biriside 'kırkı çıkması' hadisesidir. Amaç ölen kişiyi anmaktır. Bu anma yuğ törenlerinin sosyal boyutları da göz ardı edilmemelidir.

2.4. Renklerin Sembolizmi

Yeryüzünde yaşamış bütün milletler en eski zamanlardan başlayarak zaman içerisinde oluşturdukları semboller içerisinde renk sembolizminde eklemişlerdir. Semboller bir milletin tarihi seyri içerisinde bıraktığı ayak izleri gibidir. Toplumların yaşamlarından izler taşır. Bu sebepten dolayı renklerin kullanıldığı yerler tesadüfî olmaktan çok toplumların milli kimliklerinin yansıtıldığı noktalar. Binlerce yıllık tarihleri boyunca Türklerde bütün sembollerinde olduğu gibi renklere yükledikleri anlamlarla oluşan sembolere de millî ve manevî değerlerini katıp, büyük bir kültürel zenginlik olarak birçoğunu günümüze kadar taşımışlardır.

Türkler tarihlerinin en eski zamanlarından başlayarak, uzun zaman beş ana renk olarak kara, ak, kırmızı, yeşil ve sarı renklerini esas görmüş ve bu renklerden her birini dünyanın dört yönü ile merkezini ifade etmekte kullanmışlardır. Buna göre merkez=sarı, doğu=yeşil,(veya gök; gök günümüz Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi bazen yeşil, bazen de mavi anlamını ifade eder şekilde kullanılmaktadır.), batı=ak, güney=kırmızı(kırmızı, al) ve kuzey=kara renklerle ifade edilmiştir[Genç, 1997: 5].

Yön renk ilişkisinin devlet isimlerinin şekillenmesinde de önemli rolü görülmektedir.

Batı Hunları'nın bir diğer adı Ak Hunlar olup Gazneli Mahmud da, güneydeki Hindistan'a göre kuzeyin hükümdarlığını temsil ettiği için Kara-han unvanı ile anılmıştır[Gobain, 1986].

Renklerle yönleri sembolize ederek belirtme Türk yaşamının her alanında kendini göstermiştir. Bu alanlardan birisi de askeri düzendir.

Bir görüşe göre[Ögel, 1984: 176-177], "Hun ordusunun savaş düzeni alırken, Hun atlı birliğindeki beyaz atlıların hepsi Batı yönünde yer almışlardı. Mavi(yani kırmızı) atlılar ise doğuda sıralanmışlardı. Bütün siyah atlılar kuzeyde; kırmızı(yani doru ve al) atlılar ise Güneyde yer almışlardı."

2.4.1. Kara Renk Sembolizmi:

Orhun kitabelerinde kara kelimesi birçok yerde Kara-Bodun şeklinde geçmektedir. Bazı dilci ve şarkiyatçılar kara kelimesini burada "avam halk" manasında düşünmüşlerdir. Ancak bu değerlendirmeyi yapabilmek için zıt manada olan Ak-Bodun'u da bulmak lazımdır. Ak-Bodun ibaresine asla rastlanmıyor. O zaman avam karşılığı olan asil de yok demektir. Öyleyse yukarıdaki düşünce tarzının yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Hakiki manayı bulma zarureti vardır. Buradaki kara güçlü ve büyük manasında kullanılmıştır. Çünkü kitabelerde Kara-Bodun itibar edilen, değer verilen bir mefhum olduğu için onun avam halk manasına gelmesi mümkün değildir. Hattı zatında Türklerde sınıf farkının olmadığı bilinir. Bunun en güzel misali Oğuz-Kağan Destanında görülür. Oğuz İli, Oğuz Kağan'ın altı oğlu ve yirmi dört torunundan neşet etmiştir. Diğer Türk illerinden olan Uygur, Karluk, Kıpçak, Yağma, Çigil, Toksı gibi iller ise Oğuz-Kağan'ın amcaları, Or-Han, Kür-Han, Küz Han'ın neslinden gelmektedirler. Destandaki bu anane hepsi bir atadan türeyen milletin mensuplarını eşit kılmaktadır [Kafalı, 1996 : .50].

A. Von Gabain'e göre, Kaşgar'ın kuzeyinde hüküm süren ve İslam dünyasını bir merkez olarak kabul eden Karahanlılar, hakanlarını İslam sınırlarının bekçisi olarak Karahan (kuzeyin hükümdarı) olarak adlandırmışlardı. Öte yandan Horasan'a göre kuzeyde kalan bugünkü Türkmenistan'da bulunan Karakum Çölü'nün ismi de buradan geliyordu. Ayrıca Bozkır devletinin kuzeyinde bulunması nedeniyle, Moğol hükümdarının başkentinin ismi Karakurum'du [Gabain, 1986: 109-110].

Kara-Koyunluların hükümdarı Kara Mehmed Beğ ve Kara Yusuf Beğ, Ak-Koyunluların ecdadı Kara Yülük Osman Beğ, Osmanlıların atası Kara Osman Beğ adları ve lâkaplarıyla metinlerde geçmektedir. Buradaki kara ise, doğrudan doğruya yiğit, kahraman ve alp kişi manasındadır. Kara rengin dil ve edebiyatımızda başka bir manası da vardır. Kara-Samsun, Kara-Maraş gibi şekillerde kullanıldığı takdirde; esas Samsun, esas Maraş'ın neşet ettiği ilk mahâl manasına alınmalıdır [Kafalı, 1996: 50].

Bazı araştırmacılar Anadolu'da toprağın rengine atıfla kullanılan "kara toprak" tabirinin eski Türklerin kullandığı "yağız yer" tabiriyle birlikte kullanıldığı görüşüne sahiptirler. Eski Türk inancı çerçevesinde değerlendirildiğinde bunun yanlışlığı anlaşılacaktır. Zira "yağız yer" tabiri eski Türk inancında kutsal olan üç şeyden birisi olan yer ve yer altındaki alemleri sembolize etmekteydi. Kara toprak şeklindeki kullanımın daha sonraki dönemde, yani eski Türk inancının zayıfladığı ve "yağız yer" kullanımındaki kutsallıkların etkisini yitirdiği veya bu kutsallıkların zayıfladığı dönemde kullanılmaya başladığı muhtemeldir.

B.Ögel yağız yer tabirinin Uygurlar dönemine kadar yaşadığını belirtmiştir. Kara yer ve kara toprağın ise daha çok maddi olduğunu ve ölümlü dünyanın bir sembolü olarak daha çok ölümü hatırlattığını vurgulamaktadır.

Kara rengin de Türk mitolojisine dayanan çeşitli anlamlar ifade ettiği, fakat tarihî seyir içerisinde bu rengin olumludan olumsuzu çok değişik anlamlarda kullanıldığını kaynaklara dayanarak söyleyebiliriz.

Kara renk Türklerde yaygın olarak ölümün, ölümden duyulan üzüntünün ifadesi olarak ta kullanılmıştır. Karalar bağlamak, kara-gün, kara bulutların çökmesi gibi söylemler bu ifadelerin birer yansımalarıdır. Orhun Abidelerinde ve Dede Korkut'ta kara rengi ayrıca bir yas, bir ızdırap, bir acı karşılığı olarak ta kullanılmıştır.

Dede Korkut'ta yas olan evden söz edilirken "karalı göklü otağ" tabirinin kullanılması bu düşünceden ileri gelmektedir. Hikayelerde geçen oğlu-kızı olmayan hanın kara çadıra konulması, altına kara keçenin atılması, kara koyun etinden ikram edilmesi gibi hususlar dönemin sosyal yaşantısında kara rengin olumsuz, istenmeyen ve üzüntü verici durumların ifadesi içinde kullanıldığının bir ispatıdır [Ergin, 1999: 20-26].

Türkçe'deki kara kış deyimi, şiddetli geçen kışı ifade etmektedir; bu anlamda Türkçe *kadir* sözcüğüyle de adlandırılmıştır (kadir kış). Kara sözcüğünün hükümdar ve hanedan sıfatı olarak kullanılmasının (zorlu, çetin hükümdar) olduğu gibi *kadir* sıfatının da hükümdarlar için kullanılmasının kaynağı budur [Genç, 1997: 41].

2.4.2. Beyaz Renk Sembolizmi:

Türk sosyal yaşantısında ve düşüncesinde beyazın ayrı bir önemi vardır. Beyaz bir elbisenin giyilmesi, saflık, temizlik ve iffete işaret ettiği kadar ruhun beden üzerindeki zaferini de gösterir.

Konuya ilişkin bir görüşte[Ögel, 2000: 377] şöyle denmektedir; “Türklerde “aklık” temizliktir, arılıktır, yüceliktir, büyüklüktür. Yaşlılık, tecrübe ile dolu oluşu ve bir kocalıktır, büyüklüktür. Devletin ululuk, adalet ve güçlülüğün bir sembolüdür. Devlet büyüklerinin, özellikle savaşlarda giydikleri bir giysi, elbise rengidir. Askeri birliklerin içinde üst subay ve komutanların, kendilerini askerden ayırabilmek için, beyaz giydikleri anlaşılmaktadır.”

Beyaz renk aynı zamanda hükümdarlık simgeçiliğiyle bağlantılı olarak Türk topluluklarını temsil eden bayrak, sancak ve alemlerde de kendisini göstermiştir.

Yaşar Çoruhlu Altay Türklerinde bulunan ak ata destanları ve bunlarda ak rengin insanlığın babasının (Adem) simgesi olduğunu söyleyerek beyaz rengin kutsallığına işaret etmiştir [Çoruhlu, 1995: 191]

Türk kozmolojisinde batı yönünün simgesi beyazdı. Bu yöne bağlı olan adlandırmalar da beyazla yapılabiliyordu; örneğin Altın Ordu Hanlığı'nın doğu bölümü Gök-Arda olarak anılıyorken batı kanadına Ak-Arda deniliyordu.

Anadolu'da beyaz at geleneği Alp Arslan'dan (Malazgirt'te olduğu gibi) Balak Gazi'ye devam etmiştir. Bu örnekler Fatih Sultan Mehmed'in hiddetle denize sürdüğü beyaz at örneğinde olduğu gibi daha da çoğaltılabilir [Genç, 1997: 9].

2.4.3. Mavi Renk Sembolizmi:

Doğu yönünün simgesi olan mavi, göğün de rengi olmasından dolayı çoğu kere gök unsuruna işaret eden çeşitli öğelerin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sıfat olarak bir isimle kullanıldığında bu renk, o ismin Gök Tanrı yada gökte olduğuna inanılan ruhlarla ilişkili bir şey olduğunu gösterir [Işık, 1994: 73].

Mavi rengin dünya mitolojilerindeki genel anlamı da bu duruma uygundur. Çeşitli mitolojilerde akıl, idrak, sağduyu, iffet, lekesizlik, sadakat, Allah'a hürmet, barış gibi erdem ve erdemli davranışların simgesidir.

Türklerde gök aynı zamanda Tanrıyı ifade ettiğinden dolayı gök, bütün kutsallıkların kaynağını oluşturmaktaydı. Bu durum eski Türk inancı bakımından bir çelişki olarak görülmemelidir. Çünkü İslam öncesi Türkler göğü asıl yaratıcı olarak görmüyorlardı. Gök kelimesi bir sıfat olarak yüce, ulu anlamlarında kullanıyorlardı. Dolayısıyla Gök-Tanrı, Ulu Tanrı demektir. Tanrının gökyüzünde ve engin maviliklerin arkasında olması, Türklerin madde ve mana aleminde en güzel buldukları ve en değer verdikleri renklerden birinin de mavi, yani gök renk olmasını sağlamıştır. Bu durum yabancılarında ilgisini çekmiş olacak ki Türklerin önem verdiği mavi renk "Türk Mavisi", turkuvaz şeklinde tanımlanmıştır.

Türklerde gök sakallı kimseler kutsal kimseler yahut da Tanrı'nın bir elçisi olarak algılanmıştır [Ögel, 2000: 57,58].

Yine renk sembolizmi çerçevesinde gök yeşili kurt, yüce Tanrı'nın insanlara gönderdiği bir "habercisi" si gibi görülüyordu." [Ögel, 1971: 20].

Kurdun Türk kozmolojisindeki Gök unsuruna bağlı olarak aydınlığın ve buna bağlı unsurların sembolü olduğu anlaşılmaktadır.

Gök rengi genellikle olumlu anlamları ifade eder. Bir unsura bu renk izafe edildiğinde o

şey saygın bir öge haline gelir; örneğin eski Türkçe metinlerde geçen gök kurt, gök böri terimi bu hususa işaret eder. Gök renkli erkek kurt. Gök Tanrı'nın bir simgesidir. Nitekim güneş gibi bir ışıktan ortaya çıkmıştır. Bunun gibi "gök sakallı," "karalı göklü otağ" (Dede Korkut), "gök polad" (gök çelik), "kök temür" (gök demir), "gök bidevi atlar" (Dede Korkut) gibi ifadelerle ortaçağ Türk metinlerinde rastlanmaktadır [Çoruhlu, 1995: 188].

2.4.4. Sarı Renk Sembolizmi:

Evren-Dünya tasavvurunda Türklerde sarı renk merkezin rengi olarak (yağız yada kara renk yanında) kabul edilmiştir. Toprağın, yani yaşanan ülkenin rengidir. Bu nedenle yer unsuruyla bağlantılıdır.

Altın Yış (Altın Orman) yada 'altın yapraklı kayın ağacı' tasavvurlarında olduğu gibi bir taraftan orman ve ağaç kültürleriyle de bağlantılıdır[Çoruhlu, 1995: 193-194].

Türklerde sarı rengin, dünyanın merkezinin sembolü olarak kullanıldığına yukarıda işaret edilmişti. Bu anlayışın da onların en eski inançlarından olan Şamanizm'den kaynaklandığı görülmektedir.

Bir görtüşe göre[Genç, 1997: 31]; "hayır ilâhı Ülgen'in altın kapılı sarayı ve altın tahtı, Türklerde hep sarı renk (altın sarısı = sırma rengi) ile ifade edilmiş ve Ülgen'in tahtı nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezinde olarak algılanmış ise, tıpkı onun gibi sarı renk de dünyanın merkezinin sembol rengi olmuştur."

Devlet yapısı bakımından değerlendirilecek olursa, sarı renk merkez hâkimiyetini ve kudreti ifade etmektedir. Bu yönüyle de hakimiyet sembollerinden birisi olarak görülmüştür.

Birçok sarı yanında kullanılan Türk sarısı, "altın sarısı"dır. Altın bilindiği üzere, kuvvet ve kudretin, hâkimiyet ve zenginliğin karşılığı olarak dünya var olduğu günden beri

değerini korumaktadır. Yine bu anlayışa uygun olarak tarihte güçlü ve cihangir hükümdarların hepsi altın tahta birlikte tasvir edilmişlerdir [Kafalı, 1996: 50].

Hakimiyet simgeciliği için geçerli olan pek çok şeyde olduğu gibi sarı renk dinsel nitelikli kişiler için de dinsel anlamda güçlülüğü ve hakimiyeti ifade eder. Buna en güzel örnek Anadolu alp-erenlerinden olan XIII. yüzyıla ait bir Türk kahramanına Sarı Saltuk denilmesidir[Çoruhlu, 1995: 194].

Türk kozmolojisinde fil başlı ve sarı renkli ejder tasavvuru vardır. Çok büyük olduğu düşünüle bu ejder merkezin (yeryüzünün) sembolüdür. Bu aynı zamanda merkezde yer alan Dünya Dağı'nın üstünde bulunan evrensel hükümdarlığın sembolüdür. Bilindiği gibi "Gök Tanrı"nın kutup yıldızında oturduğu düşünülüyordu. Buna benzer bir düşünce Çin kültüründe de yer almaktadır[a.g.e. : 47].

2.4.5. Yeşil Renk Sembolizmi:

Tabiatın canlanması ile ilgili olarak, eski Türklerde yağmurun bütün tabiatı yeşerten - yani eski Türklere göre, yaşartan- bir tabiat vergisi olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Bu yüzden "yaş" sözü hem ıslaklık hem de suyun (tabii yağmurun da) canlandığı yeşilliklerin adı oluyordu. Dolayısıyla, yaşarmak (ıslak olmak, ıslanmak) ile yeşermek, yeşillenmek aynı fiil ile ve "yaşarmak" olarak ifade ediliyordu. Yeşil da yeşil renk demek oluyordu. Bugün yeryüzünde yaşayan Türklerin hemen tamamı yaş sözünü insan ömrü için de kullanmaktadırlar. Ayrıca pek çok Türk topluluğunda yaş, genç insan demektir ve genellikle yaş yiğit (caş cigit veya jas jigit) = delikanlı anlamına kullanılmaktadır. Bunun şuradan ileri geldiği anlaşılıyor: Eski Türkler yaşlarını söylerken, "ben 20 yaşarma (yeşerme) gördüm" derlerdi. Böyle bir söz, "ben 20 yaşındayım" demektir. Herhalde bugün de kullandığımız yaş deyimi bu gelenekle ilgili olarak söylenmiş bir deyim olmalıdır[Genç, 1997: 24, 25].

Gök ve yer kavramları Türk mitolojisinde ve kültüründe birbirini tamamlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeşil renk gerektiğinde mavi (gök mavisi) yerinde kullanılabiliyordu.. Nitekim Uygur devrinde doğunun rengi mavi bazen yeşil olarak

söylenir. Öte yandan özellikle İslamiyet'ten sonraki Türk mimarisinde göğü simgeleyen kubbelerde en çok firuze diye anılan mavi-yeşil karışımı rengin kullanılması anlamlıdır.

Türk mitolojisine göre hayır İlâhı Ülgen'in, koruyucu ruh olarak kabul edilen yedi oğlundan birinin adı Yaşıl (yeşil) Kaan idi ve umumiyetle bitkilerin yetişip-büyümesini düzenlediğine inanılırdı. Ayrıca, yeşilliklerin Ülgen inancı ile bağımlı gösteren mitolojik inanmaya göre Ülgen, insan vücudunu yarattıktan sonra Kuday'ın yüksek ulûhiyetinin huzuruna kuzgun denilen kuşu göndererek yarattığı insan için can ister. Kuzgun semaya uçar. Canı alıp dönerken yerde bir leş görür. Dayanamayarak leşi yemek için ağzını açar. Gagasındaki can, çam ormanına düşerek dağılır. Bundan dolaydır ki çam ve ardıç gibi ağaçlar kış ve yaz yeşilliklerini muhafaza ederler[a.g.e. : 23].

Orta Asya'da egemenlik kuran Kırgız Türklerinin de IX. yüzyılda yeşil kumaştan bayrak kullandıklarına dair Arap seyyahı Ebû Dülef'in kaydı, artık Orta Asya Türklerinde yeşilin hâkimiyet sembolü ve bayrak rengi olarak yaygınlık kazandığının bir işareti olmalıdır[a.g.e, 1997: 27].

2.4.6. Kırmızı renk sembolizmi:

Renk Yön ilişkisi içerisinde merkezin güneyini ifade eden bu renk Türk kültürü ve mitolojisinde hem gök ve hem de yer unsuruyla ilgili olarak iktidar, güç, kuvvet, şiddet gibi çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Türkler kırmızı renge büyük bir değer verip saygı göstererek bunu bir halk, ordu ve savaş geleneği haline getirmişler ve sembol yapmışlardır[Köprülü, : 265].

Eski Türklerde saygı duyulan ateş kırmızı renkle temsil edilmiştir. Türklerin en eski inançları ile ilgili olarak onlarda "Al Ruhü" adı verilen bir ateş koruyucu ruhunun varlığı kaynaklarda sık sık zikredilmektedir. Türkler arasında kırmızı rengin bu denli önem kazanmasında bu inancın rolü olduğu düşünülmektedir. Türklerin kullandıkları bayrak ve sancaklarda bu rengi ön plana çıkarmaları da yine bu Al Ateş kültü (inancı) ile bağımlı bir gelenek olduğu düşüncesi hakimdir. Kazak, Kırgızlar bayrak kelimesi

yerine yalav kelimesini kullanırlar ki, aslı alav-alev'dir. Al Ruhü'nün adı ile al rengin münasebeti şüphesizdir[İnan, 1998: 265].

Ögel'e göre Türkler kırmızı sözcüğünü ortaçağdan itibaren kullanmaya başlamışlardı ve kırmızı yerine en çok kızıl sözcüğünü tercih ediyorlardı. Kızılın altın rengiyle ilişkisi geç dönemde Türk mitolojisindeki kızıl elma efsanesinde görülür. Kızıl elma yada altın küre, Türklerin dünya hakimiyeti idealinin bir simgesi olarak anlaşılmıştır ve esas olarak 'ulaşılacak istenen gaye, amaç, yer' anlamındadır. Kızıl elma hükümdar simgeçiliğinde önemli yer tutar ve sanat tarihinde elinde kızıl elma (altın küre) tutan Osmanlı hükümdar portrelerinin ortaya çıkmasına yol açar[Çoruhlu, 1995:187].

Kırmızı rengin bayraktaki ifadesi daha çok kızıl bayrak yada günümüzde kullandığımız gibi al bayrak şeklindedir. Diğer taraftan “bayrak” sözünün de XI. yüzyılda Türklerde yaygın bir şekilde kullanıldığını ve bayrakların kızıl renkte kumaştan yapıldığını görüyoruz. Ayrıca Kaşgarlı'nın, bir savaş sahnesini tasvir etmek amacıyla söylenmiş olan “Ağdı kızıl bayrak-Togdı kara toprak” şeklindeki bir beytinden, bu kızıl bayrağın Türklerde genellikle “savaş bayrağı” olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır[Genç, 1997: 17].

Kırmızı, yeşil ve sarı renkler Osmanlı ordularının bayraklarında da yan yana bulunmaktaydı. Bu renklerden özellikle kırmızı Türklerin rengi idi. Zira, Karahanlı ve Selçuklu hükümdarlarının bayrakları, tuğları, saltanat şemsiyeleri(çetr), otağları ve giydikleri çizmeleri hep kırmızı renkteydi[Koca, 2000: 125].

Şüphesiz halkın binlerce yıldan beri sevdiği ve tuttuğu bazı renkler vardır. Bayrak diye ancak onların peşinden giderler ve onların altında ölürlük. Anlaşıldığına göre, sadece Osmanlılar döneminde değil çok eski zamanlarda da Türkler kırmızı (al) renge büyük bir değer vermişler ve saygı göstermişlerdir. Bunu bir halk, ordu ve savaş geleneği haline getirmişler ve sembol yapmışlar[Genç, 1997: 22, 23].

Ayrıca, Uygurlar ve Moğollarda “Al Kaftan”ın ve “Al Damga”nın hakanlık sembolleri olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu kaftana Türkler “ergenlik kaftanı” da derlerdi.

Buradan giderek bu al kaftan geleneğinin halk arasında yayıldığını görüyoruz. Böylece al kaftan, artık halkın özellikle düğünde güveyiye ve geline gerdek giysisi olarak giydirdiği bir elbise haline gelmiştir. Dede Korkut hikâyelerinden anlaşıldığına göre Oğuzlarda da güveylik elbise al (kırmızı) kaftandır. Gelinliğin sembolü ise “al duvak” idi. Bir Kazak-Kırgız hikâyesinde, “murada eremedik” anlamında kaydedilen “kızıl çapan giymedik” şeklindeki bir kayıt, bu geleneğin Türk boyları arasındaki yaygınlığının bir göstergesi olmalıdır. Bunun gibi, Başkurtların eski dönemlerinde de kızıl cepken’in güveylik nişanesi sayıldığı bilinmektedir[a.g.e.: 17].

Yavuz Sultan Selim’in Ridaniye Savaşı’nda Kırmızı atlaslardan bir elbise giydiği bilinmektedir. Çünkü, sarı edük (bir çizme) – kırmızı kemer ve kaftan, Osmanlı padişahlarının hükümdarlık alametleriydi[a.g.e.: 9].

2.5. Hayvan Sembolizmi

Zengin bir kültürel geçmişe sahip olan Türk milletinin Gerek folklorunda, gerekse sosyal, ekonomik ve siyasi hayatında hayvanların büyük bir rolü olmuştur. Bu rol hayvanları toplumların edebiyatlarına, sanatlarına ve hatta bayraklarına taşımıştır.

Eski Türklerde hayvanlarla ilgili inançlar, on iki hayvanlı takvimden Şamanların vecd halinde yukarı âleme çıkmasına aracı olan hayvanların konumuna kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Tarih öncesi dönemlerden beri göçebe Türk hayatının hayvancılığa dayalı olması bu inançların gelişmesini derinden etkilemiş ve büyük bir kısmının İslâmiyet’i kabul ettikten sonra dahi özellikle sanatta ve folklorda yaşamasına yol açmıştır.

Eski Türk dünyasında geliştirilen hayvanlarla ilgili temel inançların ongun kültü ilişkili olduğu kanaati yaygındır. Bu homojen kozmolojik anlayışta insanlar ve hayvanlar kolayca birbirine dönüşebilmekte veya klasik Şaman âyinlerinde olduğu gibi hayvanlar insanların bir başka âleme geçmesinde aracılık fonksiyonunu üstlenmektedir. Türklerin toplumsal sembolü sayılan en gözde hayvanlar arasında kurt, kartal ve geyik yer

almaktadır. Bu hayvanların üstlendikleri bir başka fonksiyon da rehber hayvan olmalarıdır. Buna göre uygun olan bu hayvanlar kabilenin göç edeceği bir yere doğru onlara öncülük edip yol gösterir.

Hayvanların üstlendiği bir başka önemli görev de kurban inancıyla ilgilidir. Eski Türkler arasında en yaygın kurbanlık hayvan attır. Göktürk Kağanı Bumin'in kardeşi İstemi öldüğünde at kurban edilmiştir. Atın insanları kötü ruhlardan ve kötü büyülerden koruduğuna inanılır. Başkırtlar, Tulgar adını verdikleri mitolojik kanatlı atın kendilerine yukarı âlemden haber getirdiğini düşünürlerdi. Atın yukarı âlemlerle birleştirici fonksiyonu Anadolu Türkmen geleneklerinde uzunca bir zaman varlığını sürdürmüştür. Efsaneye göre Babaîler isyanının lideri Baba İlyas Amasya Savaşı'nda ölmemiş, atına binerek gökyüzüne çekilmiştir. Anadolu'da sıkça rastlanan at mezarları bu inancın uzantısıdır. Eski Türk inançlarında kuş motifi de çok yaygındır. Kartal hem totem hem de gök tanrının sembolüdür. Macarlar arasında Turul adını alan kuş Macar milletini kuran Arpad'a yol göstermiştir; aynı kuşa Tuğrul adıyla Orta Asya Türkleri arasında da rastlanmaktadır. Başkırt folklorunda semrük denilen mitolojik kuş Hint-İran geleneğindeki simurğdur. Mitolojik bir sürüngen olan ejder motifi eski Türklerde kaosun ve bazı yörelerde aynı zamanda yeryüzünün sembolüdür. En eski zamanlardan beri bir ongun (totem) olarak saygı gören aslan ve kaplan ise güç ve cesareti temsil etmiştir: ayı da aynı özelliğe sahiptir [Demirci, 1998: 81].

Tarih boyunca insanın hayvanı tabiatla kendisi arasında aracı olarak görmesi, hayvanlar hakkında büyük bir inanç ve bilgi birikiminin oluşmasına sebep olmuştur. Bu birikim kimi zaman hayvanı bir ibadet objesi ve saygı duyulması gereken varlık haline getirmiş, kimi zaman da mitolojilerdeki efsanevi canlılar mesabesine yükseltmiştir. Bütün bu inanç zinciri birçok hayvana sembolik görevler yüklemiştir [Kırbaç, 2002: 163].

Daha sonraları Totem(ongun) olan hayvanın yaratıcısı ve koruyuculuğu hakkındaki dini inançlar zayıflamış ve yerini milli düşünceler almıştır ki, bundan sonra o hayvanın bütünü yahut bir uzvu çoklarının bayraklarında ve armalarında milli sembol, tarihi bir yadigar olarak yer almıştır [Uraz, 1994: 204].

Türklerin kullanmış oldukları On İki Hayvan Takvimi:

1. Sıçgan Yıl	Sıçan Yılı
2. Ud Yıl	Öküz Yılı
3. Bars Yıl	Kaplan Yılı
4. Tavışgan Yıl	Tavşan Yılı
5. Luy Yıl	Ejderha Yılı
6. Yılan Yıl	Yılan Yılı
7. Yunt Yıl	At Yılı
8. Koy(un) Yıl	Koyun Yılı
9. Biçin Yıl	Maymun Yılı
10. Takagu Yıl	Tavuk Yılı
11. İt Yıl	İt Yılı
12. Tonguz Yıl	Domuz Yılı

[Turan,1941: 44].

Altay Şamanlarının hayvanlara yönelik okudukları şiirden hayvanlar hakkındaki düşüncelerin çıkarmak mümkün olmaktadır.

Tavşan, bizim koşucumuz!
Kurt, bizim haber getiricimiz!
Kuşu, şekline girdiğimiz!
Kartal, elçimiz olan hayvanlardır!

Kartal, yeryüzünden göklere doğru uçuyor ve insanlardan Tanrı'ya doğru haber götürüyordu. Kurt ise, Tanrı'nın bir haber getiricisi idi. Şamanların sözlerinden anlaşılıyordu ki Tanrı, haberlerini insanoğluna kurt ile gönderiyordu. Kartallar, insanoğlundan Tanrı'ya giderlerken; kurtlar da, Tanrı' dan insanoğluna doğru, kutsallıklar taşıyorlardı [Ögel, 1971: 21].

Eski Çin’de ve ularda, bazı yırtıcı kuşlar gök tanrısının temsilcisi sayılıyordu. Türklerde de kuzgun, gök tanrısının kuşuydu. Müşteri gezegeninin adı Kara-kuş’tu (kartal). Kızıl-sagızgan (saksagan) adını, bir yıldız takımına vermişti. Kırgızların, belki bu sebeple saksagana taptığı, Gardizi tarafından rivayet edilmektedir. Yırtıcı kuşların adları tigin payeli beylere verilirdi. Su kuşları, özellikle kaz ve korday (bir cins kuğu), kut ve beylik işareti sayılırdı; Alp-Er-Tunga’nın kızının adı Kaz’dı. Türklerde ruh simgesi olabilen kuşlardan (turna, kuğu, sungur) yukarıda söz edildi. Oğuzlar turnayı kutsal saymaktaydı [Esin : 88,89].

Anadolu’da kuşlarla ilgili olarak eski Türk inanışlarının izlerini görmek mümkündür. Çeşitli kuşların, özellikle kartal, sungur (songur, şingkor), Tuğrul, kaz gibi kuşların Türkler için önemi büyüktür. Bu kuşların adları erkek çocuklarına yiğitlik, kahramanlık, güçlülük ve hürriyet sembolü olarak verilmiştir. Kuş dili bilen ve kuşların peygamberi olarak tanınan Süleyman Peygamber’den başka, şamanlar da kuşlarla konuşabiliyorlardı. Orta Asya ve Sibiryaya şamanizmdeki kartal, Tanrı’nı bir elçisi görülür ve sayılırdı. Kuş olup uçmak Bektaşî ve Aleviliğin de önemli bir prensibi idi. Bu sebeple Bektaşî şairleri sık sık kuş dili bildiklerinden söz açarlardı. [Gülensoy, 1989, s. 38]

Hayvan sembolizmi Türk halkının yaşamın her safhasında görülmektedir. İsimlerde, soy isimlerinde, köy adlarında sıkça görülmektedir. Atasözleri, değimler, bilmeceler, ve anlatmalarda farklı farklı örneklere rastlamak mümkündür. Özellikle ikilemelerde kuş davranış ve dil mantığının örneklerine bolca rastlanır. İkilemeleri içerisinde bütün hayvanları içine alan “kurt-kuş” ikilemesi dikkate değerdir.

Türk folklorunda adı kuşa bağlı türküler oldukça geniş yer tutar. Sevgilisinden ayrı bulunan aşık içim bir kuşun kanat açıp dağlar aşması bir imrenti kaynağıdır.Ördekler, turnalar, güvercinler, leylekler aşığa gurbet acılarını hatırlatır. Bülbülün dertli dertli ötüşü de hep sevgiden kaynaklanmaktadır.Kimi zaman sevgili kınalı kekliktir, kimi zaman bir kuğudur.

2.5.1. Ayı Sembolizmi

Yapılan araştırmalar Türkler’de ve çevrelerindeki topluluklarda dağ-orman-ağaç ve Yer-Su kùltlerinin bulunduğunu göstermektedir. Bunlardan özellikle orman kùltü ve sembolizminin temelini oluşturmuştur. Yapılan tespitlere göre ayı orman tanrısının veya orman ruhunun sembolüdür. Türkler’de yer alan kurt sembolünde olduğu gibi, erken devirlerde ayının adının anılması da yasak (tabu) idi. şamanistler özellikle ormanlarda ayının adının anmaya korkarlardı. İnsanlığın erken tarihlerinde dünyadaki birçok toplulukta olduğu gibi Türklerde de bu çeşit tabular yaygındır[Çoruhlu, 1995: 155-156].

Bir çok Türk topluluğunda olduğu gibi, ayı Başkurlarda da önemli bir semboldü. Birçok Türk boyu ayı ata sayıyor ve ondan türediklerine inanıyorlardı.

Yapılan araştırmalarda eskiden hayvanlar üzerine ant içildiği anlaşılmaktadır. Yakutlarda makbul olan ayı kafası üzerine ant içmekti. Onlar ancak ayı kafası bulamadıkları vakit at kafası üzerine ant içiyorlardı [a.g.e, 1995: 157].

Orta Asya ve Sibirya’da şamanların giydiği elbiseler arasında en önemlilerinden biri ayı tipi elbiseler idi. Bu tip elbiseler daha ziyade kuzey ve kuzeybatı Sibirya’da görülmekteydi. Başlıklar genel olarak ayının baş derisinden yapılıyor, giyilen çizmelerin burnu ve topuğu ayı ayağına benzetiliyor, ayı pençelerini anımsatan demir eldivenler giyiliyordu. Ayının muhtelif kısımlarından alınan kemikler de şamanın elbisesinin üzerine dikiliyordu.

Görüldüğu gibi burada da bir çeşit “biçim değiştirme” teması söz konusudur. İslamiyet’ten önceki ve sonraki Türklerde de bu tema çok yaygındır. şaman ayın sırasında gökyüzü seyahatinde yardımcı olan ruhlardan veya hayvanlardan biri olan ayının girebileceğini bu şekilde ifade ediyordu. Böylece o aynı zamanda şamanı korumakla vazifeli ruhlardan birisini temsil ediyordu. şamana gölge olan seyahati sırasında “ayı perisi”de yardımcı oluyordu [a.g.e, 1995: 158].

2.5.2. Arslan Sembolizmi

Arslan figürü Türk devletlerinde bayraklar, sikkeler ve armalarda hukuki bir sembol olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır [Köprülü, İ.A: 131].

İslamiyet'in Türkler tarafından devlet dini olarak kabul edilmişinden sonra Karahanlı döneminden itibaren, aslan sembolizmine ilişkin birçok şeyin kaynaklarda yer aldığını görüyoruz.

Y. Has Hâcib'in Kutatgu Bilig'inde aslan, yüreklilik, yiğitlik, hamiyet sembolüdür. "Öğüdülmüş hükümdara kumandanın nasıl olması lazım geldiğini söyler" başlıklı bölümde şöyle denilmektedir: "...2310- Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır./ ...2314- Arslan gibi, hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi, geceleri uykusuz geçirmelidir[Hâcib, 1988: 172,17].

Diğer birçok devlette (Gazneli, Selçuklu, Harzemşahlı, Artuklu, Kırımlı, Dulkadirli, Ramazanoğulları ve Osmanlılarda asil soydan kişilerde) olduğu gibi, Karahanlı hükümdar isimlerinde de arslan adına çok raslanır. Bunun nedeni, arslanın sembolizmi sebebiyle hükümdara yaraşır bir hayvan olarak kabul edilmesiyle alakalıdır. E. Esin'e göre Araplar arslan adını alan Karahanlı hükümdarını "yırtıcılar kralı" olarak anıyorlardı. Buradan arslanın sembolik vasıflarının (güç, kuvvet, yüreklilik, yiğitlik, asalet) hükümdarda arandığı anlaşılmaktadır.

Arslan Dede Korkut hikayelerinde "hayvanlar kralı" "kağan arslan" "canavarlar serveri" olarak yiğitliği, mertliği, hükümdarlığı sembolize eder şekilde yer alır. Bazen erkek çocuk veya yiğit manasını da verir. Ayrıca Dede Korkut kitabında "bir çocuğun süt ninesi olan arslan" motifi, Buğut abidesindeki kurdun yerini almıştır [Çoruhlu, 1995: 121-123].

Bilindiği gibi ak renk batının, kızıl renk ise güneyin sembolüydü. Sarı renk bu yönlere sonradan ve "orta" kavramının ifadesi olarak eklenmişti. Ayrıca batı yönünün

zoomorfik timsalinin **ak pars** olması söz konusu olan duruma olan duruma –kısmen- uygundur. Öte yandan aklık Türklerde temizliğin , arılığın, ululuğun, devletin, adalet ve güçlülüğün sembolüdür. Beyaz renk Mani dininde de önemliydi. Kızıl renk genellikle şiddetin ve kuvvetin ifadesidir. Yine kuvvet ve kudret ifade etmek üzere özellikle İslamiyet'ten sonra **Kara aslan** tabiri de kullanılmıştır. Sarı renk –genel anlamda- İslamiyet'ten evvelki Türklerde pek makbul sayılmamakla beraber, Çinde imparatorluk rengiydi. Bu renk aynı zamanda Budizm'inde kutsal rengidir.

2.5.3. Kaplan Sembolizmi

Pars (veya kaplan) İslâmiyet'ten önce ve sonra Asya'da Türk Hayvan Takviminin yıl sembollerinden birisiydi. Çeşitli klasik kaynaklardan alınan bilgiler bu yılda hükümdarların birbirlerine düşman olduğunu ve savaşların çok olduğunu, halk arasında da mücadelelerin su yüzüne çıktığını ifade etmektedir.

Eberhard'ın Çin kaynaklarında rastladığı, Kırgızlar olması muhtemel olan **Cye-gu'**lar "**Yin**" devrine işaret eden yıla "**kaplan yılı**" diyorlardı. Böylece kaplanın daha o zamanlar yıl sembolü olarak kullanıldığını anlıyoruz. Kaplan bu erken devirlerde Türk kabilelerinin ve Türk yiğitlerinin en eski tözlerinden idi. Böylece o bazen Tanrı bazen de bir ruhun sembolü olarak görülebiliyordu. Eberhard'ın Çin kaynaklarından naklettiği bilgilerde Türkler'in civarındaki kavimlerden olan **Veğ'**lerin kaplanlara kurban sunması **kaplan ibadetinin** yaygın olduğunu gösteriyor.

İslâmiyet'ten sonra kaplanın sembolik manalarını tasdik eden pek çok rivayet, hikâye, efsane ve masallar süregelmiştir. Aynı şey hem Anadolu hem de Asya Türkleri için söz konusudur. Diğer hayvan sembolleri gibi kaplan sembolü de hayatın her safhasına girmiştir. Meselâ daha evvel bahsettiğimiz arslan oyununa benzeyen bir kaplan dansı Uygurlar'da halâ yaşamaktadır.

Türkler’de kaplanın alplık ongunu veya sembolü olması, aynı zamanda astroloji ile ilgiliydi. Dört ayrı yönden birine ait olan ak veya benekli kaplan dört büyük yıldız grubundan birinin de timsaliydi.

2.5.3. Kurt Sembolizmi

İslâmiyet’ten evvel Türklerde kurt “yol gösterici” (kılavuz, önder) bir sembol idi. Bunun en güzel örneğini Oğuz Kağan Destanı’nda görüyoruz.

Uygurca Oğuz Kağan Destanı’nda, Oğuz’un bedeninin tasviri onun doğüstü gücünü ve yiğitliğini temsil etmektedir. Destan’da Oğuz Kağan’ın fiziki vasıflarından bahsedilirken, belinin kurt beli gibi olduğunun belirtilmesi, belki kurdun yiğitlik sembolü olduğunu da işaret edebilir. Buna uygun olarak kurt gibi uluma motifi, kurdun askeri şecaat timsali olduğunu göstermektedir.

Kurt renklere bağlı olarak bazı değişik anlamlara sahip olan bir sembol olarak görülmüştü. Gök-kurt veya Bozkurt nitelemelerinin yanında, Ak-kurt veya Al-kurt, Kara-kurt gibi isimlendirmeler bu renk sembolizmine işaret etmektedir. Burada Ak-kurt “Gök” unsuruna (buna bağlı olarak, saflık, temizlik, erdeme), Al-kurt şiddete veya “Yer” unsuruna, Kara-kurt ise yer altı unsuruna veya kötülüğe işaret ediyor olmalıdır [Çoruhlu,1995:,106,107].

Türlere göre gökteki “**Büyük ayı burcu**” yedi kurttan başka bir şey değil idiler. Bu yedi kurt, Kutup yıldızına, demir zincirlerle bağlanmışlar ve önlerinden kaçan “**Küçük ayı burcu**”nun atlarını yemek için, durmadan kovalıyorlardı [Ögel, 1971: 20].

Türk kozmolojisinde “Gök” unsuruna bağlı olarak, kurt astrolojik bir timsal de olmuştur. Ögel’in naklettiğine göre, küçük ayı burcu bir arabayı çeken iki at ve büyük ayı burcu ise onu kovalayan yedi kurt idi ve Yakutlar ayın evrelerinin oluşmasını, kurt ve ayıların dolunayı yemesine bağlıyorlardı. Sagitov bu konuyu bir Başkurt rivayetinden alarak şöyle anlatıyor: “Ural-Batır’da yansıyan rivayete göre

Büyükkayı'nın en dıştaki iki yıldızı semâvi atlar olup, isimleri Buzat ve Sarat'tır. Bunlar altın bir zincirle demir bir kazığa bağlıdırlar ve küçük ayının yıldızları olan "yedi kurt" tarafından takip edilirler. Şafak sökmesiyle tâkip sona erer." [Çoruhlu,1995: 105].

Kurdun Türk kozmolojisindeki Gök unsuruna bağlı olarak aydınlığın ve buna bağlı unsurların sembolü olduğu anlaşılmaktadır. Költigin kitabesinin doğu tarafındaki; "Tanrı güç verdiği için babam hakanın ordusu kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş..." şeklindeki ifade bunaişaret etmektedir. İrk Bitig'deki "zengin adam koyunu ürküp varmış kurda rastlamış kurdun ağzı sulanmış. Sağ keyifli olmuştur. Bunu biliniz iyidir bu", tarzındaki açıklamalarda bu konuya dalalet eder. Kurtların toynaklı hayvanları avladığı sahneler aynı zamanda "hayvan mücadele sahneleri'nin sembolizmine işaret etmektedirler [a.g.e.: 105,106].

Türklerin belli başlı bütün destanlarında bozkurdun merkezi bir rol oynadığı ve ata, rehber, ve kurtarıcı fonksiyonlarını ifade ettiği görülüyor. Bu destanlar sözlü olarak Türkler arasında uzun zaman çok canlı bir şekilde yaşadıktan sonra yazıya geçirilmiştir. Yazılı tarihin bulunmadığı zamanlarda, destan ve efsanelerin birçok tarihi hakikatleri aksettirmek bakımından ne derece büyük önem taşıdığını ayrıca belirtmeğe lüzum yoktur. Destanlarda, bir milletin manevî hayatı, düşüncüsü, hayat felsefesi gizlidir. Destanlardaki her motif, bir gerçeğin, bir inanın sembollerle ifadesidir.

Bu çerçeveden bakıldığı takdirde bozkurtun Türk destanlarındaki, dolayısıyla Türk milletinin duyuş ve inandığındaki rolü üç ana bölümde toplanmaktadır:

- 1) Ata olarak bozkurt,
- 2) Rehber olarak bozkurt,
- 3) Kurtarıcı olarak bozkurt.

Bozkurttan türeniş olmak inancı, Türklere uzun çağlar boyunca büyük bir gurur, kendine inanış, emniyet ve geleceğe güvenle bakma duygusu vermiştir. Bazı destanlarda ana, bazı destanlarda baba olarak görülen bozkurt, çok kere Türk neslinin yok olacağı zaman ortaya çıkmakta ve Türklerin devamlılığını sağlamaktadır.

Yine Türklerin müşkül zamanlarında, millet hayatında büyük tesiri olacak geniş ve şumullü hareketler girecekleri zamanlarda bozkurt onlara yol göstermekte, eşi bülünmaz şekilde rehberlik etmektedir. Ergenekon Destanında ce Kut Dağı Efsânesinde bozkurt milli bir kılavuz rolünü oynamaktadır. Türk'ün bssı çok sıkıştığı zaman bozkurtun meydana çıkarak onu kurtarması, evladı üzerine şefkatle eğilen bir ana-babanın duygusunu hatırlatacak derecede derin bir mânâ da taşımaktadır. Sanki bozkurt, mânevi bir âlemden Türk milletinin akıp giden hayatını devamlı olarak takip etmekte ve onların başının çok sıkıştığı, çaresiz kaldıkları zaman ortaya çıkarak yol göstermektedir. Bozkurdun, Ergenekon Destanındaki, Oğuz Kağan destanındaki ve Kut dağı efsanesindeki yol gösterme fonksiyonu da aslında tamamen semboliktir. Milletin büyüme, yayılma ve güçlenmesi için takip edilmesi gereken metotların işaretini, destan maddi unsurlarla ifade etmektedir.

Bozkurtun kurtarıcı olarak destanlarda oynadığı rol bize bazı gerçekleri hatırlatmaktadır. Dişi bozkurtun , düşmanların baskınından canlı olarak kurtulmuş son Türk'ü kolları arasına alarak büyük denizin üzerinden aşırması ve böylelikle yeniden taaruza geçen düşmanın onu öldürmesini önlemesi de bir semboldür. Bozkurtta sembolize edilen fikir, Türk birliğini sağlayan, Türklerin huzur ve barış içinde yaşamalarını sağlayan, onların genişleyip büyümelerini temin eden fikirdir [Deliorman, 1967: 472].

“Göktürklerde kurt, eski din anlamını kaybetmiş ve bir “devlet sembolü” haline gelmişti:” Çin tarihlerinin anlattıkları Göktürk efsanelerinde, kurdun böyle bir öncülük yaptığını görmüyoruz. Gerçi kurt, eski Göktürklerin kılıçtan geçirilmiş halkalarından, geriye kalan tek çocuğu olarak bir mağaraya götürmüş, emzirmiş ve büyütmişti. Bu çocuktan da, bütün Türk milleti türemiştir. Fakat kurt, Çin tarihlerine göre, Göktürlere öncülük etmiyordu. Artık onların, **“tuğlarının başlarında, altın bir kurt başı”**

bulunuyor ve ancak böyle sembolik bir mana içinde, önemi de sınırlandırılmış oluyordu. Herhalde çok eski çağlarda kurt, “**Türklerin bir totemi**” gibi idi. Türkler, içtimai hayat bakımından ilerledikçe, kurdun anlamı da yavaş yavaş gerçekçi bir yöne doğru yönelmiş ve eski din önemini kaybetmişti. Fakat kurt, sembolik de olsa, Türk halklarının kalplerinde yaşayıp duruyordu. Türklerin kurt başlı sancaklarından söz açan Çin tarihleri de, bu başların hangi anlamı ifade ettiklerini anlatmağa çalışıyorlardı. Onlar diyorlardı ki: “**Türkler kendilerinin, kurttan türediklerine inanırlardı. Bunun için de, bayraklarının tepesinde kurdun başını olsun, eksik etmezlerdi.**” [Ögel, 1971:24].

Böylece kurdun hukuki bir sembol olması, onun iktisadi açıdan da bir timsal olmasını sağlamış olmalıdır. Çin kaynaklarında zaman zaman Çinlilere veya başka bir Türk boyuna yenilen Türk topluluklarının çok değer verdikleri “beyaz kurt”u haraç veya vergi olarak düşmana sunmak zorunda kalmaları bu hususa işaret ediyor olabilir. Nitekim M.Ö. 1001-947 tarihlerinde Chou'lara mağlup olan bazı Hun kabilelerinden Ch'üen-Jung denilenleri “bir beyaz geyiği” vergi olarak getirmişlerdi. Bu vergi veya haraç alma olayına muhtelif zamanlarda rastlanmaktadır [Çoruhlu,1995: 103].

Kurt çok güçlü ve dayanıklı bir hayvandı. Bu sebeple kurt, Türk halkları arasında bir kudret sembolü olmuştu. Hatta Orta Asya kavimleri büyük hükümdarlar için, “**Gök – Börü Sultanım**”, yani Gökkurt'a benzeyen sultanım diyerek, kendi hükümdarlarının kudret ve kuvvetini anlatmak istiyorlardı. “**Büyük bahadırların gözleri de kurda benzetiliyordu.**”[Ögel, 1971: 26].

Bugünkü Şamani Türklerde kurdun kutsi mahiyeti olduğu görülür. Şaman davullarında mutlak kurt resmi bulunur. Tuba (Uranhay) Türklerinin kam dualarında Bozkurt'a hitap edilir [İnan, 1998: 73].

Kurttan türeme efsaneleri başka çeşitli Türk topluluklarında da görülebilmektedir. Örneğin Başkurt efsanelerinde, Başkurtların bir avcı ile bir dişi kurdun evliliğinden türediği ve Başkurt isminin kurt adından gelme olduğu ifade edilmektedir.

Görüldüğü gibi kurt, Türklerde bir “hayvan-ata” veya “hayvan-ana” sembolü idi. Zamanla gelişen Türk toplum yapısına uygun olarak bu kavram da gelişmiş, devlet, hükümdarlık, vb, kavramların sembolü olmuş, ve Gök-Yer unsurlarıyla ilgili çeşitli mânâlar kazanmıştır. Türklerin çevrelerindeki kavimlerde ise daha ziyade (Moğol ve Çinlilerde) kurdun yerini köpek almış, kurt ise Türklere özgü bir sembol olarak etkisini sürdürmüştür.

Açıkça anlaşıldığı gibi kurt, aynı zamanda tanrı sembolüdür. Bu tanrı sembolü, en erken devirlerden bir müddet sonra ata ve türeme sembolü haline gelmiştir. Kurdun tanrı sembolü olduğu renk sembolizmi çerçevesinde de anlaşılabilir. Zaman zaman “böri” ismine sıfat olarak eklenen “Gök” kelimesi (Gök rengi), aynı zamanda gökyüzünü anlattığı için, “Gök-Böri” diye anılan kurt, Gök Tanrı’nın sembolü olmuştur.

“Kurt, Yüce Tanrı’nın insanlara gönderdiği bir “habercisi” si gibi görülmüyordu.” [Ögel, 1971: 20].

Hatta Süryani tarihçilerinin dediğine göre: “Anadolu’yu zapteden Türkler, köpeğe benzer bir hayvanın peşinden gelmişler ve hayvan, Anadolu’da kaybolunca, Türkler de bu bölgelerde yerleşmişlerdi.” [a.g.e.: 23]Ç

Yukarıda belirtildiği şekilde Başkurt Türklerinin efsanelerinde de kurdun “yol gösterici ve kılavuz” olduğunu görüyoruz: “Başkurtlar göçüp yerleşme esnasında, bozkırda yollarını kaybetmişler, orada kurt onları çölden çıkarıp kurtarmış. Kurt sayesinde Başkurtlar yeni ve verimli bir yurt, yâni Ural’ı bulmuşlar [Çoruhlu, 1995 : 105].

İslâmiyet’ten evvel Türklerde kurt “yol gösterici” (kılavuz, önder) bir sembol idi. Bunun en güzel örneğini Oğuz Kağan Destanı’nda görüyoruz. “...Oğuz Kağan gazaba gelerek onun üzerine yürümek istedi; bayrağını açarak, asker ile bir dağın eteğine geldi. Çadırını çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağana hitap etti ve: “Ey Oğuz, sen urum üzerine yürümek istiyorsun: Ey Oğuz ben senin önünde yürümek istiyorum” dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan çadırını dürdürdü ve gitti. Gördü ki, askerinin önünde gök tüylü ve gök

yeleli büyük bir erkek kurt yürümektedir. Ve kurdun ardı sıra ordu gelmektedir. Gök tüylü ve gök yeleli bu büyük erkek kurt birkaç gün sonra durdu. Oğuz Kağan da askeri ile durdu. “İtil Müren’de yapılan savaşı kazandıktan sonra “Oğuz Kağan yine gök tüylü ve gök yeleli erkek kurdu gördü. O kurt Oğuz Kağan’a: “şimdi, Oğuz, sen asker ile buradan yürüyerek,halkı ve beyleri götür; ben önden sana yol gösteririm” dedi. Tan ağarınca, Oğuz Kağan gördü ki, erkek kurt askerin önünde yürümektedir: sevindi ve ilerledi [a.g.e.: 104].

Kurt figürünün sembolik “Biçim değiştirme” temalarıyla ilgisinin bulunduğu da anlaşılmaktadır. Örneğin Oğuz Kağan Destan’ındaki Gök-kurt’un bir ışıkla beraber ortaya çıkması buna işaret etmektedir. Moğollarda kutrun yerini köpeğin aldığını görüyoruz. Alan-ho’a daha sonra vücudundan sarı bir köpek olarak çıkan bir ışıktan hamile kalmıştı. Şamanizm’de bazı Şamanların ve ruhların kurt biçimine girdiği de görülür. Böylece kurt şamanın ayın sırasında kullandığı yardımcı hayvanlardan birine işaret edebilir. Veya o bir çocuğun ruhu olarak annesinin karnına girer. Bu arada sihir yoluyla ve çeşitli maksatlar için bir insanın kurt şekline girişi de konumuzla ilgili olarak burada zikredilebilir [a.g.e.: 106].

Birçok hayvanda söz konusu olduğu gibi, kurtlar da, İslâmiyet’ten sonra eski ilâhi mânâlarını büyük oranda kaybetmiştir. Birtakım kalıntılar ise tamamen İslâm’a uydurulmuş vaziyettedir. Kurdun özellikle yiğitlik ve güç sembolü olması ise devam etmiştir.

Meselâ, bu konuyla ilgili olmak üzere, Kutadgu Bilig’de Ögdülmiş (akıl) hükümdara töreye kumandanın nasıl olması gerektiğini söylerken şöyle diyor: “O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır”.

Aynı hususu ifade etmek üzere, Kaşgarlı Mahmud ünlü eserinde bir çocuk doğduğu zaman, ebeye “tilkü mü togdı azu böri mu?” diye sorarlar. Bununla kız mı doğdu yoksa erkek mi demek isterler diyor. Yine Kaşgarlı Mahmud eserinde, kurtların ulumasını, yiğitlerin yas töreninde ağlamasına benzetmektedir.

Az farklı şekilde, Nizami Mahzen-i Esrar adlı eserinde “ ... Fakat kurt değilim ki bu teessürden dolayı elbisemi yırtayım...” diyerek hem kurdun yas töreniyle ilişkisine hem de yiğitlik sembolü olduğuna işaret ediyor.

Görüldüğü gibi kurt, İslâmiyet’ten sonra güç, kuvvet, kahramanlık, yiğitlik sembolü olarak kullanılmıştır. Bu tasavvurlar İslâmiyet’ten önceki tasavvurlardan tamamıyla kopuk değildir [Çoruhlu, 1995: 107, 108].

Kurdun kutsal bir hayvan olduğu Dede Korkut Hikâyeleri’ne de yansımıştır. Bazı hikâyelerde yer alan “Kurdun yüzü mübarek”, “karabaşın kurban olsun kurdum sana” gibi ifadeler bu konuya delalet etmektedir.

Süryani Mihael’in Türklerin Anadolu’ya gelişi ile ilgili olarak anlattıkları, kurdun “yol gösterici” (kılavuz, önder) olma özelliğinin hâlâ sürdüğünü göstermektedir. Ona göre Türkler, doğudan batıya doğru ilerlemeye başladıkları zaman, önlerinde köpeğe benzer bir hayvan görüyorlardı. Bu hayvan yürüdüğü zaman onlar da yürüyor, durduğu zaman ise onlarda duruyor ve ordugâhlarına kuruyorlardı.

Kurt, arslan sembolünde olduğu gibi, zıt karakteri ifade eden bir hayvanla anıldığı zaman barış, huzur, güven ve adaletin sembolü olmaktadır. Nitekim Şehnâme’de Sultan Mahmud’u övüş bölümünde, onun adalet ve barışı sağlayan bir hükümdar olduğu şöyle ifade ediliyor: “Cihana hâkim olan Sultan Mahmud’un bu büyük padişahın adaleti sayesinde kurtla koyun bir yerde su içmektedir...”

Kurdun mübarek bir hayvan olduğuna dair inançlar, Anadolu’da Cumhuriyet devrinde de sürmüştür. Örneğin “Yol gösterici” sembol olarak, kurtuluş savaşında bazı yerlerde, ordu kumandanlarından birisine kurdun kılavuzluk ettiği rivayet edilir. Halk arasında özellikle, koyunlara saldıran Bozkurt asil sayılır. Baraklılar kurdu Hz. Ali’nin iti sayarlar.

Halk arasında kurtla ilgili inanışlar çok yaygındır. A. Rıza Yalman (Yalkın), “Cenupta Türkmen Oymakları” adlı eserinde, Horzum aşiretinden Hacı Ömer Ağa’nın şöyle

söylediğini naklediyor: “Yamandır Bozkurt yamandır. Kurdun dişini cebinde taşıyan nazar görmez, hem uykuda sayıklamaz. Bozkurdun gözü kurutulur ve toz edilerek sürme gibi göze çekilirse o göz çok görür ve ağırmaz”.

Anadolu’da Türkmenler arasında yapılan çeşitli tespitlerde kurdu yücelten daha pek çok şey söylenmiştir. “Kurda kurşun atılamayacağı”, “Kurt avının uğurlu sayılmadığı”, “Kurdun boğazladığı hayvanın yenebileceği”, “Hz. Yusuf’un kıssasında Yusufu kardeşlerinin kuyuya attığı bu nedenle Bozkurda iftira edildiği”, “Kurt soyları arasında Bozkurt soyunun müstesna olduğu ve onun yiğit olduğu” şeklindeki bilgiler örnek olarak verilebilir.

Saim Sakaoğlu’nun Gümüşhane’de derlediği bir masalda olduğu gibi, zaman zaman Göktürkler’in kurttan türeme efsanelerini hatırlatan, daha doğrusu bu efsanelerdeki motifleri tekrarlayan masallar da Anadolu’da yer almaktadır.

Cumhuriyet döneminin bazı yazarları, Bozkurt’un Türk kültür ve sanat tarihinde ata, rehber, kurtarıcı olarak yer alışından yola çıkarak, bugünkü Türk milliyetçiliğinin sembolü olması gerektiğini ileri sürmektedirler.

2.5.5. At Sembolizmi

Türk kültür ve medeniyeti göz önünde tutulduğunda, Türklerin ata verdikleri önem bir çok bilim alîmi ve tarihi kanıtlar tarafından doğrulanmaktadır. Bunda atın ilk olarak Türkler tarafından evcilleştirilmesinin büyük bir rol oynadığı muhakkaktır.

At, maddî ve askerî kudreti ile birlikte,; edebiyatın, sanatın, âdet ve an’a nelerin de teşekkülünde dolayısı ile yer tutmuştur. Yuğ’larda, şölenlerde, sünnetlerde, evlenmelerde, teamül hukukunda, yer ve insan adlarında, sporda,temsîli oyunlarda , tezyîni ve plastik sanatlarda, efsanelerde tesiri görülen at , güzelliği, tenâsübü, kuvveti, sürati, tahammülü, ve insancıl hususiyetleriyle Türklerin gönüllerini fethetmiş bir varlıktır [Elçin, Ankara 1964].

Atlın eski Türklerin inançlarında ayrı bir öneme sahipti. Elade Şamanlar için atın simgesel önemini hakkında şunları söylemektedir:

“Ruh-göçürücü ve "ölümsel" olan at, dalınç, esrime haline geçmeyi, ruhun bu halde yasak diyarlara uçmasını kolaylaştırıyor. Simgesel "at sürme" veya at sırtında yolculuk ruhun bedenden ayrılmasını, şamanın "mistik ölümünü" dile getiriyor[Eliade,1999: 507-511].

Eski inanışlarda at, herhalde en eski bir ata totem rolünü oynuyordu. Bu rivayetin izleri masallarda da bulunuyor. Masallarda kahraman, bazan bir at tarafından doğurulur. Mesela "Buzansı Batır" masalının kahramanı boz bir at tarafından doğurulur [Sagitov, Ankara 1986: 126].

Kurban geleneği içerisinde de atın ayrı bir önemi vardır. Bu önem kurban edilen hayvanlar içerisinde atın sayıca fazla olmasından da anlaşılmaktadır.

Eski Türklerde en büyük kurban, bozkırlı Türk'ün kutsal bir duygu ile sarıldığı at'tır. Buna dair misal pek çoktur. Orta Asya eski Türk bölgesinde özellikle Altaylardaki kurganlarda, birçok at iskeleti bulunmuştur [Kafesoğlu, 1980: 50, 51].

Türk destan geleneğinde at, sadık bir dost, zafer kazanılmasında vazgeçilmez bir öge, sahibini Ölümden kurtaran cesur bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanlarımızda özellikle at, yiğidin(alp) kanadı gibi gösterilerek onu istediği yere uçurmasıyla (hem maddi hem manevi) birlikte aynı zamanda yiğidi düştüğü her türlü müşkül durumdan kurtarması sık sık işlenen temalardır.

Mucizevi atlar hakkında, eski zamanlardan sürüp gelen ve Başkurtlar arasında hayvanları mukaddes saymanın yansıması olarak beliren ilk atların ortaya çıkışı hakkında birçok Başkurt destanı vardır. Bunlar "Ak buzat", "Akhak Kola" (Aksak Kula), "Kara Yurga" (Kara Yorga), v.b. Kanatlı atlar olan Tulparların şekil ve tipleri türkülerde, masallarda ve menkıbelerde bile vardır[Sagitov, Ankara 1986: 125].

Dede Korkut Destanları 'nda "Bamsı Beyrek" kendisini zindandan çıkıncaya kadar, on altı yıl bekleyen atına "Kardaşımdan Yeğ" diyerek ona verdiği değeri vurgulamaktadır [Balaban; İstanbul, 1985: 55].

Türklerin, cihan hakimiyeti mefkuresini gerçekleştirme çabalarının en büyük yardımcısı olan atlar, Türkleri geniş coğrafyaları kısa sürede geçerek, o bölgeleri kontrollerine alma imkanına kavuşturmuştur.

Türkler, kendilerine denizden (gölden) yahut dağdan gelen ilahi aygırlardan türemiş, süratte emsalsiz atlar bahşedilmekle Tanrı tarafından öteki milletlere üstün kılındıklarına inanmaktadırlar[Gökyay, Ankara: 75].

Bu gün Kazakistan ve Türkmenistan'ın atı devlet sembolü olarak kabul etmelerini ve bu 10. yy.dan güne kadar 200'e yakın siyasi kuruluşun at motifini amblem olarak benimsemelerini ata verilen önemle açıklayabiliriz.

Başkurtlar arasında, atların insanlara göl altı dünyasından nasıl geldiklerini anlatan sözlü rivayetler de vardır. "Ak buzat", "Sayatulyak ve Hıvılu", "Akhak Kola" destanlarında, menkıbelerde, rivayetlerde atların Şulgen, Asılıkul, Aksirat, Mavisli v.b. göllerin dibinden yukarı çıktıklarını anlatan epizotlar vardır. Bu göllerin hepsi, Özerk Başkurt SS Cumhuriyeti topraklarında bulunuyorlar. Rivayete göre Başkurt atlarının en iyi cinsi göl altı dünyasından gelmiş olan atların neslinden ürerler[Sagitov, Ankara 1986: 126].

Türklerin ata verdikleri önem namus kavramıyla da eşdeğerdir. Türklerde "at. avrat, silah" üçlüsünün bir arada zikredilmesi bundan ileri gelmektedir. Konu ile ilgili Ali Rıza Yalman'ın tespiti dikkate değerdir.

"Nurhak ve Binboğa aşiretleri arasında namuslu bir kadının ahlakını bozmakla bir atın kuyruğunun kesilmesi arasında fark yoktur. Atın kuyruğunun kesildiğini gören sahibi utancından gece yansı kaçır veya at kuyruğunun kesildiği yerde büyük bir cinayet olur. Çünkü at kuyruğunun kesilmesi at sahibinin namusunu lekelemek sayılır." [Yalman,

Ankara, 1977: 431].

Atın kuyruğunun kesilmesi, Türk halk kültüründe farklı sembolik anlamlar içermektedir. Atın kuyruğunun kesilmesi “atı dullamak” şeklinde ifadelendirilmiştir. Savaşa giden yiğitlerin atlarının kuyruklarını kesmeleri, ölüme ve şehitliğe hazırlanan kişilerin atlarını da dulluğa hazırlamasıdır. Yine bir beyin ölümü üzerine atının kuyruğunun kesilmesi, tıpkı beyin hanımı gibi atının da dul kaldığının göstergesi olarak yapılmaktadır.

2.5.6. Geyik Sembolizmi

Türk efsanelerinde yeri olan daha ziyade dişi geyiktir. Bunlar da Tanrı ile ilgisi olan, birer ilahe, dişi Tanrı ve daha doğrusu birer dişi ruh durumun idiler [Gülensoy, 1989: 21].

T. Gülensoy’a göre: “Geyik figürü yalnız başına Orta Asya Türk çevrelerinde karşımıza çıkmakta ve aynı zamanda hükümdar ailesinin gök ibadetlerini yaptıkları dağda bulunduğu kabul edilmektedir.

Erken Altay mezarlarında çıkan kalıntılar arasında, bir bayrak direğine dikilmiş küçük bir geyik heykeli ile atlara geçirilmiş geyik maskeleri, geyiğin ongun olduğuna bir başka delilidir.

Bugün Anadolu’nun muhtelif yörelerinde yaşayan “ala geyik”, “geyikli baba” gibi, artık İslami unsurlarla iyice kaynaşmış efsanelerin menşeinin Orta Asya olduğu kesindir. Geyik, ongun, kaya resmi ve piktogram olma özelliğinin yanında, bir Türk “masal motifi” olarak da halk edebiyatımızda yaşamaktadır.” [a.g.e.: 22].

2.5.7. Ejder Sembolizmi

Kök Türk abidelerindeki bazı ejder resimlerinin, Kök-luu'yu (yağmur meydana getirdiği sanılan gök ejderi) temsil ettiği ikonografik özelliklerden anlaşılmaktadır. Köl-Tigin kitabesinin doğu cephesinde kağan tamgası (damga) üzerinde bulunan ve Yollug Tigin'in eseri olduğu bilinen çift ejder, bunun bir örneğidir. Alp inancı, Baga Tarkan'ın eseri olan Ordu-balık kitabesinde, “Tengriken tengride kut bulmuş Alp Bilge Tengri Uygur Kağan bitiği” ibaresi üzerinde yer alan çift ejder de Kök-luu cinsindedir. Kök-luu, gök gürültüsü ve yağmur simgesi olarak, Türk Budist metinlerinde de hükümdar değerinde yer almaktaydı [Esin: 85].

Kaşgarlı Mahmud ejderhayı kötülük sembolü olduğu kadar iyiliğin sembolü olarak da aktarmaktadır. O “büke” tanımını yaparken bunu açıkça belirtmektedir [Çoruhlu, 1995: 60].

Ejderin Alplik, yiğitlik ve kuvvet sembolü olduğunu gösteren ifadeler de çeşitli metinlerde rastlıyoruz. Nizami, Hüsrev ve Şirin adlı hikâyesinde Atabek Şemsüddin Ebü Cafer Mehmed İbni İldeniz'i övdükten sonra Hüsrev hakkında “...arşanlarla, ejderhalarla boy ölçüşmeye başladı” diyerek bu hususa işaret ediyor.

Ejderha ile ilgili hikayeler Mevlana'nın Mesnevisi'nde zaman zaman yer alır. Böyle bir hikayenin sonunda Mevlana : “senin neslin de bir ejderhadır. O nereden öldü ki? Dertten eline fırsat düşmediğinden dondu yoksa Firavunun eline geçenler onun da eline geçse neler yapmaz” diyerek ejderhanın kötülüğü derecesinde insan nefsinin de kötülü olduğunu vurgulayarak bir benzetmede bulunuyor [a.g.e, 1995: 65].

Ejder Uygurlar'da suyun sahibi olarak tasavvur edilmiştir. Bir Uygur metninde “yirsuv igesi” olarak bahsedilen ruhlar arasında ejderin de bulunması konumuzu desteklemektedir.

Ejderha öldürme teması Türklerde de iki temel anlama sahipmiş gibi görünmektedir. Birincisi, kötülüğün sembolü olan ejderhayı öldürme (iyiliğin kötülük karşısında zaferi); ikincisi ise, Güç ve kuvvetin timsali olan ejderhayı öldürme [a.g.e, 1995: 59].

Kaşgarlı Mahmud'un da sözünü ettiği gibi, Türk hayvan takviminin yıl sembollerinden birisi olan ejderha ile ilgili bazı tasavvurlar da devam etmiştir. Osman Turan'ın ejder yılı ile ilgili olarak Tuhfetü'l-Müneccimin, Marifetnâme gibi eserlerden yaptığı alıntılarda, İslâmiyet'ten önceki devrede olduğu gibi, gelecek yılın niteliği hakkında birtakım kehanet türü şeyler ileri sürülür. Divan ü Lügat-it Türk'de eski Türk ananesine uygun olarak çok yağmur yağacağı, bolluk olacağı söylenirken, Tuhfetü'l-Müneccimin ile Marifetnâme'de ejder yılında savaş ve fitnenin çoğaldığı söylenmektedir. Yine bu son iki yazmada yılın her üçte birinde doğan çocukların karakterinin nasıl olacağına, bu yıl içinde mahsulün ne şekilde gerçekleşeceğine dair bazı ifadeler mevcuttur.

Ejder İslamiyet'ten önceki Türklerde on iki hayvanlı Türk takviminin yıl sembollerinden biriydi.

Türk devletlerinin bayraklarında ejder figürünün bulunması, Türklerde ejderin hukuki bir sembol olarak kullanıldığını teyit etmektedir.

Tuğ ve bayrak niteliğinde olan Beçkem (ipek parçası veya dağ sığırı kuyruğundan yapılan işaret, belge) Türklerde uzaktan bakıldığında yılan-ejder gibi görüntüyü olmalıydı. Özellikle kurt başının yer aldığı bayraklarda sonradan kumaştan yapılmaya başlanan bir ejder gövdesi bulunuyordu.

Ejder, Türk mitolojisinde bazen balığın veya kaplumbağanın yerine dünyayı taşıyan hayvan olarak kabul edilmiş, ayrıca hayat ağacını bekleyen koruyucu simgelerden sayılmıştır. Ejder zaman zaman, yer altı tanrılarının ağacını beklediği için kötülüğün, düşmanlığın, karanlığın veya cehennem de sembolü olmuştur [Çoruhlu, 1995: 50].

Ejder Türk kültüründe iki çeşit sembolizme sahiptir. Bu sembolizm onun Gök ve Yer tasavvurlarıyla ilişkili olmasıyla da alakalıdır.

Başlangıçta Çinlilerde olduğu gibi bereket ve kuvvetin sembolü olan bu yaratık, özellikle İslamiyet'ten sonra –ancak kökleri yine Orta Asya'ya dayanan- kötülüğün sembolü olarak tebaruz etmiştir [a.g.e, 1995: 43, 44].

Altaylı şaman (kam)'ların törende giydikleri cübbede paçavralardan ve uzun ipliklerden yapılmış yılan-ejder sembolleri bulunur. Bunlar şamanın savaştığı kötü ruhları korutmak için cübbeye takılmışlardır [İnan, 1998: 219].

“Ejderin bulutlar vasıtasıyla yağmuru yağdıran bir sembol oluşu Anadolu Türk inançlarında da kuvvetle devam etmiştir. Bunun izleri bugün dahi tespit edilebilmektedir. Nitekim M. F. Kırzioğlu Kars'ta ejderha ile ilgili çeşitli halk inanışlarını derlemiştir. Araştırmacının çalışmasından aşağıya aldığımız kısım konumuza güzel örnekler teşkil etmektedir. “Gökte, bulutlar arasında barınan ejderhalar vardır. Yazın (ilkbaharda) melekler, gökteki ejderhalardan birisini, zencir ile bağlanmış olarak, bulutlardan aşağı ve dağlara doğru sallarlar (sarkıtırlar). Koca bir tilki kuyruğu gibi salınan bu ejderhanın kuyruğu, eğer kible (güney)'den sallanırsa, bolluk olur. Eğer çift ejderha sallanırsa, pek çok bolluk olur. Gündoğan (doğu)'dan sallanırsa, iyi değildir; dolu düşer kıtlık olur. Günbatan'dan sallanırsa, o yıl savaş olacağına işarettir. Bu bulut ejderhasının kuyruğu, kara duman gibi sallanır. Gökte melekler zencir ile tutup zaptetmese, inerek yeri, yurdu tutar. Bazen bunu bağırda yere indirirlerse de, kuyruğunu toprağa dokunduramazlar [Çoruhlu, 1995: 69].

Konumuzla ilgili bazı rivayetler, Anadolu Selçuklu devrinin en önemli kuruluşu olan Ahi teşkilatının kurucusu Şeyh Nasiru'd-Din Abu'l hakayık Mahmud b. Ahmed elhoi'nin “Ahi Evren” olarak anılışıyla ilgilidir. Onun ile ilgili anlatılan çeşitli hikâyelerde ejderin şahsıyla alakalı bir sembol imiş gibi ele alındığını görüyoruz. Zaten ona Ahi Evren denilmesinin sebebi budur. Onunla ilgili çeşitli rivayetlerde, (yılan) biçimine girdiği söylenmektedir. Burada da İslâmiyet'ten önce Türklerde çok görülen “bir hayvanın biçimine girerek onun gücüne sahip olma” temasının söz konusu olduğu

açıktır. Ejder Ahi Evren'in hem kendisinin hem de efsanevi gücünün sembolü olmuştur. Onun zamanla bu şekilde efsanevi bir kişilik haline getirilmesinin sebebinin, yılan üzerine ihtisas yapan bir doktor olmasına bağlı olabileceği de düşünülmüştür[a.g.e, 1995: 66,67].

Kötülüğün sembolü olan ejderha ile mücadele tasavvuruna, tarikat şeyhleri ile ilgili hikâyelerde de çok rastlanmaktadır. Bu destanvari hikâyelerde tarikat mensubunun ejderhayı mağlup etmesi, onun dini alandaki gücünü ve bu alandaki hükümdarlığını simgeler. Ayrıca ejderha ile mücadele teması bu sebeple bir keramet imiş gibi anlatılır. Onun anlatılmasındaki amaçlardan biri de tarikatlara mürit çekebilmeğdir.

Çeşitli menâkıbnâmelerde, Sarı Saltık'ın ejderlerle mücadele ettiğini, Hacım Sultan'ın yakın bir adamı ile birlikte Germiyan memleketine giderken yolda rastladıkları bir ejderhayı alt ettiğini, Osman Baba'nın bir köylüyü ejderhadan kurtardığını, Baba İlyas'ın ejderhayı yendiğini, Melik Danişmend'in bir manastırda ejderha ile çarpıştığı vs. görüyoruz. Bununla beraber ejder zaman zaman bu eserlerde yiğitlik ve kahramanlık sembolü olarak da görülmektedir. Meselâ Saltuk-nâme'de "ejderler gibi düşman üzerine atıldı" şeklindeki bazı ifadeler bunu ispatlıyor.

Ejder Anadolu Türk sanatında minyatürlerin dışında, kabartma olarak taş tezyinatta da yer almıştır. Araştırmacılar mimari eserlerde yer alan ejder figürlerinin yapıları muhafaza eden, bu yapılarda yaşayan yada konaklayan insanları kötülüklerden koruyan, yardımına koşan veya onların hastalıklarına şifa veren bir sembol olduğunu ileri sürmektedirler. Aslında bu konu da yine Orta Asya'ya dayanmaktadır. Ejder Orta Asya'da koruyucu bir sembol olarak da düşünülmüştü.

"Taş eserler üzerinde görülen ejder tasvirleri ile ilgili olarak bazı örnekleri ele alabiliriz.

Şimdi mevcut olmayan Irak'taki Tılsımlı Kapı üzerinde yer alan ve halifeyi iki ejder arasında gösteren kabartmada ejderler halifeliğın gücüne ve söz konusu yapının onun koruması altında bulunduğuna işaret etmektedir.

Musul'daki Al Han'ın büyük kapısındaki kabartmada kötülüğün simgesi olan ejderhanın öldürülmesi konusu işlenmiştir.

Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'nde bulunan 160/1394,889 envanter numaralı taş kabartma eserler üzerinde yer alan ejder tasvirleri ise güç simgesi ve koruyucu sembol olarak düşünülmüş gök ejderleridir.

Ahlat mezar taşlarının üst kısmında kemer formu oluşturan ejder tasvirleri, doğrudan doğruya İç Asya'daki kitabe taşlarının tepesinde bulunan ejder kabartmalarına bağlanmaktadır. Söz konusu tasvirlerin sembolizmi Asya'daki sembolizmine uygundur.

Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin taç kapısındaki kabartmada yer alan ejder ise (benzeri başka örneklerde olduğu gibi) bu kez çift başlı kartal ile birlikte Dünya Ağacının altında (muhtemelen muhafız elemanı olarak) bulunmaktadır.”[a.g.e.: 69,70,71].

2.5.8. Kartal Sembolizmi

İlk çağlarda Hintlilerin yüzlerce, Çinlilerin binlerce tanrısına karşılık Türklere en mukaddes mâbud Gök Tanrısıydı ve ona yaklaşan , ondan emir getiren “kartal”da takdis edilmektedir [Türkmen: 146].

Yapılan araştırmalar kartalın ve kartal cinsi (şahin,doğan,atmaca vs.) diğer kuşların Türk mitolojisinde çok önemli bir türeme sembolü olduğunu göstermektedir. O kendisinden türenildiğine inanılan bir hayvan-ata veya hayvan-anadır. Bu nedenle o aynı zamanda bir tözdür [Çoruhlu, 1995:75].

Güneş kuşu olarak nitelenen ve Gök Tanrı'yla ilgili sembolizmine işaret edilen kartal şamanın kendisini (ruhunu) de temsil etmektedir. Bunun gibi büyük şamanların kartaldan türediğine inanılmaktadır [a.g.e.: 75].

Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer yırtıcı kuşların hükümdarların ve beylerin timsali olduğunu biliyoruz. Bu kuşların onların koruyucu ruhu veya hukuki sembolü olduğuna dair bazı işaretler vardır. Meselâ ak sungur bey ruhunun timsali olarak görülüyordu. Sungur aynı zamanda hükümdarlık sembolüydü. Kartal (veya yırtıcı kuş) Kültigin'in baş heykelinde ve Aschete lahdi üzerinde de beylik timsali ve koruyucu ruh idi [Çoruhlu, 1995:77].

Kartal şamanın elbisesi üzerinde de çeşitli şekillerde temsil ediliyordu. Kartal tüyleri ve kartal pençeleri bu temsili öğelerdendir. Bunlar dolayısıyla göğe olan vecdi seyahati sırasında şamanın, kartal biçimine girebildiğini göstermekte idi. Kartalla ilgili bu maddeler bazen Ülgen'in oğullarından biri sayılan Karakuş'a işaret ediyordu [a.g.e.: 74,75].

Şamanlık giysisinin, bütün bu süs ve bezeklerle, şamana hayvan biçiminde yeni ve sihirli bir beden vermek işlevinde olduğu bellidir. Öykülenen başlıca üç hayvan kuş, ren (geyik) ve ayıdır; ama kuşun ayrı bir yeri vardır[Eliade, 1999: 186].

Yakutlar en yüksek ruhları taşıyan hayvanın kartal olduğuna inanıyorlardı[Çoruhlu, 1995:74].

Şaman göğe yükselirken Dünya Ağacı'nı vasıta olarak kullanıyordu. Bahsedilen bu Dünya Ağacı'nın üzerinde kuşlar ve tepesinde kartal bulunuyordu. Bazen bu ağaç uzun bir sırım şeklinde düşünülüyordu. Sırımın tepesinde genellikle Gök Kuşu denilen kartal veya çift başlı kartal bulunmaktaydı. Tasavvura göre göğe kadar ulaşan bir sırım üzerindeki kartal Gök Tanrı'nın kuvvet ve kudretini temsil ediyordu. Dünya Ağacı zaman zaman Türkler ve çevrelerindeki topluluklar tarafından kutsal olarak kabul edilen Kayın ağacı gibi ağaçlardan seçilir. İlk şaman yaratıldığı zaman, yaratıcının çocuklarının bulunduğu yedi dallı bir Huş ağacı ilahi bir mesken olarak kurulur. Bunun dışında üç ağaç daha dikilir. Bu kozmik ağacın tepesinde de yukarıda bahsettiğimiz sırımın tepesinde olduğu gibi, Gök Tanrı'nın bir biçimi olan kartal yer alır. Kartalın yanındaki kuşlar ise, geleceğin kamlarının ruhlarını temsil ederler. Kartalın ormanın

ruhunu temsil ettiğini söylenmesi bu Dünya ağacı'nın aynı zamanda orman kültürüyle alakası olduğunu da gösteriyor [a.g.e.: 74].

Ancak Erzurum Çifte Minareli Medrese (13. yüzyıl) ve Kayseri Döner Kümbet (M. 1276-77)'deki gibi, taş kabartmalarda Dünya Ağacı'nın tepesinde bulunan kartallar, Dünya Ağacı sembolizmiyle (Türk kozmolojisi ile) ilgilidirler. Kozmolojik eksenini oluşturan Dünya Ağacı'nın tepesindeki kartal İslâmiyet'ten önce Gök Tanrı'yı da temsil ettiğine göre, burada Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görülen hükümdara ve onun Yeryüzü hakimiyeti idealine işaret ediyor olmalıdır.

Kartalla, şaman arasındaki mitsel ilişkileri de hesaba katmak gerekir. Unutmayalım ki kartal ilk şamanın atası sayılır, şamanın sırra-erişinde önemli bir rol oynar ve son olarak, Evren ağacını ve şamanın esrimeli yolculuğunu da kapsayan bir mitsel yumağın merkezinde yer alır. Ayrıca kartalın, iyice güneşe bağlanmış olmakla birlikte, bir bakıma En yüce Varlığı temsil ettiği de gözden uzak tutulmamalıdır[Eliade, 1999: 188].

Kartal'ın bir ongun ve türeme sembolü olmasının izleri İslâmiyet'ten sonraki çağlara kadar devam etmiştir. Bu konudaki açıklamalar arasında 24 Oğuz boyu ile ilgili olarak söylenenler ilginçtir. Gerek Reşid'üd-din'in Câmîü't-Tevârih'inde gerekse Ebülğazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime'sinde Oğuz boylarının kartal ve diğer yırtıcı kuş cinslerini içeren boy sembollerinden bahsedilmektedir.

Alka-Evli boyunun kuşu Köykenek, Çavuldur boyunun ongunu Humay/Kumay, Salur boyunun ongunu Bürküt, Ala Yontlu boyunun ongunu Yağılıbay kuşu, Bügdüz boyunun ongunu İtelgü kuşu ihtimalen kartal cinsi kuşlar idi. Bir görüşe göre, Yazır, Döger, Dodurga, Yapar boylarının ongununda kartal idi. Bunlara karşılık Kayı, Bayat, Alka-Evli, Kara-Evli boylarının sembolü şahin, Bayındır, Biçene, Çavındır, Çebni boylarının ongunu Sunkur (Doğan)'dır. Alka-Evli boyunun sembolü olan Köykenek'in atmaca olmasa da mümkündür. Yazır boyunun ongunu Torumtay kuşu atmaca veya doğan, Yapar oymağının Kırgu kuşu atmaca, Dodurga boyunun Kızıl Kargıçay kuşu bir atmaca, Avşar boyunun ongunu Cure-Laçın kuşu doğan veya şahin, Kızık boyunun

ongunu Sarıca kuşu kartal veya şahin, Beg-Dili boyunun ongunu Bahri kuşu ise doğan cinsinden bir hayvan olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde Iğdır boyunun Karçıgai (Kargıçay) doğan veya şahin cinsinin genel adı, Yıva boyunun ongunu Toygun doğan cinsinden bir hayvan, Kınık boyunun ongunu Cure-Doğan atmaca türü bir kuştur [Çoruhlu, 1995: 76].

Kartal arması Gök Türkler ve Uygurlardan başlayarak Gazneliler, Büyük Selçuklular ve onların Atabekleri tarafından kurulan devletlerde devamlı olarak kullanılmış, sonra Selçuklularla Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da Artuklu, Saltuklu ve Mengüceklerde bu sembolün Konya Selçuklularıyla paralel olarak yer aldığı görülmektedir [Türkmen: 146].

Yakutlar'ın soylu kabilelerinin atası kartal idi. Ondaki her türlü iyilik ve kötülük beklenebilirdi. Teletütlerden Merkut'ler bir kara kartaldan, Yurtas kabilesi de beyaz başlı bir kartaldan türediklerine inanıyorlardı. Aynı şekilde Şato hükümdarı Liko-yung'un (Göktürk devri) kartal yuvasında doğduğu, Macar Arpad sülalesini bir kartal boyundan geldiği gibi çeşitli bilgiler bazı araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur.

Böylece bir kabilenin türeme sembolü yada bir hükümdar veya kahramanın ata sembolü olan kartal zamanla bir alplik ongunu haline gelmiştir [Çoruhlu, 1995: 75].

Bunların yanında – totemcilikle ilgilendirilmemek üzere kartal inancının mühim yer tuttuğu görülmektedir. Altaylarda, M.Ö. 3 bin sonları olarak tarihlenen Kurot kurganı içinde bir kartal pençesi bulunmuştur. Yine Altaylarda M.Ö. 4-3 yüzyıldan kalma Başadar kurganında bir kartal işareti ele geçmiş, ayrıca Tuna Bulgarları kabartmalarında (7.-8. yüzyıllar) çift başlı kartal tasvirine ve Peçeneklere ait (10. yüzyıl başları) altın kaplar üzerinde kartal motifine rastlanılmıştır. 1958 yılında Orhun kitabeleri bölgesinde yapılan arkeolojik kazıda bulunmuş olan Kül Tegin'in mermer büstünde serpuşun ön tarafını kaplayan, kanatları açık kartal tasviri dikkat çekicidir. Kartalın Yakutlarda da (saygı duyulan) kuşlardan olduğunu yukarıda görmüştük. Abakan kıyılarında oturan Beltirlerde bir tören için kartal öldürülür ki, bu kartal ruhlar tarafından gönderilmiştir. Kazak-Kırgızlarda da benzer telakkiler vardır. Herhealde Türklerde çok eski bir kartal

kültürünün mevcut olduğu anlaşılıyor. Araştırmacılara göre, kartal güneş (daha ziyade Gök) tanrının sembolü sayılmış olmalıdır. Yuvasını sarp vadilerde yalçın kayalar üzerine yapan ve çok yükseklerde uçabilen kartalın böyle telakki edilmesi kuvvetle ihtimal içindedir ve bu telakki eski Türk bozkır hayatında şüphesiz bir yeri olan avcılık dolayısıyla derece derece öteki bazı avcı kuşlara da teşmil edilmiş olabilir.

Anadolu abidelerinde de, birçok “Çift başlı kartal” kabartmaları, görüyoruz. Herhalde İslamiyeti çoktan kabul etmiş olan Türkler, bu çift başlı kartalları bir din sembolü olarak işlemiyorlardı. Bununla beraber Türklerin çok eski çağlarda dinlerinde yer alan “Çift başlı kartal” gibi semboller, onların kalplerini de, büsbütün bırakıp gidemiyorlardı:

**“Yerle gök arasında, bir kutsal kapı varmış,
“Çift başlı büyük karta, bu kapıyı tutarmış.”**

Müslüman Türkler, bu çift başlı kartallara bir din sembolü olarak değil; daha çok kendilerine uğur getiren bir “Tılsım” olarak bakıyorlardı. Bunun içinde, abidelerinin üzerine koyup, herhalde onlardan uğur ve talih umuyorlardı. Gerçi din, bütün milletlerin hayatında, çok önemli bir rol oynamıştır. Fakat “sihir” de, dini hiçbir zaman yalnız bırakmamıştır. Türkler, İslamiyetin esaslarını çok iyi bilen, Müslüman bir millet idiler. Fakat onların ya dini inançlarının yanında, sihir ve sihirle ilgili sembolleri, kendi ruh ve hayatlarını, yalnız bırakmamıştı [Ögel, 1971: 24-25].

Kaşgarlı Mahmud aynı eserinde, yiğit adama Laçın (şahin) denildiğini, bazen tigin kelimesinin Çağrı tigin (Doğan Tekin) olarak kullanıldığını, togrıl ve turumtay gibi yırtıcı kuş adlarının erkeklerle isim olarak verildiğini söylemektedir.

Görüldüğü gibi İslâmiyet’ten sonra da avcı kuşlar Alplik sembolü olmaya devam ediyorlardı. Kartal veya avcı kuşlar, Dede Korkut’da, düşmana saldırırken savaşı, sertliği, özgürlüğü ve yiğitliği sembolize etmek üzere kullanılmıştır.

Şahin, doğan veya atmaca gibi kuşlar, İslâmiyet'ten sonra, av seferlerinde de kullanılmıştır. Bu kuşlar avda, hükümdarın savaşıçılığını simgelemektedir. Dolayısıyla bu husus şahin ve doğanın hükümdarın şahsının ve asaletin sembolü olmasını sağlamış olmalıdır.

İslâm kaynaklarında kartal veya benzeri yırtıcı kuşlarla ilgili pek çok malumat vardır.

Vilâyetnâme'de Hacı Bektaş'ın bazı olaylarda şahin biçimine girdiği belirtilmekte, bir yerde de güvercin biçimine giren Hacı Bektaş-ı Veli'ye karşılık onu avlamak isteyen Hacı Doğrul'un doğan şekline girdiği anlatılmaktadır. [Çoruhlu, 1995, s. 88-91]

Kartal tasvirlerine başka sanat dallarında da yaygın olarak rastlanır. Mesela 13.yüzyılda Konya'da dokunmuş bir Selçuklu kumaşında ve Artuklu sikkesinde çift başlı kartal figürünün arma olarak kullanıldığını görüyoruz [a.g.e: 87].

Diyarbakır Ulu Beden (M. 1208-1209) ve Yedi Kardeş (M. 1208-1209) burçlarındaki kartal kabartmaları, güç, kuvvet, hükümdarlık (hanedan) sembolizmiyle ilgilidir.

Divriği Ulu Camii'ndeki (M. 1228-1229) ilgili kabartmalardan biri olan doğan figürü Mengüçklü Ahmet Şahı, kartal figürü ise devrin Selçuklu sultanını simgelemekte olup, hanedan arması olarak kullanılmışlardır. Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'nde bulunan 881,882 ve 886 envanter nu.lı eserler e aynı sembolizme işaret eden ve çift başlı kartal tasvirlerini ihtiva eden taş kabartmalarıdır [a.g.e: 87].

Bu gün havacılığımızı temsil eden hayvanın kartal olduğunu görmekteyiz. 1961'e kadar kartalla ilgilenmeyerek sadece kanatla yetindik. Havacılığımızın brövelerinde, çift kanat arasına yerleştirilmiş yıldızlı bir kompozisyon görülürdü. 1 Haziran 1961'de Hava Kuvvetleri Komutanı bizzat Konya'ya giderek "Selçuklu Kartalı"nın mahallinde inceledi. Konya müzesi kabartmalarından ilham alınarak Türk havacılığına mahsus bir amblemi ihdas olundu. Bu amblemin esası Selçuk Türklerinin kullanmış oldukları kartal olup, yalnız ondaki çift baş yerine Türk havacıları tek başlı bir kartal kompoze etmişlerdir[Türkmen: 14].

Türk armalarından bazıları Avrupa'ya dahi geçmiştir. Bunlardan en önemlisi kartaldır. Kartal devlet arması olarak Avrupa'ya başlıca iki yoldan gelmiştir. İlk önce, Kuzey Türkleri harekete geçmişlerdir. Avrupa milletlerine en büyük tesirde bulunan Selçuklu Türkleri olmuştur. Türklerin garp komşuları Bizanslılar bu motifi aldıkları gibi yaymışlardır. Haçlı seferleri sırasında Avrupa milletlerinin Türkler ile temasa geçli meleri bu motifin Avrupa sanatına intikalini dahi meydana getirmiştir [Durmuş,1993: 53-54].

2.5.9. Garuda Kuşu Sembolizmi

Garuda kuşu ile ilgili güzel örnekleri Doğu Türkistan'ın Uygurlardan önceki Türk devirlerinde meydana getirilmiş freskolarında görüyoruz. Bu örneklerde Garuda iyi veya kötü sembolik anlamlarını gösterir şekilde tasvir edilmiştir [Çoruhlu, 1995: 34].

A. Von La Cog'un işaret ettiği üzere, Kuşan sanatında "garuda" veya Türkçe "kara kuş" denen, kulaklı, efsanevi yırtıcı kuş motifi Türkçe yazılı Nagyszentmiklos tabakların da görülür. Mavradinov ve Brentjes gibi alimler, bu motifin, Türk çevreleri üzerinden, Peçenekler'in IX. Yüzyılda buldukları Ural bölgesine kadar ilerlediğini sanmaktadırlar. "Garuda" (kara-kuş) adı verilen kulaklı efsanevi kerges, "togrıl" kuşundan başka idi ve Avrupa-Asya sınırlarındaki illere kadar Türkler tarafından getirilmişti. Nitekim, VIII. Yüzyıl Arap kaynakları da "garuda" masalından doğduğu anlaşılan ejder yiyici, yırtıcı kuş efsanesini Türkler ile ilgili olarak anlatırlar [Gülensoy, 1989: 39].

2.5.10. Ânkâ Kuşu Sembolizmi

Ânkâ, Divan Edebiyatı'nda renkli tüylerinden dolayı cennet kuşu olarak kabul edilmiştir. Kolay kolay avlanamadığı, Kafdağı'nda yaşadığı, çok yükseklerden uçtuğundan gözle görülmediği için zor durumların ifadesinde sembol olarak kullanılır. Mesela ulaşılmayan sevgiliyi simgeler. Aşığa iltifat ise Devlet kuşunun ihsanı olarak

düşünüldür. Kimseye muhtaç olmadan kendi başına yaşadığı için kanaat sahibi insanları temsil eder [Çoruhlu, 1995: 28].

Ânkâ kuşu Türk kültüründe Devlet kuşu, Huma, Hüma kuşu, Simurg, Simurg-i Ânkâ, Simurg-i Kaf, Zümrid-i Ânkâ isimleri ile yer alır.

2.5.11. Huma-Humay Kuşu Sembolizmi

İslamiyet'ten sonraki efsanevi kuşlardan biri olan Humâ, Devlet Kuşu olarak nitelendirilmektedir. Abdulkadir İnan'a göre Humâ veya Humây hakkındaki efsane, Yakutlar'ın ımı kuşu(ruhu) hakkındaki söyledikleri efsaneye çok benzer. Yakutlarda da Umay adı "ımı" şeklinde talih kuşunun adı olarak muhafaza edilmiştir. Rivayete göre Humâ kimseyi incitmeyen ve dirisi ele geçmeyen bir kuştur [Çoruhlu, 1995: 25].

Ânkâ'nın bir özelliği de mitolojik bir kuş oluşudur. Simurg ve Kaf dağı Yunus Emre'nin şiirlerine de konu olmuştur.

“Hamza'yı kaftan aşırın
Elin ayağın şeşiren
Simurg-i kaf ardındaki
Ol ağullu yılan benim”

Türk halk inanışında Ânkâ'nın gölgesi kimin üzerine düşerse hükümdar olurmuş. “başa devlet kuşu konmak” değimi de buradan geliyor olsa gerek.

Yine halk arasında yaygın olan “insanın başına sokakta kuş pisliği düşerse uğur sayılması” inancıda devlet kuşu inancı ile paralellik göstermektedir.

Divan şiirinde sevgili saçı, veya gölgesi mutluluk getirdiğinden anka(hüma) kuşunun gölgesine benzetilir. Ayrıca yüksekte uçması, kanadının gölgesinin devlet bağışlaması,

bütün kuşlardan büyük olması ve kaf dağında yaşaması gibi özellikleri ilede Divan edebiyatına konu olmuştur.

Bütün kaynaklarda Hütma'nın talih, zenginlik, saltanat, iyilik, cennet sembolü olarak ele alındığını görüyoruz.

2.5.12. Kuş Donuna Girme

Şamanlar zaman zaman bir kartal şekline girer, gökleri dolaşır ve ondan sonra da yere inerlerdi. **“Her Şamanın, şekline girebileceği bir havya vardı.”** Ama büyük Şamanların eşleri, daha çok **“kuşlar”** idiler. Anadolu'daki eski Türk şairleri, başka bir kuşun şekline girme olayını, **“donuna girmek”** deyimi ile ifade ediyorlardı.

İlk Müslüman Türk dervişlerinin de zaman zaman kuş donuna girdiklerine kaynaklarda rastlamaktayız. Bu durum, İslam öncesi dönemde çeşitli görevleri bulunan Şamanlarda görülen özelliklerin bir kısmının, İslamiyet sonrası dervişlerinde görülen yönleridir.

Nitekim Ahmet Yesevi zaman zaman **“turna donuna”**, Hacı Bektaş Veli, **“güvercin donuna”**, Abdal Musa ise, **“geyik donuna”**, bürünürlerdi. Abdal Musa, Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya gelişini şöyle anlatıyordu:

“Güvercin donuyla Urum'a uçan,

“İmamlar evinün kapısın açan!...”[Ögel, Ankara, 1971: 29].

Gerçekten Anadolu'daki hikayelere göre Hacı Bektaş Veli, **“Bir güvercin donuna girmiş ve böylece uçarak, Anadolu'ya kadar gelmişti.”** Hacı Bektaş Veli'nin, büyük güç ve tesirini gören Anadolu yerli dervişler, O'nu kıskanmışlar ve O'na karşı cephe almışlardı. Bu mücadeleleri gösteren bazı sembolik hikayeler de yol değildir. Söylendiğine göre, **“Hacı Bektaş Veli, güvercin donunda Anadolu'ya gelince, O'nun hemen Doğrul Baba karşılamıştı. Doğrul Baba bir doğan donuna girmiş ve Hacı Bektaş Veli ise, bunu görünce silkinerek insan olmuş ve derjal Doğrul baba'nın**

boğazından sıkarak nefesini kesmeğe başlamıştı. Doğrul Baba, durumun tehlikeli olduğunu görünce, Hacı Bektaş'dan aman dilemiş ve O da O'nun maiyetine girmişti.” Bu hikaye de aslında, bir Türk mitolojisidir. Çünkü “Doğrul Baba”nın adı “Tuğrul kuşunun” adından alınmıştı. Tuğrul da, Türklerin hem kutsal hem de çok iyi av yapabilen, büyük kuşlardan biri idi [Ögel, 1971: 110-111].

Tüm bu anlatılanlar göstermektedir ki; Türklerin yüzyıllar boyu yaşamlarının her safhasında önemli yeri olan eski inançları, onları İslam inancı çerçevesine girdikten sonrada etkilemeğe ve yaşamlarında önemli yerler edinmeğe devam etmiştir.

2.6. Hakimiyet ve Hükümlanlık Sembolleri

En eski Türk devletlerinden yakın tarihimizde kurulan Türk devletlerine kadar uzanan bir süreçte Türk devletlerinin başında bulunan hükümdarı belirli hükümdarlık ve hakimiyet sembolleri almakta ve kullanmakta olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Hükümdarın kullandığı bu semboller sayesinde ülke içinde ve ülke dışında tanındığını görmekteyiz. Türk hükümdarlarının kullandığı hakimiyet sembollerinin bazıları; *unvan, otağ, taht, tuğ, bayrak, davul, kemer, kılıç, yay, kama, kamçı* gibi unsurlardır.

Türklerde hükümdarın oturduğu yer, yani devletin merkezi olan “ordu”da (=çadır kent) hükümdarlık ne hakimiyet sembolü idi. Otağlarının savaş sırasında kaybedilmesi devletin de kaybedilmesi anlamına gelmekteydi. Bu yüzden otağın kurulacağı yer de büyük bir önem taşımaktaydı. Hükümdar gelen misafirlerini orada karşılar ve ağırlardı.

Türklerde de hükümdar otağı, ordu ve ordu-örgin denen hükümdar ordugâhı ve şehri gibi hükümdar köşkleri ve tapınaklarda kâinatın merkezinde ve kâinat planında sayılıyordu. Dört yöne bakan ve biri merkezde, dördü eksende, dördü köşelerde olmak üzere dokuz hücreli yapılar, Türklerde de, tapınaklara ve hükümdar meskenlerine özgüydü. Evrenselci kozmoloji, her alanda olduğu gibi, mimaride ve bu arada tapınaklarda da ifadesini bulmaktaydı.

Ayrıca hükümdarın çeşitli vesilelerle verdiği halka açık “toy”larda hükümdarlık sembolü sayılmaktaydı. Bu toylara, beylerim mutlaka katılması lazım geliyordu. Çünkü toya icabet doğrudan doğruya iktidarın tanınması ve itaat anlamına gelmekteydi. Aksi durum ise, itaatsizlik ve isyan demektir ve hükümdar tarafından cezalandırılması gerekiyordu [Koca, 2000: 73].

Eski Türk inancında Tanrı, bütün kutsallıkların olduğu gibi siyasi iktidarın da kaynağı durumundadır. Bu bakımdan Türklerde Tanrı irade olmaksızın hakimiyetin de olması mümkün değildi. Bu duruma göre, Türk hükümdarları devlet idare etme güç ve yetkisini doğrudan doğruya Tanrıdan almaktaydılar. Aynı şekilde Türk kağanları da kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş ve yine Tanrı tarafından Türk milletinin, hatta bütün milletlerin üzerine hükümdar tayin edilmiş kişiler olarak görmekteydiler. Onlar bu inançlarını Göktürk Yazıtlarında çeşitli ifadelerle yansıtmışlardır. Meselâ Bilge Kağan kendisi için “*Tanrı buyurduğu için kağan oldum*” demiştir[a.g.e.:167,168].

Çin kaynaklarına göre Gök Türkler oklara göre birtakım zümrelere (oklara) ayrılıyordu; yani bir ok bir kabileyi gösteriyordu. Bu kaynaklar aynı zamanda okun tabilik ve esaret, yayın da metbuluk ve üstünlük ifade ettiğini yazarlar. Şarktaki Kağanlara bağlı olup başlıca on boydan ibaret olan garbi Gök Türk'lere Çin kaynakları, Çince tercümesiyle, On-ok kavmi adını veriyorlardı. Bunun sebebi olarak ta M. 635 yılında on kabileye (veya bizce daha doğru olarak on idari kısma) ayrılan ve her birinin başında şad, çar, sagun (se-kin) unvanlarını taşıyan batı Gök Türk'lerinin her bir başbuğuna Kağan tarafından birer ok gönderilmiş olması zikredilmekte ve bundan dolayı bunlara On-ok kavmi denildiği kaydolunmaktadır[Turan, 1945: 306].

Yay ise Türklerde bir hakimiyet sembolü idi. Hatta Büyük Selçuklu devletinin sembolü de, bir yaydan başka bir şey değildi. Fakat Oğuz Kağan destanındaki altın yay, gökyüzünü baştan başa kaplıyordu. Burada yay, Bir devletin değil; daha çok gökyüzünün bir sembolü halinde idi. Gerçekten de Türkler, zaman zaman yayı, gökyüzünün bir sembolü olarak görmüşlerdi. Onlara göre “ebe kuşağı” da, Tanrının bir

yayı gibi idi. Türlü renklerle bezenmiş olan “*ebe kuşağı*”, gerçekten de altın bir yayı andırıyordu [Ögel, 1971: 87,88].

Çin kaynaklarının dediği veçhile, yay oku attığı veya sevk ve idare ettiği için, yay metbuluk ve üstünlük, ok tabilik alameti sayılmıştır. Yayı temsil eden hükümdarın oku temsil eden kabile reislerine ok göndermesi dolayısıyla oklara göre gruplanmalar idari ve askeri bir teşkilatı ifade eder. Okun tabilik, yayın metbuluk ifade eden bir sembol haline gelmesi, milli telakkilerin bir in’ikası olan Oğuzname’de daha açık olarak görülür. Destana göre Oğuz Han ihtiyarladığı zaman Gün, Ay, Yıldız adlı üç oğlunu doğuya, Gök, Dağ, Deniz adlı öteki üç oğlunu da batıya göndererek avlanmalarını emretti. Doğuya gidenler bir altın yay, batıya gidenler gümüş ok bularak babalarına getirdiler. Oğuz Han yayı üç bölerek Bozokları teşkil eden bu üç kardeşe verdi ve: “Ey büyük oğullarım yay sizin olsun, yay gibi okları göğe atınız” dedi. Sonra okları getiren ve Üçokları teşkil eden üç kardeşin her birine bir oku vererek: “Ey küçük oğullarım, oklar sizin olsun, yay oku attı, siz de ok gibi olun” dedi. Oğuz namenin bu parçası, bu iptidai ve temsili düşünüşe yani okla yay arasındaki münasebete göre büyük kardeş olan Bozok’lar yayı, hakimiyeti, üç oku alan Üç Ok’lar da oku, tabiyeti temsil eder. Filhakika milli ananenin gösterdiği üzere Bozok’lar, Üç Ok’lar’a üstün telakki edilir. Destanın bunları gökten inen bir ışığın içerisindeki kızıdan doğmuş olarak zikretmesi, adlarının semavi cisimlerin adlarından teşekkül etmesi bundan ileri gelmektedir. Aynı zamanda Türklerce kutsiyeti haiz olan şark istikametine gidenler de Bozok’lardır. Dede Korkut kitabında İç-Oğuz’un Dış-Oğuz’a nazaran daha üstün bir mevkie sahip olduğunu gösteren tasvirler de ok ve yay arasında tasvir edilen münasebetlere tamamıyla uygundur[Turan, 1945: 313-314].

Okun kabile taksimlerindeki rolü bir tabiiyet ve davet sembolü olarak telakki edilmesinin bir neticesidir. Gök Türk Kağanının her kabile başbuğuna, yahut her idari makama bir ok göndermesiyle bunlar, idaresindeki kuvvetleri alıp hükümdarın bir sefer veya herhangi bir toplantı için davet edildiklerini anlıyorlar ve böylece bir daveti müteakip hükümdarın istediği yere gidiyorlardı.

Sonraki devirlerde ok göndermenin bir davet ve tabiiyet sembolü olmaktan başka hükümdarlardan beylere, büyüklerden küçüklere, bir nevi taltif, teveccüh ve dostluk alameti gibi bir mana ifade ettiğini görüyoruz.

Türkler arasında okun bir davet sembolü olarak kullanılışının en bariz bir delilini de Türk filolojisinde bulmaktayız. Yukarıda temas ettiğimiz üzere Orhon yazılarından Divanü Lügat it-Türk'e ve eski Osmanlıca'ya kadar bütün Türkçe metinlerinde “okumak” mastarı bugünkü manasıyla birlikte “çağırarak, davet etmek”, ve “okuşmak” da “çağırarak” manalarına gelmektedir. Bugün de Anadolu'da, düğünlerde çağırıcı, davet edici manasında kullanılan Okuyucu kelimesinin menşei de buna bağlanır. Kelimelerin mücerret manalarının müşahhas manaların tekamülü neticesi olduğuna dair lisaniyat kaidesi göz önüne getirilirse bugünkü manadaki okumak mastarının bu iptidai düşünüş ve teamülden geldiği kabul edilebilir[a.g.e, 1945: 312-313].

Buraya kadar yazdıklarımızı toplu bir şekilde anlatalım. İptidai Türk tefekkürü askeri ve idari bakımdan cemiyeti ok ve yay arasındaki münasebetlere mütenazır olarak telakki etmiş, okun yaya tabi olması veya yayın oku sevk ve idare etmesi dolayısıyla yay hakimiyeti, hükümdarı, ok tabiiyeti ve tabileri temsil eden bir sembol mahiyetini almış ve her ikisi birlikte devleti ve istiklali gösteren bir alamet telakki olunmuştur. Hakanın boy beylerine ok göndermesi onları bir sefer veya toplantı için çağırarak bir emir manasını ifade etmiştir. Bundan dolayı her ok gönderenin gönderilene göre hukuki bakımdan üstün bir mevkide olduğu anlaşılır. Kabilelerin oklara göre askeri bir tasnife tabi tutulmaları bu teamülün bir neticesidir. Ok göndermenin bir himaye, bir taltif ve emniyet ifade etmesi bu telakkinin manaca genişlemesi dolayısıyladır. Devlet de idari teşkilat olmadığı zamanlarda böyle bir teamül bahis mevzuu olamaz. Bunun için bu türlü bir zaman “idi oksız” yani sahipsiz, oksuz, devletsiz ve teşkilatsız telakki olunur [a.g.e, 1945: 318].

Ögel'e göre Türklerde aklık; temizlik, arılık, ululuktur. Devletin adalet ve gücünü simgeler ve devlet büyüklerinin ve rütbenin simgesidir. Yine Ögel'in aktardığına göre Hun ordusunda üst rütbedeki subayların beyaz renkte elbise giymeleri ilginçtir. Ak rengin bu yüce ve olumlu anlamlarından dolayı ak soylu olmak ve ruhun soyluluğunu

bu renk aracılığıyla ifade etmek, ataların ak olması ve buna bağlı olarak ana ve babanın (veya babanın ve dedenin sakalının) aklı, evin ya da otağın aklı, doğa varlıklarının aklı, insan ya da hayvan vücudunun aklı, silahların aklılarından söz etmek eski Türk metinlerinde sıkça karşımıza çıkan hususlardır [Ögel, 2000: 377-400].

Orta Asya'da egemenlik kuran Kırgız Türklerinin de IX. yüzyılda yeşil kumaştan bayrak kullandıklarına dair Arap seyyahı Ebû Dülef'in kaydı, artık Orta Asya Türklerinde yeşilin hâkimiyet sembolü ve bayrak rengi olarak yaygınlık kazandığının bir işareti olmalıdır [Genç, 1997: 27].

Buraya kadar yazdıklarımızı toplu bir şekilde anlatalım. İptidai Türk tefekkürü askeri ve idari bakımdan cemiyeti ok ve yay arasındaki münasebetlere mütenazır olarak telakki etmiş, okun yaya tabi olması veya yayın oku sevk ve idare etmesi dolayısıyla yay hakimiyeti, hükümdarı, ok tabiiyeti ve tabileri temsil eden bir sembol mahiyetini almış ve her ikisi birlikte devleti ve istiklali gösteren bir alamet telakki olunmuştur. Hakanın boy beylerine ok göndermesi onları bir sefer veya toplantı için çağıran bir emir manasını ifade etmiştir. Bundan dolayı her ok gönderenin gönderilene göre hukuki bakımdan üstün bir mevkide olduğu anlaşılır. Kabilelerin oklara göre askeri bir tasnife tabi tutulmaları bu teamülün bir neticesidir. Ok göndermenin bir himaye, bir taltif ve emniyet ifade etmesi bu telakkinin manaca genişlemesi dolayısıyladır. Devlet de idari teşkilat olmadığı zamanlarda böyle bir teamül bahis mevzuu olamaz. Bunun için bu türlü bir zaman "idi oksız" yani sahipsiz, oksuz, devletsiz ve teşkilatsız telakki olunur [Turan, 1945: 318].

2.7. Türk Bayrak ve Sancaklarında Yer Alan Semboller ve Kökenleri

Milleti millet yapan değerlerin içerisinde millî semboller önemli bir yer tutmaktadır. Bu sembollerin oluşmasında çeşitli faktörlerin rolü bulunmaktadır. Bu faktörlerin başında toplumların ortak değerleri gelir. Ortak değerler öyle bir anda oluşabilecek türden değildir. Ortak duyuş, düşüncü ve yüzyıllarca birlikte yaşamanın sonucunda oluşan bu değerler, toplumları bir araya getirerek millet şuuruna erişmelerini sağlar.

Türklerin milli değerlerinin başında ongunlar gelmektedir. Ongunlar çeşitli hayvan ve nesneden oluşabilmekteydi. Atalar kültürünün bir sonucu olarak oluşmuş olan bu ongunların eski Türkler içerisinde sahip olduğu önemden daha önceki bölümlerde bahsetmiştik.

Sonraki dönemlerde Totem(ongun) olan hayvanın yaratıcısı ve koruyuculuğu hakkındaki dini inançlar zayıflamış ve yerini milli düşünceler almıştır ki, bundan sonra o hayvanın bütünü yahut bir uzvu çoklarının bayraklarında ve armalarında milli sembol, tarihi bir yadigâr olarak yer almıştır[Uraz ,İstanbul 1994: 204].

Bayraklar devletleri temsil eden, milletin varlığının ve bağımsızlığının göstergesi, milletlerin tarihinin hatırası, renk ve şekli özelleştirilmiş millî sembollerdir. Değeri; pamuk, atlas ve ipekten yapılmasına bağlı olmayıp, temsil ettiği milletin kıymeti ile ölçülür. Devletin hakimiyetini, bağımsızlığını ve şerefini temsil ettiği için bayrağa saygı gösterilir.

Türkler tarihi süreç içerisinde çeşitli bayraklar kullanmışlardır. İlk kullandıkları bayrağın rengi ve şekli hakkında kesin bir bilgiye ulaşamamışsa da Orta Asya tarihi hakkındaki bilgilere dayanarak İslamiyet'ten önceki Türklerde Tuğ adı verilen bayrak veya sembollerin kullanıldığı söylenebilir. Türklerin renk sembolizmine verdikleri önemi göz önünde bulunduracak olursak, siyahtan kırmızıya kadar; mavi, sari, yeşil, beyaz gibi çeşitli renklerde semboller kullandıklarını söyleyebiliriz.

Çin metinlerinde, Göktürklerin, tanrıların keçe ve deriden tasvirini yaparak, bunları direklerde taşıdıkları bildirilmektedir. Bu şekilde ongunlara bugünkü İç Asya Türkleri, "ruh" manasına eski Türkçe'deki "töz" kelimesine benzer şekilde, " tös" demektedirler. Büyük ve önemli bir kurban töreninde, öldürülen bir hayvanın kuyrukları, bir direk üzerine bağlanıyor ve bu da, bir devlet sembolü haline geliyordu[Ögel, İstanbul, 1971: 144].

“Tös”lerin Milattan önceki son bin yıldan beri, bayrak mahiyetinde kullanıldığı hakkında geniş bilgi vardır[Gülensoy, İstanbul 1989: 35].

Tuğlar içerisinde at kuyruğundan yapılmış tuğların ayrı bir önemi vardı. Türk gelenekleri içerisinde ata verilen önem dolayısıyla at kuyruğu, Türk topluluklarının, günlük hayatlarından, geleneklerine ve inançlarına kadar her noktasında kendisini göstermiştir.

Kesilmiş at kuyrukları atlara verilen bu önemin bir ifadesi olarak ölen kişinin atının kuyruğu ise mezarda, evlerde; savaşlarda veya kurban edilmiş ise sırik ve mızrakların uçlarına bağlanarak tuğ geleneği oluşturulmuş oluyor.

Bir tuğ, dört bölümden meydana gelirdi: 1. Süslenmiş tuğ direği, 2. Direğin başına bağlanmış, atlara veya Yak öküzüne ait kuyruklar, 3. Tuğ başı. (Direğin başına konan bir başlıkla, kuyrukların bağ yerleri gizlenirdi.) 4. Tuğ başının üstüne konan kurt başı ile diğer boylara ait semboller: Çinlilerin dedikleri gibi, *“Türkler, kurttan türediklerine inanırlardı. İlk ve kutsal ataların, unutmadıklarını göstermek için de, devlet sembollerinin başlarına, bu kurt heykellerini korlardı.”*[Ögel, İstanbul 1993: 79].

Tuğ, bir “devletin” ve “bağımsızlığın sembolü”dür. Devlet içindeki bölünmeleri, herkesin rütbe ve vazifelerini, tuğ gösterirdi[Ögel, İstanbul 1971: 143].

Ordulara sahip büyük Türk devletlerinde tuğlar birer mevki ve rütbe işaretidir. Hakan tarafından teslim edilirdi. Babadan oğla geçemezdi. Tuğun saklanması, çıkışı ve dikilişi “mübarek tuğ töreni” anlayışı ile yapılırdı[Ögel, Ankara 2000: 187].

Bu durum Türklerin İslamiyet’i kabul edişlerinden sonra da devam ederek İslami bir hal almıştır. Osmanlılarda “Tuğa 12 koç kurban” edilmesi törenlerinin yapılması ve bunun tam bir dini merasime dönüştürülmüş olması buna örnektir.

Görülmektedir ki, kuş ve hayvanlardan bazıları Türk hakan sülalelerinde totem, resmi ve aile damgaları; devlet arması hizmetini ifade etmiştir[Durmuş, 1993: 53].

“Tuğ”, kutsal tüylerden yapılmış, bir “devlet” sembolü idi: Türkler atları Tanrı’ya kurban ederken, kurban edilmiş bir atın tüylerini saklamak da, insana bir uğur getirirdi [Ögel, İstanbul 1971: 143].

Türklerde de hakanın dokuz “Tuğ=Bayrak”ı olur ve bu turuncu kumaştan yapılırdı; “Tu-kiie”lerde sancağın başına ataları olduğunu iddia ettikleri “Kurt”un hatırasına hürmeten altından bir kurt başı takarlardı[Köprülü, Ankara 2003: 41].

Bağımsızlık, bayrakla belirirdi. Komutanların ve boy beylerinin, Türk halkları içindeki itibarı ve saygıları da, yine bayraklarının şekline ve sayısına göre tayin edilirdi. Uğur ve başarı, ancak onun dalgalanan saçaklarında görülürdü. Türklerin eski ataları, dünya hakimiyetleri ve büyük Cihan devletleri de, hep bayrakların tepesinde oturan kurt ve kartal sembolleri ile hatırlanırdı.

Kurt başlı bayrak tasviri geleneğinin, İslâmiyet’ten sonra da devam ettiğini görüyoruz. M. Henri Vever koleksiyonundan bir minyatürde, kompozisyonda kurt başlı bayrak tasvirinin de yer alması bu hususa işaret etmektedir[Çoruhlu, İstanbul 1995: 103].

Kartal figürünün bütün Türk devirlerinde, aynı zamanda arma olarak kullanıldığı da düşünülmektedir. Meselâ Kültigin’in heykelinin başlığındaki yırtıcı kuşun, onun arması olduğu da iddia edilmektedir. Oğuzların kuş ongunlarının da birer arma olduğu ileri sürülmektedir. Bu tür armaların İslamiyet’ten sonra da devam ettiği belirtilmektedir. Aslında ongunların mahiyeti düşünülürse İslamiyet’ten evvelki devirlerde kartalın veya avcı kuşların tam bir arma olarak düşünülmesi çok doğru değildir. Bizim düşüncemize göre şahıs veya hükümdarlık ongunları İslamiyet’ten sonra arma haline gelmiş olmalıdır[Çoruhlu 1995: 84-85].

Arslan figürü Türk devletlerinde bayraklar, sikkeler ve armalarda hukuki bir sembol olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır [Köprülü, Ankara: 131].

Bayraklar devletleri temsil eden sembollerdir. Bu bakımdan semboller içerisinde en önemlileridir. Devletleri temsil eden bayraklarda toplumların hayatlarında önemli bir

yere sahip değerlerin şekli olarak temsil edildiği muhakkaktır. Türk bayraklarının bir çoğunu hayvan sembolleri süslemiştir.

Hayvan sembolizmi isimli bölümümüzde Türklerin hangi hayvana hangi sembolik anlamları yüklediğinden bahsettiğimiz için bayraklarda bulunan sembollerden bahsederken geniş bilgi vermekten tekrara düşmeme adına kaçındık

3. TÜRK KÜLTÜRÜNDE KUTSİYET TAŞIYAN VARLIKLAR

Türkler bazı varlıkların içlerinde manevi bir gücün varlığına inanırlardı. Bu varlıklar bu sebepten kutsal varlıklar olarak benimsenmişti. Bu varlıkların başında; güneş, ay, yıldız, göl, ırmak, pınar, dağ, kaya, orman, ağaç, yer, su, ateş gibi çeşitli canlı ve cansız varlıklar ile yıldırım, gök gürlemesi gibi tabiat olayları gelmekteydi. Bu varlıklar içlerinde taşıdıkları varsayılan ruhlar sayesinde Türk toplumunun ilk zamanlarından günümüze kadar uzanan inanç değerlerini oluşturmuştur.

Kutsal sayılan varlıklar, görünen kısımları içlerinde taşıdıkları ruhların dışa yansımaları olarak değerlendirilmekteydi. Bu yaklaşımın ürünü olan “gökyüzü ve yeryüzü” sözcükleri gerçek anlamda gök ve yeri değil onların görünen yüzlerini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

Eski Türk inancına göre, özünde ruh taşıyan varlıkların başında Güneş ve Ay geliyordu. Türk kağanları, tahta çıkışlarında rolü olduğuna inandıkları güneşin ve ayın daima yardım ve himayesini kazanmak durumundaydılar. Bunun için onlar tahtlarında daima doğuya dönük bir vaziyette otururlar, otağlarını da doğuya açılacak şekilde kurarlardı. Otağlarından sabah çıktıklarında doğan güneşi, gece çıktıklarında ise ayı selamlıyorlardı. Öte yandan Göktürkler, gece yapacakları savaşlarda saldırıya geçmek için, ayın dolunay halini almasını beklerlerdi[Koca, 2000: 170].

Orta Asya Türk kavimlerinin Güneş ve Ay'a atfettikleri kutsallık, bu bölgede yaşayan topluluklarda Güneş ve Ay kültürünün oluşmasına yol açmıştır. Altay Şamanlarının güneşe ant içmeleri, ettikleri dualarda güneş ve aydan söz etmeleri bundan ileri gelmektedir.A.İnan'ın aktardığına göre[İnan, 2000: 29].

Müslüman Türklerden Mişer ulusu güneşle yemin eder, “kuyaştır ant ediyorum” derler. Altaylılara görü güneş ana, ay atadır. Güneşi yerde ateş temsil eder. Ayrıca Yakut

masallarında büyük kahramanların güneş ve ayın himayesi altında bulunduğunu da belirtir.

Doğu Hunları gündüz Güneş'e, geceleri Ay'a tazimde bulunurlardı. Güneş ve Ay'ın İslam öncesi Türklerde kutsal olduğuna dair birçok vesika vardır: Hazarlar Güneş'i sembol olarak taşırlardı[Işık, 1994: 84].

Şamanistlerin inançlarına göre güneş ve ay ile kötü ruhlar mücadeleye kalkışır, bazen yakalayıp karanlık dünyasına sürüklerler. Güneş ve ayın tutulmasının sebebi budur. Bütün Türk lehçelerinde kûsuf ve hûsuf hadisesinin "tutulmak" ile ifade edilmesi de eski bir inancın izini taşımaktadır. Güneş ve ay tutulduğu zaman şamanistler bunları kötü ruhun elinden kurtarmak için bağırıp çağırırlar, davul çalarlar. Bu gürültü patırtıların kötü ruhu korkutacağına inanırlar [İnan, 2000: 29].

Güneş ve ay ile kötü ruhların mücadele ettiği inancı bu gün Anadolu'nun çeşitli yerlerinde devam etmektedir. Güneş ve Ay tutulduğunda, kötü ruhları korkutmak ve kaçırmak için yapılan gürültü çıkarma, teneke çalma, ıslık öttürme gibi pratikler eski inançların izlerindedir.

Türklerde de güneş sıcaklığın ay ise soğukluğun sembolüydü. Ay her girdiği yeri soğutur ama güneşin yenemediği kötü ruhları yenebilirdi[Işık, 1994: 84].

Kaynaklardan anladığımıza göre Türkler de Güneş doğunun Ay da batının sembolü idi. Eski Türkler de Güneşin doğduğu yön çok önemli idi. Hatta Türklerin yaşam tarzları göz önüne alındığında Güneş'in doğduğu tarafın kutsal sayıldığını da söyleyebiliriz. İ.Kafesoğlu[Türk Milli Kültürü, 1999], bu durumu, hükümdar otağının doğuya açılması, hükümdarın tahtta doğuya dönük oturması örnekleriyle doğrulamaktadır.

Türklerin toplumlarının yaşamlarında yıldızların da önemli bir yerinin olduğunu görmekteyiz. Gökyüzünü bir çadır olarak düşünen Türkler, yıldızları da gök çadırından Dünya'ya sızan ışıklar olarak tasavvur etmişlerdir.

3.1. Türk Kültüründe Kutsal Yerler

Eski Türkler tabiatta bulunan gizli güçlerin varlığına inanır, onları kutsal sayarlardı. Bu gizli güçler yer-sular olarak adlandırılmaktaydı.

Bu nokta açık şekilde yer-su (yar-sub) tabiri ile Orhun kitabelerinde ifadesini bulmuştur. Aynı inanış (yir-suv) tarzında Uygurlarda da vardı⁶². Bunlar (iduk) yani kutsal idiler. Tabiat kuvvetlerine itikat, hemen bütün (halk dinleri)nde mevcut bulunmaktadır⁶³ ve fiziki çevrede rastlanan yanardağ, deniz, ırmak, ateş, fırtına, gök gürültüsü, yıldırım, ay, yıldızlar, güneş vb... gibi tabiat şekil ve hadiseleri karşısında duyulan hayret, korku, saygı hisleri dolayısıyla bunların kutsallaştırılmasından doğmuştur [Kafesoğlu, 1980: 42, 43].

Birçok inanışta dağların önemli rolünün olduğunu görmekteyiz. Eski Greklerde dağ Tanrının mekanıydı. Musevilik ve İslam gibi semavi dinlerde ise dağ, Tanrının peygamberlere emirlerini ulaştırmada aracılık olan kutsal bir mekandı.

Türklerde dağları göğe daha yakın oldukları için kutsal saymışlar, kurbanlarını genellikle kutsal saydıkları dağlarda sunmuşlar, dualarını da bu dağlarda yapmışlardır [Koca, 2000:170].

Canlı ve cansız bütün varlıkların birer ruhu olduğu gibi dağların da ruhu olduğuna inanan Altaylılar bu ruhlar için kısarak kurban ederlerdi [Uraz, 1994: 232].

Şamanist Türklerde dağ kültü Gök Tanrı kültüyle ilgili bir kült olmuştur. Hunların eski vatanı olan Yeni-si-şan yahut Şan-din-şan sıra dağlarındaki Han-yoan dağı Hunların her yıl Gök-Tanrı'ya kurban kestikleri dağdı. Bundan başka Gan-tsuan-şan dağ da Hunların mukaddes dağlarından biri idi. Hun hakanları Çin'le yaptıkları sözleşmeleri Hundağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek içtikleri antla teyit ederlerdi. Orta Asya'nın başka kavimlerinde de Gök-Tanrıya kurbanların yüksek dağ tepelerinde sunulduğunu Çin kaynakları haber vermektedir. Altaylı Şor ve Belterler kurbanlarını Gök-Tanrı'ya

yüksek dağ tepesinde yaptıkları âyinle sunarlar ve bu âyine “tengere tayıg” (yani tanrı-gök kurbanı) derler [İnan, 1976: 31, 32].

A.İnan'ın Gardizi'den aktardığına göre eski Türkler dağların Tanrı makamı olduğuna inanırlar. Dağların yüksek ve gökyüzüne yakın olmasının bu anlayışa temel teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Türk ulusunun yurt tuttuğu muhtelif ülkelerde dağ ve ağaç kültürüne ya da bu kültürün izlerine her yerde rastlanmaktadır. Orta ve merkezi Asya dağlarının çoğu Türkçe veya Moğolca mukaddes, mübarek, büyük ata ve büyük hakan anlamlarına gelen Han Tenri, Bayan Ula, Buztağ Ata, Bayın Ula, Othon Tenere, Iduk Art, Kayra Kaan, Erdene Ula, Kuttağ, Nurata gibi adlar taşıyorlar [İnan, 1998: 253].

A.İnan her boyun ve her oymağın kendine ait mukaddes (Iduk) dağının bulunduğundan ve boylardan kurulan büyük birliklerinde müşterek mukaddes dağlarının varlığından bahsetmektedir.

Gök-Türkler Budun İnli, Iduk Ötüken, Iduk Baş, Tamag Iduk adlı dağları takdis ederek hepsine “ıduk yer su” demişlerdi [a.g.e.: 253].

Cüveyni tarafından tespit edilen Uygur efsanesine göre Uygurların saadet ve bolluk sağlayan mukaddes dağları vardır. Bu dağa Kuttag denirdi. Bu dağ Çinliler tarafından götürüldükten sonra Uygurlar perişan olmuşlardır. Bugünkü Moğolistan'da eski Kara Balasagun harabeleri yanındaki Erdene-Ula (saadet dağı) hakkında da aynı rivayet söylenmektedir [İnan, 1976: 33].

Başkurtlar, Altaylıların bütün Altay dağlarının takdis ettikleri gibi, Ural dağlarını mübarek sayarlar. Bununla beraber bu silsiledeki bazı dağlar bilhassa takdis edilir. XVIII. Asrın ortalarında Başkurt ülkesinde seyahat eden akademisyen Lepechin Başkurtların Tura-Tav denilen dağı, taparcasına, takdis ettiklerini yazmıştır [İnan, 1998: 257].

Altaylılara göre dağ ruhları tamamıyla müstakil bir zümredir; Ülgen ve Erlik'le münasebetleri yoktur. Bu ruhlar insana iyilik yapar, refah ve saadet bahşederler; saygısızlığa karşı da ceza verir ve hastalık gönderirler. Hayvanların çoğalması, sağlık, umum emniyet ve şerir ruhların (aza, yek) uzaklaşması hep bu ruhlar tarafından verilen nimetlerdir [Anahon, 1998: 416].

Bundan dolayıdır ki dağ, ırmak ve göl adları Altaylıların nazarında yalnız coğrafi isimler değil, fakat o yerin sahibi olan ruhun adıdır. Mesela Abu-Kaan, Süt-köl, Ülemen, Ak-Kaya vesaire yalnız dağ, göl, ırmak, kayaların adı değil, canlı varlıklar ve Altaylıların taptığı ilahlardır[a.g.e, 1998: 417].

Altaylı her kabile (söök) o veya bu dağı, ırmağı, kaya ve gölü kendi soyunun hamisi telakki eder; onu arı ruhlardan (aruu töş) sayarak tapar. Kabile töş'lerinin sayısı epeyce çoktur. Bu arı (temiz) ruh sayılan coğrafi mevkilerin bir çoğu Altay sınırları dışında bulunurlar. Mesela Sümer Ulan, Moğolistan'da; Alaş ve Sütgöl Kemçik ırmağı sahilinde; Kanım, Yenisey kıyılarındadır[a.g.e, 1998: 418].

Eski Türk inancında "orman ve ağaç kültü"de önemli bir yer tutmaktaydı. Gök-Türkler için *Ötüken ormanı*(*ötüken yış*) Kutsal(ıdukt) bir yerdi. Ötüken ormanının kutsal sayılmasının başlıca sebebi de, onun koruyucu bir ruha sahip olması idi. Bundan dolayı Göktürk hükümdarı Bilge Kağan , Türklerin Ötüken'i terk etmeleri halinde onun himayesinden mahrum kalacaklarına ve böylece başlarına büyük felaketlerin geleceğine inanıyordu. Bundan dolayı o, Gök-Türk Yazıtları'nda Türk milletine Ötüken'den ayrılmamasını tavsiye etmiştir[Koca, 2000: 170, 171].

Türk toplumlarında su; ister kaynak, ister ırmak, isterse göl (deniz) olsun ıduktur. Issık Göl, ahalisi Karluk ve Uygurlardan oluşan Barskanlılar tarafından kutsanır [Divitcioğlu, 2000: 36, 37].

Etnografya ve folklor araştırmalarından elde edilen bilgilere göre, on asırdan beri Müslüman olan Türklerin halk tabakası içinde Şamanlığın dağ ve ağaç kültürünün geleneklerine ve derin izlerine rastlanmaktadır.

Dokuzuncu asırdan beri İslamiyet'in nüfuzu altına girmiş olan eski Bulgar sahasında yaşayan Kazanlı Türklerin Hocalartavı denen dağı takdis ederek, kurbanlar kestikleri tespit edilmiştir [İnan, 1998: 255].

Taşlara olan saygı: Anadolu'da en büyük yerleşmeden en küçük yerleşme olan mezra ve komlara kadar her beldenin taşlarla ilgili yoğun inançları bulunuyor. Her köyün, mezranın en yüksek dağ tepeleri kutsaldır, ziyaret yeridir. Hayatta iken sevilen, sayılan kişiler vefat edince yüksek tepelere defnedilir ve o tepe kutsal mekan haline gelir [Şener, 1997: 84].

2.3. Türk Kültüründe Kutsal Ağaçlar

Türklerin en eski inançlarından biride ağaç ve orman kutsallığıdır. Ağaçlar Eski Türklerin dini yaşantılarında ve dinsel ayinlerinde önemli bir işleve sahip olmuştur. Eski Türkler için Dünya canlıdır. Ağaçlarda bu kuralın içindedir. Onların da ebedi ruhları olduğuna inanılır. Bu sebeple yani ağaçlar canlı kabul edildikleri için kendilerine yapılan hasarları, yaralanmaları hissettiklerine inanılır. Ağaçların bir ruhunun olduğu veya ruhların barındığı bir yerin olduğu inancı çok eskilere dayanmaktadır.

Türk Mitolojisinde ağaca atfedilen kutsiyet, bütün tarih boyunca Türk toplumunun yaşantısına hakim olmuş, destanlarında, hikayelerinde, dualarında v.b kendisini göstermiştir.

Bu inanışta ağacın yapısının önemli bir yerinin olduğunu söyleyebiliriz. Ağacın kökleri yerin karanlıklarına uzanırken, gövdesi yerin üstündedir ve dalları ise gökyüzüne uzanmaktadır. Bu durum Türklerin yaratılış inancı ve efsaneleriyle doğrudan ilişkilidir. Zira ağacın kökleri karanlık alemleri, kötülüklerin dünyasını, gövdesi yeryüzünü yani insanların dünyasını, dalları ise göğe uzanması sebebi ile iyelerin ve tanrının mekanını simgelemekteydi. Ağaçta mevsimler boyunca meydana gelen değişikliklerle sürekli kendini yenilemesi ağacı, canlılığın ve sürekliliğin simgesi haline getirmiştir. Bunun

yanında toprak ve su gibi ağaç da Türklerde hayatın başlangıcını ve sonunu çağrıştıran bir sembol olarak görülmüş ve Hayat Ağacı olarak Türk tefekküründe, mitolojisinde ve efsanelerinde genişçe bir yer edinmiştir.

Ağaç kültü bütün Türk boylarının destan ve inançlarına çok derin iz bırakmıştır. Bu sebeple Türklerin yaşadıkları alanın, bez parçaları bağlanmış ağaçlar görmek mümkündür.

Türk destanlarının pek çok bölümünde yer alan hayat ağacı, Altay mitolojisine göre gökyüzüne yükselen çok büyük bir çam ağacıydı. Kökleri delip çıkan bu ağacın tepesinde ise Tanrı Bay-Tlgen oturuyordu. Kam davullarında da bu ağacın değişik şekilleri görülmektedir.

Altay yaratılış destanında olduğu gibi bu ağaçların “dokuz” tane de dalları vardı. Aynı zamanda “gök ağacı” adı verilen bu “hayat ağaçları” genellikle gökteki bir dağ veya tepe üzerinde oturtulmuşlardı. Ağacın bir yanında ay, diğer yanında da güneş bulunuyordu[Gülensoy, İstanbul 1989: 50].

Oğuzları konu alan Dede Korkut hikayenin sonunda, Dede Korkut’un “alkış” faslı sırasında “gölgelince kaba ağacın kelimesin” cümlesi tekrarlanmaktadır. Beyrek’in esaretten kurtulduğunu gören Banu Çiçek “kaba ağacın kurumuştur yaşırdı ahi” diyor [Ergin, İstanbul 1999: 57].

Dede Korkutun hikayelerin sonunda ortaya çıkarak Tanrıya yakarışı, Türklerin hayata, vatana ve yaratıcılarına olan saygılarının ifadesidir. Bu dualardan da anlaşılmaktadır ki İslamiyet sonrası bile Türkler arasında eski inançların izleri sürmektedir.

Eski Türklerin dini törenlerinde kayın ağacı en önemli unsurdur. İlahilerinde kayın ağacına “bay kayın” denilmektedir. Eski inançların kalıntılarını muhafaza eden Müslüman Türkler de, özelliği olan ağaçlara, “bay kayın”, “bayçavul” derler ve bunlara “nezir” diye paçavra bağlarlar. Mahmud Kaşgari’nin bir yer adı olarak haber verdiği “Bay yıgaç” bu bakımdan dikkati çekmektedir[İnan, Ankara 1998: 244].

Orta Asya Türklerinde kutlu olan ağaçlara paçavra bağlama geleneği çok yaygındır. Ancak her ağaca bez bağlanmaz. Nezir denen bezlerin bağlanabilmesi için ağacın kutsal kabul edilmesi gerekirdi. Özellikle kurban kesilirken ağaçlara bez bağlanması çok yaygın bir gelenek idi[Özdemir,Kayseri 1999:86].

Kam bu “nezir”i dağ, orman, ağaç, su ruhlarına, umumiyetle “yer su” dediği ruhlara başlıklar, “yer su” ruhları merhametli ve koruyucu ruhlardır olarak tasavvur ederdi.

Günümüzde Mezarlara ve ağaçlara nezir olarak paçavra bağlamak, Türklerin eski geleneklerinden biridir ve bütün Müslüman Türklerin halk tabakası içinde dini bir vazife imiş gibi telakki edilmektedir. Nezir bağlamak için seçilmiş olan ağaçlar daha çok yerleşim yerlerinden uzakta ve görünüşü ile insanlarda farklı duygular uyandırmaktadır[İnan, Ankara 1998: 472].

İç Asya’da “sonsuzluğu, ölümsüzlüğü, ebediliği” belirtmek için piktogram şeklinde kullanılan hayat ağacı, bugün Anadolu’nun pek çok yöresinde de aynı manada kullanılmaya devam edilmektedir[Gülensoy, İstanbul 1989: 52].

Türklerin takdis ettikleri ağaçlardan en şöhretlisi kayın ağacıdır. Her Kamlık ayini yapılırken kayın ağacı bulunur. Eski Türklerin inançlarına göre kayın ağacı “atamız Ülgen’den anamız Umay ile gökten indirilmiştir”. Kam ilahilerinde kayın ağacı “Bay Kayın” diye anılır ve şöyle tavsif edilir:

Altın yapraklı bay kayın,
Sekiz gölgeli mukaddes kayın
Dokuz köklü, altın yapraklı mübarek kayın
Ey mübarek kayın, sana kara yanaklı
Ak kuzu kurban ediyorum [İnan, Ankara 1998: 254-255].

Doğu Türkistan’ın Müslüman oyun (kam) ları da hastayı efsunla tedavi ederken kayın ağacı bulundururlar. Son yıllara kadar Kamlığı muhafaza eden Altaylı, Sagay, Şor,

Kaç, Televüt ve başka unsurların kamları kayın ağacı bulundurmadan âyin yapmazlar[İnan, İstanbul 1976: 39].

Kamların davullarında güneş, ay, yıldız, şimşek resimleri yanında kayın ağacı resmi de bulunur. Bir Sagay kımı, davulundaki iki kayın ağacı resmini şöyle izah ediyor: “biz Ülgen atamızdan ilk türediğimiz zaman Umay anamızla beraber bu iki kayın ağacı yere indi.”

Kamın bu izahından anlaşıldığına göre, kayın ağacı koruyucu ve merhametli ana-tanrı Umay ile beraber Ülgen tarafından yere indirilmiştir. Altaylıların dualarında daima “bay kayın” zikrolunur. Betliler ve Sagaylar gök ve veya dağ kurban âyini kayın ağaçları altında yaparlar[İnan, İstanbul 1976: 39]

Davulunun kasnağı Evren Ağacından yapılmış olduğu için, Kam davulunu çalmakla, sihirli bir şekilde bu ağacın yanına, yani “Dünyanın Merkezine” fırlatılmış olur; ve bu sayede Göğe çıkabilir.

Bu açıdan bakılınca davul, Kamın simgesel olarak Göğe çıkmakta kullanıldığı çok basamaklı “şaman ağacına” benzetilebilir. Gerek kayına tırmanarak, gerek davulunu çalarak, şaman Evren Ağacına yaklaşır ve sonunda gerçekten üstüne çıkar[Eliade, Ankara 1999:200].

Bazı bölgelerde Kamlar, yer altı ya da gökyüzüne yaptıkları yolculuklarda binek hayvanı gibi davullarına binerek yolculuklarını yapmaktadırlar. Bu tasarıma göre, davul derisinin üstünde birtakım kozmik resimler çizilmektedir. Bu resimlerin dinsel ve büyüsel anlamları da vardır. Örneğin; davul üstündeki ağaç motifi, “dünya ağacı”nı; merdiven, gökyüzüne tırmanmada kolaylık sağlamayı; atlar, uzun mesafeleri almada yardımcı olmayı vs. sembolize etmektedir[Şener, İstanbul 1997: 25-26].

“Kayın ağacı”, Türklerin kutsal ağaçlarından biri idi. Tanrı, kendi haberlerini, kayın ağacı yolu ile gönderdi. Bu ağaç aynı zamanda, bütün insanlığın atası olan, bir “Kadın –

Ana”yı da içinde saklardı. Dede Korkut kitabında da, şöyle deniyordu: “Başun ala bakar olsam, başsuz ağaç! Dibün ala bakar olsam, dipsüz ağaç!”[Ögel, İstanbul 1971: 95].

DLT’de bulunan bu kelime, aynı zamanda, sihriyet (kayın-ata, kayın-ana) anlamıdadır. Yağma, Tuksi, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Çömül ve Oğuzcadır. Kadın ise öteki Türkçelerde kullanılır. Kayın da, kadın da aynı-ka kökünden gelir. Beride söylediğim gibi “bir şeyi içine alan”ı gösterir.

M.S. III. Yüzyılda meydana çıkan Toba sülalesi devrinde de Hun kültürleri devam ettirilmiştir. To-ba’lar “Siyenpi adeti üzerine ilkbaharın ilk ayında Gök-Tanrıya, doğu tarafında bulunan tapınakta atalara kurban keserler; sonbaharın ilk ayında Gök-Tanrı’ya kurban ayini yaparlardı, dini ayinler ve kurban törenleri nizamnameye göre icra edilirdi”, “ecdat mabedi makamında bir taş oyarlardı. Şimal yurtlarından cenuba göç ederlerdi, taş ev içinde göğe, yere, hakanın soyuna kurban keserlerdi. Kurbanlardan sonra kayın ağaçları dikerlerdi. Bunlardan tanrılık ve kutlu orman meydana gelirdi” [İnan, Ankara 2000:3].

Türkler arasında çam ağaçlarının da önemi büyüktür. Özellikle Kuzey Türklerinin yaşadıkları bölgelerde daha çok çam ağacının yetişmesi sebebi ile, destanlarında çam ağacı önemli bir yer tutmaktadır. Altay destanlarında evren tasarımı içerisinde yer alan dünya ağacı da çamdır.

Eski Türklerin ağaçla ilgili inanışları içerisinde kavak ağacı da önemlidir. Göyün ayakta durmasını sağlayan ağaç bazı destanlarda kavak olarak belirtilmiştir.

İslamiyet öncesi Türklerin inanışlarına göre göğü tutan ve destekleyen ağaçtan bahsedilirken, çoğu zaman buna “Gök Ağacı”, “Pay-ı Terek” veya “Bay-Kavak” deniliyordu[Ögel, Ankara 1998: 176].

Türk kültürü içerisinde önem taşıyan ağaçlardan birisi de çınardır. Güçlü ve toprağın derinliklerine inen kökleri, geniş ve büyük gövdesi, uzun dalları, yeşil ve ele benzeyen yaprakları, uzun ömrü ile Türklerin kültürel yapılarında önemli bir yer tutmaktadır.

Oğuzlar döneminde Dede Korkut'un Kaba ağacı, Osmanlılar döneminde ise devletin sembolü olmuştur.

Yapraklarının beş uçlu oluşu ve göğe doğru yükselmesi sebebi ile dua eder görüntüsünden dolayı edebiyata ve felsefeye de konu olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Türklerin kültürel yapısı içerisinde yer alan ve önem taşıyan ongunları, semboller ve bunlara yüklenen değerlerin gün ışığına çıkarılmasına çalışılmıştır. Bize göre kültürün şekillenmesinde önemli etkileri olan bu unsurların tam anlamıyla bilinmemesi günümüzde, Türk kültürünün değerlendirilmesini eksik bırakacaktır.

Milletlerin toplum düzeninin oluşmasında millî semboller büyük rol oynarlar. Toplum üyelerinin bir arada bulunmalarına yardımcı olan millî değerlerin kökündeki semboller unutulmadıkça, birlik ve dirlikleri bozulmayacaktır.

Bu semboller içerisinde yer alan ongunlar, atalar ruhuna duyulan bir saygının ifadesi olarak şekillenmiş ve Türklerin eski dinleri olan Gök Tanrı dini içerisinde yerini almıştır. Türklerin eski dini hakkındaki yanlış inanışlarda son yıllarda yapılan çalışmalarla aydınlatılmıştır.

Türkler hayat tarzları gereği tabiatla içi içe olmuşlardır. Bu da onlara tabiattaki bütün varlıkları çok iyi tanımaya imkân vermiştir. Bunu renklere, havaya, suya, hayvanlara, gökyüzüne yani tabiata olan bağlılıklarından anlamak mümkündür. Bu sebeple de Türklerin hayatlarında renklerin, havanın, suyun, toprağın, ağacın, hayvanların kısacası tabiatın bütün varlıklarının rolü büyük olmuştur.

Türk kültüründe geniş bir yere ve öneme sahip millî sembollerle ongunların Türk tarihindeki önemini, Türk halkına kattığı kültürel değerleri, insanları etkimle şekillerini tespit edebilmeyi ve bu tespitleri Halk Bilimi açısından değerlendirmeye amaçladığımız bu çalışma sonunda görülmüştür ki, bu alanda yapılmış çalışmaların çokluğu, alanın tamamını aydınlatıcı niteliklere sahip değildir.

Eski Türklerin inançlarının kaynaklarda farklı farklı ele alınarak, farklı isimlendirmelerin yapılmış olması da bizce bu alanda ciddi bir çalışmayı gerektirmektedir. Ongun, totem, tös, put kelimeleri birbirine karıştırılmış, bunların anlamlandırılmasında ve kullanılmasında çıkış noktaları unutulmuştur.

Esas itibariyle, kültürel, siyasal, sosyal ve dini hayatımızda derin izler bırakmış olan sembollerin, folklorun her kolunda ayrı ayrı ele alınıp değerlendirilmesinin, milli sembollerimizin unutulmaması ve gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılması bakımından bir zorunluluk olduğu düşüncesindeyiz.

Tarihi süreç içerisinde Türkler, yaşamlarının her alanında olduğu gibi, sanatın her alanında da hayvanlardan faydalanarak sınırsız konu kaynağı oluşturmuşlardır.

Çalışmamızda ele almış olduğumuz konularla ilgili olarak kutsallık boyutlarını içeren kaynakların yetersizliği sebebiyle bu alanda sınırlı sayıda kaynakla çalışmak zorunda kaldık.

Şurası unutulmamalıdır ki, geleneksel kültürlerin dini hayatlarında görülen kutsal varlıkların tespiti, o kültürlerin inanç yapısını aydınlatmada büyük bir önem taşımaktadır. Bu bakımdan Türk halkının inanç yapısını tam anlamı ile açıklaya bilmek için kutsal varlıkların ve bunların kutsal sayılmalarının nedenlerinin tespitinin de yapılması gerekir.

Türkler atalarının ruhlarının bulunduğu inandıkları varlıkları zamanla millî sembollere dönüştürmüş, bayrak ve sancaklarında kullanmışlardır.

Hayatlarının her döneminde tabiatla iç içe olmaları sebille renklere aşina olan Türk topluluklarında renk ve sayı sembolizmi de ön plana çıkmıştır. Özellikle yönleri renklerle ifade etmeleri, Türk toplumunun dünyaya bakış açısını ortaya koymuştur. Hayvan sembolizmi içerisinde ele aldığımız ve gerçekte var olan ayı, arslan, kaplan, kurt, at, geyik, ejder, kartal ile gerçekte var olmayan masal ve destanlarımızda geçen garuda, anka ve hüma Türklerin çeşitli sembolik değerler yükledikleri hayvanlardandır. Türkler, hayvanlarla olan ilişkilerini bu sembolik değerler çerçevesinde düzenlemişlerdir. Bu hayvanların pek çoğu bayrak ve sancaklarda yer alarak millî sembol halini almıştır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada ele aldığımız konularla ilgili inanışların, şekil ve muhteva değişikliğine uğramış olsalar bile, günümüzde de devam ettiği anlaşılmıştır.

Bu çalışma ile görülmüştür ki, Türklerin ongun inancının totem inancı ile aynı değildir. Totemcilik sadece bir hayvanı ata tanımaktan ibaret değildir. Totem inancı başlı başına bir inanç sistemidir. Totem inancının Türklerdeki ongun inancı ile aynı olduğunu iddia edenler, totem inancının sosyal ve hukuki cephelerini göz ardı ediyorlar demektir.

KAYNAKLAR

Kitap:

CHALLAYE, Felicien; Dinler Tarihi, çev. Semih Tiryakioğlu, İstanbul 1998

ÇAY, Abdulhaluk M.; Nevruz, Ankara 1993

ÇORUHLU, Yaşar; Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi-I, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1995

DİVİTÇİOĞLU, Sencer; Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000

DİVİTÇİOĞLU, Sencer; Kök Türkler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000

DÜZGÜN, Yrd. Doç. Dr. Dilaver; Erzurum Köy Seyirlik Oyunları, ANKARA 1999

ELIADE, Mircea; Kutsal ve Din Dışı, çev. M.Ali Kılıçbay, Ankara 1991

ELIADE, Mircea; Şamanizm, çev., İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 1999

ESİN, Emel; Türk Kozmolojisine Giriş

ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999

ERGİN, Muharrem; Orhun Abideleri, 1971

ERÖZ, M.; Eski Türk Dini (Göktanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik, İstanbul 1992

FREUD, Sigmund; Dinin Kökenleri, İstanbul 2002

GENÇ, Prof. Dr. Reşat; Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil, Ankara 1997

GABAIN, A. Von; “Renklerin Sembolik Anlamları”, çev. Semih Tezcan; Türkoloji Dergisi, C. 3, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1986

GÜLENSOY, Prof. Dr. Tuncer; Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1989

HACİB, Yusuf Has; Kutatgu Bilig, çev. R.R. Arat; Ankara 1988

İNAN, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara 2000

İNAN, Prof. Abdülkadir; Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976

KAFESOĞLU Prof. Dr. İbrahim; Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980

KALAFAT, Yaşar; Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990

KOCA, Salim; Türk Kültürünün Temelleri; Trabzon 2000

KÖPRÜLÜ, Fuat; Türk Edebiyat Tarihi, Ankara 2003

MAHMUD, Kaşgarlı; Divan-ı Lügati’t Türk III,

OCAK, A; Bektaşî Menkıbelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul 1983

ORKUN, Hüseyin Namık, Eski Türk Yazıtları, Ankara, 1987

ÖGEL, Bahaeddin; Türk Mitolojisi Birinci Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları,

İstanbul 1971

ÖGEL, Bahaeddin; Türk Mitolojisi II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995

ÖGEL, Bahaeddin; Türk Kültürünün Gelişme Çağları.II, Milli Eğitim Basımevi,
İstanbul 1971

ÖGEL, Bahaeddin;Türk Kültürünün Gelişme Çağları II, Milli Eğitim Basımevi,
İstanbul 1993

ÖGEL, Bahaddin; Türk Kültür Tarihine Giriş, C. VI., Kültür Bakanlığı Yayınları,
Ankara 2000

ÖRNEK, Sedat Veyis; 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek
Yayınevi , İstanbul 1988

RADLOFF, W.; Sibiry'a'dan Seçmeler, çev. Ahmet Temir, Ankara 1986

RASONYI, Prof. Dr. Laszlo; Tarihte Türklük, Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Yayınları, Ankara 1996

SEPETCİOĞLU, M. Necati; Yaratılış ve Türeyiş, Mili Eğitim Bakanlığı Basımevi,
İstanbul 1969

ŞENER, Cemal; Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm 10. Baskı, İstanbul
1997

TURAN, Osman; On İki Hayvanlı Türk Takvimi, İstanbul 1941

URAZ, Murat; Türk Mitolojisi, İstanbul 1994

Makale:

A.V. ANAHON; “Altay Şamanlığına Ait Maddeler”, çev. A. İnan, Makaleler ve İncelemeler 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998

BAKİŞOVA, Sevinç; “Sembol ve Arketipler Açısından Kültürel Değerler”, Yeni Türkiye Dergisi, sayı 43, 2002

BALABAN, Ali Rıza; "Halkbiliminde Özgün Konu: At Kültürü", Folklor ve Etnografya Araştırmaları, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul 1985

DELİORMAN, Atlan; “Bugünkü Manası ile Bozkurt”, Türk Kültürü, Sayı 55, Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967

DEMİRCİ, Kürşad; “Hayvan”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.17, 1998

DURMUŞ, Yrd.Doç.Dr. İlhami; “Türklerde Armaların Ortaya Çıkışı ve yayıldığı Sahalar”, Milli Folklor Kış 20, 1993

ELÇİN, Prof. Dr.Şükrü; “Türklerde Atın Armağan Olması”, Türk Kültürü Araştırmaları, sayı: 1, Ankara 1964

ERCİLASUN, A. Bican; “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten) 1982-1983, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986

ERARSLAN, Kemal; “Boz-ok ve Üç- ok Oğuz kolu Adları Hakkında”, Belleten 1986, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988

EROĞLU, Türker; “Folklor ve Halk Terimleri Üzerine” Milli Folklor Dergisi C.1

GABAIN, A.Van; “Renklerin Sembolik Anlamları” ; Çev. Semih Tezcan; Türkoloji

Dergisi, C. 3, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1986

GÖÇ, Ahmet, "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", Dinker Tarihi Araştırmaları I. Sempozyumu- 1996, Ankara 1998

GÖKYAY, Orhan Şaik; "At Üzerine", J. Uluslar Arası Türk Folkloru Semineri, 8-14 Ekim 1973, Ankara 1974

GÜNGÖR, Harun; "Türkiyerde Kutsal Mekan Anlayışı", Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kayseri 1998

GÜNGÖR, Harun; "Türkiyerde Kutsal Mekan Anlayışı", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Temmuz Sayısı, No: 43, İstanbul, 1990; Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kayseri 1998

İNAN, Abdülkadir; "Al Ruhü Hakkında", Makaleler ve İncelemeler, C.I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998

İNAN, Abdülkadir; "Ongon ve Tös kelimeleri Hakkında", Makaleler ve İncelemeler 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998

İNAN Abdülkadir, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç(Orman) ve Pınar Kültü", Makaleler ve İncelemeler 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998

İNAN, Abdülkadir; "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler", Makaleler ve İncelemeler 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998

İNAN, Abdülkadir; "Müslüman Türklere Şamanizm Kalıntıları", Makaleler ve İncelemeler 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998

KAFALI, Mustafa; "Türk Kültüründe Renkler," Nevruz ve Renkler, Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri Ankara 19-21 Mart 1996

KIRBAÇ, Selçuk; “Dede Korkut Kitabında Kagan Arslan”, TDA, Say. 139, 2002

KÖPRÜLÜ, Fuat; "Bayrak", İslam Ansiklopedisi., C. 2

KÖPRÜLÜ, Fuat; “Arslan(Tarihte ve Folklorunda)” Türk Ansiklopedisi, C. 3

SAGİTOV, M.Muhtar; “Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma”, Belleten1928-83, Ankara 1986

TURAN, Dr. Osman; “Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması”, 35 Sayılı Belleten'den Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1945

TÜRKÇE SÖZLÜK; “Kutsal Maddesi”, Türk Dil Kurumu, C. II, Ankara 1998

TÜRKMEN, Faik; “Türk Havacılık Tarihinde Kartal Figürü”, Türk Kültürü, Sayı:74, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları

YALMAN, Ali Rıza; "Cenupta Türkmen Oymakları", KB Yay, No: 256, C. 2, Ankara 1977

Tez:

KILIÇ, H.Çiğdem; Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar, Sakarta Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2003

ÖZDEMİR, İrfan; İslam öncesi Türklerde Ağaçla ilgili inanışlar,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999

İŞİK, Ramazan; İslam Öncesi Türklerde Tabiatla İlgili İnanışlar, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994

KALAFAT, Yaşar; Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988

ÖZGEÇMİŞ

01.02.1978 Ardahan İli, Çıldır İlçesi Aşık Şenlik Kasabası'nda doğmuştur. İlk Okula Aşık Şenlik Kasabası'nda başlamış fakat ilk, orta ve lise tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır.

1997-1998 Eğitim Öğretim Yılı'nda başladığı Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü 2001 yılında bitirmiştir.

1999-2000 yılları arasında Sakarya Valiliği ve Sakarya Üniversitesi'nin ortaklaşa yürüttüğü Sakarya Halk Kültürü Derleme, Araştırma ve Yayımlama Projesi kapsamında araştırmacı ve düzenleyici olarak çalıştı.

2001-2003 yılları arasında çeşitli yerlerde Türkçe Öğretmenliği görevlerinde bulunmuş (2001-2002 MEB Sakarya Taraklı Pansiyonlu İlköğretim Okulu Türkçe Öğretmeni, 2002-2002 MEB Sakarya İsmet İnönü İlköğretim Okulu Türkçe Öğretmeni), 2003 Ocak ayında Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halk Bilimi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. Halen bu görevde bulunmaktadır.